

**3rd INTERNATIONAL
FRIENDSHIP BRIDGE SOCIAL
SCIENCES CONGRESS**

**PROCEEDING
BOOK**

**EDITOR
Prof. Dr. Hakkı ÇİFTÇİ**

**ISBN:
978-625-6997-78-3**

3rd INTERNATIONAL FRIENDSHIP BRIDGE SOCIAL SCIENCES CONGRESS

August 14-17, 2025 GEORGIA

www.ubsder.org

PROCEEDINGS BOOK

EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Hakkı ÇİFTÇİ

ISBN: 978-625-6997-78-3

by

ACADEMIC SHARING PLATFORM PUBLISHING HOUSE®

All rights of this book Academic Sharing Platform
Publishing House
Authors are responsible both ethically and juridically
APP Publications – 2025©
Issued: 22.09.2025

CONGRESS ID

CONGRESS TITLE

3rd INTERNATIONAL FRIENDSHIP BRIDGE SOCIAL SCIENCES CONGRESS

DATE and PLACE

August 14-17, 2025 GEORGIA

ORGANIZATION

UBS-Institute of International Scientific Research and Strategy Development Association,
Akademik Paylaşım Platformu Eğitim Ltd.Şti.,Ankara,Türkiye

CONGRESS CHAIRS

Prof. Dr. Hakkı ÇİFTÇİ

EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Hakkı ÇİFTÇİ

CONGRESS ORGANIZERS

Uluslararası Bilimsel Araştırma ve Strateji Geliştirme Derneği, Türkiye

PARTICIPANT COUNTRIES (6):

Azerbaijan, Nigeria, Pakistan, USA, Pakistan, Türkiye

NUMBER OF PARTICIPANTS (21):

(Türkiye-7, Other Countries-14)

NUMBER OF ACCEPTED PAPERS (22):

(Türkiye-7, Other Countries-15)

PRESENTATION

Oral presentation

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process

ISBN: 978-625-6997-78-3

ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. Özkan ŞAHİN
Uludağ University, Türkiye

Prof. Dr. Gülzar İBRAHİMOVA
Bakü Avrasya University, Azərbaycan

Prof. Dr. Aysel GÜVEN
Başkent University, Türkiye

Prof. Dr. Mikailoviç EVGENİ BOSOV
Minsk State University, Belarusia

Prof. Dr. Can İKİZLER
Rumeli University, Türkiye

Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN BUCKLEY
Michigan State University, USA

Prof. Dr. Hamza Yaşar OCAK
Marmara University, Türkiye

Assoc. Prof. Fahri ÖZSUNGUR
Mersin University, Türkiye

Assoc. Prof. Melda Medine SUNAY
Bursa Technical University, Türkiye

Assoc. Prof. Münevver BAYAR
Sosyal Güvenlik Kurumu, Türkiye

Assoc. Prof. Can YARDIMCI
Afyon Kocatepe University, Türkiye

Assoc. Prof. Muhammad Zia-ur-Rehman
Universiti Malaya Malaysia & NDU, Pakistan

Assoc. Prof. Nuran VARİŞLİ
Sosyal Güvenlik Kurumu, Türkiye

Asst. Prof. Ash KAYA
İstanbul Gelişim University, Türkiye

Asst. Prof. Ananda MAJUMDAR
North Central Theological Seminary, Minneapolis, USA

Dr. Keshab Chandra MANDAL
Kolkata, India

Dr. Subhashish DEY
Civil Engineering Department, Gudlavalleru Engineering College, Andhra Pradesh, India

SCIENTIFIC BOARD MEMBERS

Prof. Dr. Almaz Ülvi BİNNATOVA, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Azərbaycan
Prof. Dr. Arzu KARACA, Munzur Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Gülzar İBRAHİMOVA, Bakü, Azərbaycan
Prof. Dr. Gülizar Sümer ÇAKIR, İnönü Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ainur NOGAYEVA, L.N.Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi (Kazakistan)-Erzincan Binali Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Selçuk BALI, Selçuk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sinem SOMUNOĞLU İKİNCİ Bursa Uludağ Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Anderi JEAN, Gas Petroleum University of Romania
Prof. Dr. Mahire HÜSEYNOVA - Azerbaijan State Pedagogy University, Azerbaijan
Prof. Dr. Basim ALHADİDİ, Albalqa Applied University, Jordan
Prof. Dr. Ashraf M. A. AHMAD, Princess Sumya University for Technology, Amman, Jordan
Prof. Dr. Raymond KOSALA, The Loeoph Wibowo Center for Advanced Learning, Jakarta, Indonesia
Prof. Dr. Yaşar Hamza OCAK, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Wen-Lin YANG, Dean, National University of Tainan, Taiwan
Prof. Dr. Müjdat AVCI, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Türkiye
Assoc. Prof. Canan CEYLAN, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, Türkiye
Assoc. Prof. Ülhak ÇİMEN Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi, Türkiye
Assoc. Prof. Aytekin ZEYNALOVA, Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaijan
Assoc. Prof. Gönül SAMEDOVA - Azerbaijan State Pedagogy University, Azerbaijan
Assoc. Prof. Ruslan ABDULLAYEV - Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan
Assoc. Prof. Melda Medine SUNAY, Bursa Teknik Üniversitesi, Türkiye
Assoc. Prof. Ergün AKTÜRK, Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Assoc. Prof. Mevlut ALBAYRAK, Atatürk University, Türkiye
Assoc. Prof. Nermin DEMİRKOL, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Assoc. Prof. Nuran VARIŞLI, Sosyal Güvenlik Kurumu, Türkiye
Assoc. Prof. Münevver BAYAR, Sosyal Güvenlik Kurumu, Türkiye
Assoc. Prof. Fatma KÖPRÜLÜ, Yakın Doğu Üniversitesi, Kıbrıs
Assoc. Prof. Melda Medine SUNAY, Bursa Teknik Üniversitesi, Türkiye
Assoc. Prof. Mesut BULUT Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Assoc. Prof. Abdulkadir KIRBAŞ Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Asst. Prof. Ananda MAJUMDAR, North Central Theological Seminary, Minneapolis, USA
Dr. Fuat ÇELİKEL, Sosyal Güvenlik Kurumu, Türkiye
Dr. Usman Ghani, PhD - Institute of Management Sciences Peshawar, Pakistan
Dr. Katarzyna Czech, PhD - Warsaw University of Life Sciences, Poland
Dr. Yuriy Danko, PhD - Sumy National Agrarian University, Ukraine
Dr. Olena Melnyk, PhD - Sumy National Agrarian University, Ukraine
Dr. Michal Wojtaszek, PhD- Warsaw University of Life Sciences, Poland
Dr. Maral Jamalova, PhD - Szent Istvan University, Hungary
Dr. Nicholas Imbeah, PhD - Takoradi Technical University, Ghana
Dr. Harshavardhan Reddy Kummitha, PhD - Budapest Business School, Hungary
Dr. MUHAMMAD FAISAL, Allama Iqbal Open University, Ministry of Human Rights Commission, Pakistan
Dr. Keshab Chandra MANDAL, Kolkata, India
Dr. Chems Eddine BOUKHEDIMI, University of Tizi Ouzou, Department of commerce. Marketing Management. Algeria
Dr. Subhashish DEY, Civil Engineering Department, Gudlavalleru Engineering College, Gudlavalleru, Andhra Pradesh, India

UBSDER

Çankaya - Ankara

06-139-180

Konu: Kongre Düzenleme Kurulu

05.10.2024

Sayı:2024/003

İLGİLİ KURUMA

İçişleri Bakanlığı tarafından tahsis edilen 06-139-180 tescil kodu ile Tüzel kişiliğe sahip olan Uluslararası Bilimsel Araştırma ve Strateji Geliştirme Derneği, 5253 sayılı kanuna uygun olarak “Bilimsel Araştırmalar ve Akademik Çalışmalar” alanında ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyetlerini yürütmektedir.

Kurumumuzun Yönetim Kurulu tarafından, 05.10.2024 tarihinde saat 14:00’da “Bilimsel Çalışmalarda Strateji Geliştirme” görüşmeleri ile “Bilimsel Kongreler Düzenlenmesi” gündemleri ile toplanmış ve alınan 9 nolu karara istinaden aşağıda detayları yazılı olan bilimsel etkinliğin düzenlenmesine ve etkinliğe ilişkin akademisyenlerin resmi olarak görevlendirilmesine oy birliği ile karar verilmiştir.

Bilgi ve gereğini arz ederim.

Dr. Nadire KANTARCIOĞLU

UBSDER Başkanı

Etkinlik Adı : 3rd INTERNATIONAL FRIENDSHIP BRIDGE SOCIAL SCIENCES CONGRESS

Etkinlik Tarihi: August 14-17, 2025 GEORGIA

www.ubsder.org

KONGRE BAŞKANI

Prof. Dr. Hakkı ÇİFTÇİ

Çukurova Üniversitesi, Türkiye

Düzenleme Kurulu Üyeleri

Prof. Dr. Özkan ŞAHİN, Uludağ University, Türkiye

Prof. Dr. Gülzar İBRAHİMOVA, Bakü Avrasya University, Azerbaijan

Prof. Dr. Aysel GÜVEN, Başkent University, Türkiye

Prof. Dr. Mikailoviç EVGENİ BOSOV, Minsk State University, Belarusia

Prof. Dr. Can İKİZLER, Rumeli University, Türkiye

Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN BUCKLEY, Michigan State University, USA

Prof. Dr. Hamza Yaşar OCAK, Marmara University, Türkiye

Assoc. Prof. Fahri ÖZSUNGUR, Mersin University, Türkiye

Assoc. Prof. Melda Medine SUNAY, Bursa Technical University, Türkiye

Assoc. Prof. Münevver BAYAR, Sosyal Güvenlik Kurumu, Türkiye

Assoc. Prof. Can YARDIMCI, Afyon Kocatepe University, Türkiye

Assoc. Prof. Muhammad Zia-ur-Rehman, Universiti Malaya, Malaysia & NDU, Pakistan

Assoc. Prof. Nuran VARIŞLI, Sosyal Güvenlik Kurumu, Türkiye

Asst. Prof. Aslı KAYA, İstanbul Gelişim University, Türkiye

Asst. Prof. Ananda MAJUMDAR, North Central Theological Seminary, Minneapolis, USA

Dr. Keshab Chandra MANDAL, Kolkata, India

Dr. Subhashish DEY, Civil Engineering Department, Gudlavalleru Engineering College, Andhra Pradesh, India

www.ubsder.org

3rd INTERNATIONAL FRIENDSHIP BRIDGE SOCIAL SCIENCES CONGRESS

August 14-17, 2025 GEORGIA

Sayı:2025/015

İlgili Makama:

Uluslararası Bilimsel Araştırma ve Strateji Geliştirme Derneği (UBSDER) tarafından organize edilen “**3rd INTERNATIONAL FRIENDSHIP BRIDGE SOCIAL SCIENCES CONGRESS**” Ağustos 14-17, 2025 tarihinde 6 farklı ülkeden (Türkiye’den 7, yurt dışından 14 bildiri sunuldu) olmak üzere toplam 21 adet sunum yapılarak, çevrimiçi olarak düzenlenmiştir.

Kongremiz, 16 Ocak 2020’de Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliğine getirilen “Tebliğlerin sunulduğu yurt içinde veya yurt dışındaki etkinliğin uluslararası olarak nitelendirilebilmesi için Türkiye dışından en az beş farklı ülkeden sözlü tebliğ sunan konuşmacının katılım sağlaması ve tebliğlerin yarıdan fazlasının Türkiye dışından katılımcılar tarafından sunulması esastır.” Değişikliğine uygun olarak düzenlenmiştir.

Bilgilerinize Arz Ederim

22.08.2025

Dr. Nadire KANTARCIOĞLU

UBSDER Başkanı

Kongremize katılan ülkeler:

Azerbaycan, Nigeria, Pakistan, USA, Pakistan, Türkiye

3rd INTERNATIONAL FRIENDSHIP BRIDGE SOCIAL SCIENCES CONGRESS

August 14-17, 2025 GEORGIA

www.ubsder.org

CONGRESS PROGRAM

Meeting Link:

<https://us06web.zoom.us/j/4603636838?pwd=Gx9rIRf5cUTPsZZ4pilDYkYWaaEAc6.1&omn=85076442604>

www.ubsder.org

Meeting ID: 460 363 6838

Password: 121314

PARTICIPANT COUNTRIES (6):

Azerbaijan, Nigeria, Pakistan, USA, Pakistan, Türkiye

Türkiye: 7

Other Countries: 14

Opening Ceremony

Online

Date: **August 17, 2025**

Time: **19:00**

Meeting Link:

<https://us06web.zoom.us/j/4603636838?pwd=Gx9rIRf5cUTPsZZ4pilDYkYWaaEAc6.1&omn=85076442604>

Meeting ID: 460 363 6838

Password: 121314

Speeches:

Prof. Dr. Hakkı ÇİFTÇİ
Çukurova University, Türkiye

www.ubsder.org

3rd INTERNATIONAL FRIENDSHIP BRIDGE SOCIAL SCIENCES CONGRESS

August 14-17, 2025 GEORGIA

ONLINE

17.08.2025

HALL-1

GEORGIA

TURKEY TIME: 19:15/ 7:15 PM

CHAIR: Prof. Dr. Ananda Majumdar

CHAIR VICE: Moses Adeolu AGOI

Author(s)	Affiliation	Title
Prof. Dr. Ananda MAJUMDAR	Harvard University, USA	TOUCHING THE DIVINE: THE ROLE OF PHYSICAL CONTACT IN RENAISSANCE
Oluwakemi Racheal OSHINOWO Moses Adeolu AGOI Solomon Abraham UKPANA Samuel Olayiwola AJAGA	Lagos State University of Education, Lagos Nigeria.	THE SIGNIFICANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) IN EDUCATIONAL MANAGEMENT: A CONTEMPORARY PERSPECTIVE
Associate Professor Dr. Naseem AKHTER	Department of Islamic Studies Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan	SPIRITUAL, SOCIAL, AND POLITICAL CHANGE THROUGH SUFISM FROM THE PERSPECTIVE OF SEERAT-UN-NABI (PEACE BE UPON HIM)
Associate Professor Dr. Naseem AKHTER	Department of Islamic Studies Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan	THE ROLE OF CIVIL SOCIETY AND EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN PROMOTING PEACEFUL COEXISTENCE (A RESEARCH REVIEW)
Associate Professor Dr. Naseem AKHTER	Department of Islamic Studies Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan	PRACTICAL PROBLEM-SOLVING TECHNIQUES FROM PROPHET MUHAMMAD (PBUH) FOR EFFECTIVE LEADERSHIP
Farah NAZ	Quaid-i-Azam University, Islamabad, Pakistan	EDUCATIONAL COOPERATION BETWEEN TURKEY AND PAKISTAN

www.ubsder.org

3rd INTERNATIONAL FRIENDSHIP BRIDGE SOCIAL SCIENCES CONGRESS
August 14-17, 2025 GEORGIA

ONLINE

17.08.2025

HALL-2

GEORGIA

TURKEY TIME: 19:15 / 7:15 PM

CHAIR: Assoc. Prof. Gülferah ERTÜRMEN

CHAIR VICE: Lecturer Murat GÖKMEN

Author(s)	Affiliation	Title
Lecturer Murat GÖKMEN	Foreign Language Support Department, Office of the Dean of Research, Düzce University	REVILS OF HAMEÇAND MESBER ROLES AS TENIZED IN PETER PAN AND WENDY
Lecturer Dr. Yıldız KOL	Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, Gölpaazarı Meslek Yüksekokulu	INVISİBLE DİĞİTAL LABOR AND PERCEPTION CONSTRUCTION IN VİRAL ADVERTİSİNG PRACTİCES: AN EVALUATİON BASED ON UNİVERSİTY STUDENTS
Assoc. Prof. Şener Şükrü YİĞİTLER	Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	ÖZDEMİR ASAF'S ORIGINAL SPELLING
Lecturer PhD. Seval AKBEN Assoc. Prof. Gülferah ERTÜRMEN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Göksun Meslek Yüksekokulu Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Göksun Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu	EVALUATION OF SUSTAINABLE CARE MODELS WITH NURSING AND HEALTH ECONOMICS IN THE MANAGEMENT OF CHRONIC DISEASES
Assoc. Prof. Gülferah ERTÜRMEN Lecturer PhD. Seval AKBEN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Göksun Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Göksun Meslek Yüksekokulu	THE DEVELOPMENT AND DISTRIBUTION OF HEALTH EXPENDITURE IN OECD COUNTRIES: A COMPARATIVE ANALYSIS BASED ON INDICATORS
Selda KURTOĞLU Prof. Dr. Nadir EROĞLU	Marmara Üniversitesi İktisat Politikası	"COMPARISON OF JUSTICE SYSTEMS BETWEEN THE REPUBLIC OF TURKEY AND EUROPEAN UNION COUNTRIES, GENEVA - EXAMPLE OF A HUMAN RIGHTS REPORT, COMPARATIVE ANALYSIS ON COMPARISON OF THE TURKISH LEGAL SYSTEM"
Asst. Prof. Aslı KAYA	Istanbul Gelişim University	THE ANALYSIS OF STUDIES CONDUCTED ON HEALTH ECONOMICS

www.ubsder.org

3rd INTERNATIONAL FRIENDSHIP BRIDGE SOCIAL SCIENCES CONGRESS

August 14-17, 2025 GEORGIA

ONLINE

17.08.2025

HALL-3

GEORGIA

TURKEY TIME: 19:15 /7:15 PM

CHAIR: Assoc. Prof. Farhad Mikayilov

CHAIR VICE: Emil Raul oğlu AĞAYEV

Author(s)	Affiliation	Title
Assoc. Prof. Ulduz Fərhad QƏHRƏMANOVA	Azerbaijan State Pedagogical University, Acting Associate Professor at the Department of “Literature”	“QUOTES OF LITERARY CRITICS ON THE CREATIVE RELATIONS BETWEEN MIRZA ALAKBAR SABIR AND “MOLLA NASREDDIN”
Emil Raul oğlu AĞAYEV	Azerbaijan State Pedagogical University	APPLICATION OF STUDENT- CENTERED LEARNING MODELS IN TEACHING FINE ARTS
Emil Raul oğlu AĞAYEV	Azerbaijan State Pedagogical University	THE IMPACT OF ROLE PLAYING GAMES ON CREATIVE THINKING IN THE TEACHING OF FINE ARTS
Seyfullayeva Aynur TAHIR QIZI	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	XV - XVI ƏSRLƏR TƏBRİZ MİNİATÜR MƏKTƏBİ
Asgarova Ganira ALI GIZI	Azerbaijan State Pedagogical College under Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan	ABOUT SOME LEXICAL UNITS USED IN THE DIALECTS AND ACCENTS OF AZERBAIJAN
Dadaşova Günel VƏLİ	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kolleci	FROM THE HISTORY OF THE STUDY OF THE ACTUAL MEMBERSHIP OF THE SENTENCE
Halil YUSUFLU	Gence Devlet Universitesi, Tarih-Coğrafya Fakültesi	EVALUATION OF THE STATE PROGRAMS ON AZERBAIJANI YOUTH IN THE IMPLEMENTATION OF YOUTH POLICY IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN
Günel HÜMMƏTOVA (PƏNIYEVA) Saleh	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının baş müəllimi, f.ü.f.dok	ƏLİFBA – MİLLİ KİMLİK VƏ DİL SİYASƏTİNİN STRATEJİ TƏMƏLİ

CONTENT

CONFERENCE ID	I
ORGANIZING COMMITTEE	II
SCIENTIFIC BOARD MEMBERS	III
PROGRAM	V
CONTENT	VI

	AUTHOR(S)	AFFILIATION	TITLE	PAGE NUMBER
1)	Prof. Dr. Ananda MAJUMDAR	Harvard University, USA	TOUCHING THE DIVINE: THE ROLE OF PHYSICAL CONTACT IN RENAISSANCE	1-11
2)	Oluwakemi Racheal OSHINOWO Moses Adeolu AGOI Solomon Abraham UKPANA Samuel Olayiwola AJAGA	Lagos State University of Education, Lagos Nigeria.	THE SIGNIFICANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) IN EDUCATIONALMANAGEMENT: A CONTEMPORARY PERSPECTIVE	12-18
3)	Associate Professor Dr. Naseem AKHTER	Department of Islamic Studies Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan	SPIRITUAL, SOCIAL, AND POLITICAL CHANGE THROUGH SUFISM FROM THE PERSPECTIVE OF SEERAT-UN-NABI (PEACE BE UPON HIM)	19
4)	Associate Professor Dr. Naseem AKHTER	Department of Islamic Studies Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan	THE ROLE OF CIVIL SOCIETY AND EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN PROMOTING PEACEFUL COEXISTENCE (A RESEARCH REVIEW)	20
5)	Associate Professor Dr. Naseem AKHTER	Department of Islamic Studies Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan	PRACTICAL PROBLEM-SOLVING TECHNIQUES FROM PROPHET MUHAMMAD (PBUH) FOR EFFECTIVE LEADERSHIP	21

6)	Farah NAZ	Quaid-i-Azam University, Islamabad, Pakistan	EDUCATIONAL COOPERATION BETWEEN TURKEY AND PAKISTAN	22
7)	Lecturer Dr. Yıldız KOL	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Gölpaazarı Meslek Yüksekokulu	INVISİBLE DİĞİTAL LABOR AND PERCEPTION CONSTRUCTION IN VİRAL ADVERTİSİNG PRACTİCES: AN EVALUATİON BASED ON UNİVERSİTY STUDENTS	23-24
8)	Assoc. Prof. Şener Şükrü YİĞİTLER	Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	ÖZDEMİR ASAF'S ORIGINAL SPELLING	25-33
9)	Lecturer PhD. Seval AKBEN Assoc. Prof. Gülferah ERTÜRMEN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Göksun Meslek Yüksekokulu Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Göksun Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu	EVALUATION OF SUSTAINABLE CARE MODELS WITH NURSING AND HEALTH ECONOMICS IN THE MANAGEMENT OF CHRONIC DISEASES	34-56
10)	Assoc. Prof. Gülferah ERTÜRMEN Lecturer PhD. Seval AKBEN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Göksun Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Göksun Meslek Yüksekokulu	THE DEVELOPMENT AND DISTRIBUTION OF HEALTH EXPENDITURE IN OECD COUNTRIES: A COMPARATIVE ANALYSIS BASED ON INDICATORS	57-73
11)	Selda KURTOĞLU Prof. Dr. Nadir EROĞLU	Marmara Üniversitesi İktisat Politikası	“COMPARISON OF JUSTICE SYSTEMS BETWEEN THE REPUBLIC OF TURKEY AND EUROPEAN UNION COUNTRIES, GENEVA - EXAMPLE OF A HUMAN RIGHTS REPORT, COMPARATIVE ANALYSIS ON COMPARISON OF THE TURKISH LEGAL SYSTEM”	74-75

12)	Assoc. Prof. Ulduz Fərhad QƏHRƏMANOVA	Azerbaijan State Pedagogical University, Acting Associate Professor at the Department of "Literature"	"QUOTES OF LITERARY CRITICS ON THE CREATIVE RELATIONS BETWEEN MIRZA ALAKBAR SABIR AND "MOLLA NASREDDIN"	76-80
13)	Emil Raul oğlu AĞAYEV	Azerbaijan State Pedagogical University	APPLICATION OF STUDENT-CENTERED LEARNING MODELS IN TEACHING FINE ARTS	81-83
14)	Emil Raul oğlu AĞAYEV	Azerbaijan State Pedagogical University	THE IMPACT OF ROLE PLAYING GAMES ON CREATIVE THINKING IN THE TEACHING OF FINE ARTS	84-87
15)	Seyfullayeva Aynur TAHIR QIZI	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	XV - XVI ƏSRLƏR TƏBRİZ MİNİATÜR MƏKTƏBİ	88-91
16)	Asgarova Ganira ALI GIZI	Azerbaijan State Pedagogical College under Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan	ABOUT SOME LEXICAL UNITS USED IN THE DIALECTS AND ACCENTS OF AZERBAIJAN	92-96
17)	Dadaşova Günel VƏLI	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kolleci	FROM THE HISTORY OF THE STUDY OF THE ACTUAL MEMBERSHIP OF THE SENTENCE	97-101
18)	Halil YUSUFLU	Gence Devlet Universitesi, Tarih-Coğrafya Fakültesi	EVALUATION OF THE STATE PROGRAMS ON AZERBAIJANI YOUTH IN THE IMPLEMENTATION OF YOUTH POLICY IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN	102-109
19)	Günel HÜMMƏTOVA (PƏNIYEVA) Saleh	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının baş müəllimi, f.ü.f.dok	ƏLİFBƏ – MİLLİ KİMLİK VƏ DİL SİYASƏTİNİN STRATEJİ TƏMƏLİ	110-111

3rd INTERNATIONAL FRIENDSHIP BRIDGE SOCIAL SCIENCES CONGRESS
August 14-17, 2025 GEORGIA

20)	Lecturer Murat GÖKMEN	Foreign Language Support Department, Office of the Dean of Research, Düzce University	REVILS OF HAMEÇAND MESBER ROLES AS TENIZED IN PETER PAN AND WENDY	112-137
-----	--------------------------	--	--	---------

SIX SENSES OF TOUCH: HUMAN DIGNITY AND DEFORMITY FROM MICHELANGELO TO CALVIN

Ananda MAJUMDAR

Ananda Majumdar - Harvard University
Ananda MAJUMDAR | alumnus | Business | MacEwan University, Edmonton | Human Resources | Research profile
Prof. Dr. Ananda Majumdar (0000-0003-3045-0056) - ORCID

[View Scholars Profile](#)

[International-Colloquium-Program.pdf](#)

[Program Symposium Nicaea 2025](#)

[Robin Hood Scholars: IARHS on the Web: 15th Biennial Conference Schedule](#)

[614b1f_c69ad6a99e14489483423dd8034f2bdb.pdf](#)

Harvard Graduate School of Education (Professional Education as a Child Development Educator, Certificate in Early Education Leadership (CEEL-Series 1,2,3), online) 2017-2025

*NorQuest College, Alberta Routes Program -present

My academic journey, which includes an Honorary Doctor of Philosophy in Generic Education from Abide University and Institute and a Doctor of Divinity from North Central Theological Seminary, has been deeply influenced by the Arthurian legend. This collection of tales about King Arthur, his knights, and their quests holds significant cultural and historical importance. It has been a central theme in my exploration of cross-cultural communication, offering a unique perspective to understand the relationship between myth, culture, and science. This perspective, combined with my academic background, enables me to provide insights into the study of global displacement, particularly regarding the cultural and societal factors that impact gender equality. It also serves as a compelling avenue to investigate how sound influences the artistic and architectural features of the medieval era, symbolizing the shaping of societal norms and values. My academic background, particularly in cross-cultural communication and gender equality, provides a unique lens to understand and address the complex issue of global displacement.

*Doctor of Divinity, North Central Theological Seminary, Minneapolis, United States, 2023 - present

The University of Alberta (Bachelor of Education after Degree in Elementary, Faculty of Education, Community Service-Learning Certificate and Certificate in International Learning (CIL) – 2012-2022

My international experiences, particularly in India, have significantly broadened my academic perspective, particularly in understanding how the Arthurian legend resonates across cultures with its universal themes of heroism and noble ideals. This exposure has also deepened my understanding of global issues, including gender inequality, and connected me with a broader educational network. It has prompted me to examine our shared cultural heritage through the lens of the Arthurian legend, a cultural phenomenon transcending national borders. This collective inquiry can lead to a deeper understanding of shared human experiences, including the diverse interpretations and applications of the Arthurian legend about gender and empowerment issues in India. These experiences have also given me a unique perspective on the global displacement crisis, particularly in the context of India, which is crucial for understanding and addressing this complex issue.

Public Affairs, August 1-15, 2022, Online

As an intern at the Digital Museum and Diaspora, Migration, GRFDT, New Delhi, India (April 2021- March 2022, Online), I gained valuable insights into the practical aspects of migration and diaspora issues. This experience, combined with my academic background, further enriched my understanding of these complex topics and prepared me to contribute meaningfully to the study of global displacement.

During my time as a Book Pecker Fellow at Peace X, India, I was honoured to be named the top fellow in the social science department. In this capacity, I researched the cultural significance of the Arthurian legend, particularly in the context of India, which motivated me to continue my academic endeavours. Additionally, I earned a computer literacy certificate in Migration Studies from GRFDT, New Delhi, India. This experience as a Book Pecker Fellow at Peace X, India, allowed me to delve deeper into the cultural and societal implications of the Arthurian legend, particularly in the context of global issues such as migration and displacement.

Science department and computer literacy certificate in Migration Studies, GRFDT, New Delhi, India (September 2020- March 2021, Online)

Grant MacEwan University (Diploma in HR Management), 2008-2012

Jadavpur University (Master of Arts in International Relations)

Sikkim Manipal University (Master of Business Administration in HR and Marketing Management)

MBB College, Tripura University (Bachelor of Arts in Political Science)

Antarctic Institute of Canada (Researcher and Writer), Servicing Community Internship Program (SCIP) funded by the Government of Alberta, Member of Student Panel, Cambridge University Press,

Academic Member of the Association of Political Theory (ATP), University of Massachusetts

Student Member of ESA (European Studies Association), Columbia University, US.

Academic Member of the Memory Studies Association, School of Memory Studies, Indian Institute of Technology (IIT) Madras, Tamil Nādu, India

*Early Childhood Educator, Brander Garden After School Parents Association – present

Researcher, Project-based Articles, Antarctic Institute of Canada under Riipen

*Professor of Practice in Social Science, QAHE & Kennedy University of Saint Lucia -present

Sculpture of the Virgin Mary and Jesus, originally kept for private devotion and made around 1400-1450 by Lorenzo Ghiberti, Filippo Brunelleschi or Nanni di Banco.

(Renaissance Polychrome Sculpture database)

Belief in touch as salvation was stronger than fear of contagion in the Italian Renaissance.

Abstract: The study aims to investigate the critical role of touch in Renaissance culture, focusing on its impact on human experiences and connections to the divine. The research addresses the tension between the value placed on touch for its reliability and the criticisms

associated with its links to sensuality. By engaging with existing literature, particularly Joe Moshenska's "Feeling Pleasures," the study seeks to unpack how this complexity influences the works of key poets and theologians of the Renaissance, enhancing our understanding of the interplay between physicality, literature, philosophy, and religion. The methodology involves a literature review and textual analysis of literary and theological works from the Renaissance period. Key texts examined include the poetry of Edmund Spenser and John Milton, as well as theological writings by figures like Erasmus and Thomas Cranmer. The study consists of an analysis of Renaissance artifacts such as artwork, scientific texts, and historical narratives, with a particular focus on Michelangelo's representation of divine touch in the Sistine Chapel. The findings reveal that discussions about touch are central to understanding Renaissance culture, particularly about personal identity, societal norms of femininity and masculinity, and the relationship between humanity and the divine. The analysis sheds light on how physical interactions express human dignity and moral responsibility, while also reflecting broader cultural views on creativity and spirituality. The discussion emphasizes that touch is not merely a sensory experience; it carries profound implications for human relationships and the pursuit of the divine. By situating the study within broader cultural and historical contexts, it challenges conventional perceptions of sensory experience in Renaissance thought, advocating for a re-evaluation of touch's importance in shaping moral and philosophical understandings. This study is original in its comprehensive examination of touch as a significant yet often overlooked aspect of Renaissance culture. By bridging literary analysis with theological and artistic discussions, it contributes to current scholarly conversations about sensory perception and human experience, thereby enriching the understanding of the cultural and spiritual dimensions of the Renaissance.

Keywords: Touch, Divine, Renaissance, Culture.

Introduction: This study explores the critical role of physical contact in Renaissance culture. It looks at how touch affects human experiences and connections to the divine. There was a tension in Renaissance thinking about touch; people valued it for its reliability but also criticized it for being too linked to the body and sensuality. I will engage with existing literature, especially Joe Moshenska's "Feeling Pleasures" (2014), to show how this complexity appears in the works of key poets and theologians of the time. This will deepen our understanding of how physicality relates to literature, philosophy, and religion. The literature highlights key debates about touch in the Renaissance. Researchers have noted that while discussions about beauty and truth often focus on sight, touch is also essential for understanding

moral and philosophical issues, stimulating our intellectual curiosity and engagement. By examining literary and theological texts, I will build on Moshenska's arguments and expand the discussion to include more Renaissance artifacts, such as artwork, scientific texts, and historical narratives. This analysis will uncover meanings about touch that are often overlooked because of the focus on vision, prompting a re-evaluation of how we perceive our interactions with others and the divine.

My research will focus on key moments, such as Michelangelo's representation of divine touch in the Sistine Chapel. This moment captures broader cultural views on the body, creativity, and the sacred. The discussion of Michelangelo's works, especially the connection between God and Adam, shows how physical contact can lead to spiritual awakening. Touch is not just a way to connect; it also expresses human dignity and moral responsibility. My research highlights that this physical interaction represents not only creation but also the upliftment of humanity toward a higher moral purpose. This study offers a crucial perspective by arguing that discussions about touch are essential to understanding Renaissance culture. I will analyze the works of poets like Edmund Spenser and John Milton, as well as theological writings by figures like Erasmus and Thomas Cranmer. The study suggests that views on touch shape personal identities and societal norms about femininity and masculinity, inviting us to reflect on our understanding of these concepts. This exploration challenges the idea that touch is merely a sensory experience, emphasizing its profound implications for human relationships, embodiment, and the pursuit of the divine. The purpose of this study is to investigate how touch operates in Renaissance culture and its significance in theology and literature. By placing this sensory experience in broader cultural and historical contexts, the study aims to enhance conversations about the role of sensory perception in shaping human experience, thus enriching our understanding of Renaissance thought.

Literature Review: Touch played an essential role in Renaissance culture, and scholars are increasingly studying its significance in religious, philosophical, and artistic contexts. Joe Moshenska's book, *Feeling Pleasures* (2014), argues that touch was essential to human experience and had important theological and moral implications. He highlights debates about touch that reflect broader conflicts in Renaissance thought, where people questioned the reliability of touch due to its connections with the body and sensuality, prompting new ideas about human connection to the divine. Building on Moshenska's ideas, Marjorie O'Rourke Boyle's *Senses of Touch* (2021) explores the theme further by analyzing Michelangelo's work, especially the Sistine Chapel. Boyle shows that Michelangelo's image of God reaching toward Adam reveals the deep meaning of touch. By examining the details of hands and fingers in this

iconic scene, she illustrates how these elements express not only divine creation but also a deep understanding of human experience and identity. Key poets like Edmund Spenser and John Milton also contribute to our understanding of touch in literature. In *The Faerie Queene*, Spenser contrasts sensory experiences of touch with moral lessons, suggesting that the physical world holds divine meaning.

Milton's *Paradise Lost* deals with touch in the context of temptation and human failure, where physical interaction has profound moral and theological consequences. Theological discussions from figures like Erasmus and Thomas Cranmer show how touch relates to religious practices, particularly sacramental theology. Debates about relics and the Eucharist highlight how touch can be a means of divine grace and spiritual connection. These discussions reveal that touch is both a sensory experience and a way to connect with the divine. The history of tickling offers a unique perspective on how Renaissance culture viewed touch. Some historical analyses show that tickling represented a complex relationship between power and vulnerability, challenging traditional views of touch as purely intimate or pleasurable. This view of touch as both enjoyable and a social construct helps us understand how it shaped ideas about identity and morality. Overall, Renaissance thinkers did not prioritize sight over touch. Instead, they engaged with the complex meanings of physical contact. Touch serves as a vital lens for examining human relationships, identity, and the search for the divine. The interactions of sensory perception in literature, theology, and art enrich our understanding of how cultural works reflect and influence Renaissance thought.

Methodology: This study combined different research techniques to explore the role of touch in Renaissance culture. It looked at both past and modern perspectives by analyzing primary texts, artwork, and historical narratives, using contemporary theories to guide the discussions on touch, embodiment, and the divine. The first part of the study examined past literature and cultural artifacts from the Renaissance period. I reviewed primary sources, including poetry by Edmund Spenser and John Milton, and theological writings by Erasmus and Thomas Cranmer. By analyzing these texts, I aimed to uncover how people viewed touch at that time and how these views shaped moral, philosophical, and spiritual discussions. Joe Moshenska's "Feeling Pleasures" (2014) was key to this part of the research. His argument about the importance of touch in human experience helped frame the analysis of cultural tensions in Renaissance thought related to touch, embodiment, and the divine. I also analyzed Renaissance art, focusing on Michelangelo's works, especially the Sistine Chapel's ceiling.

The image of God touching Adam provided valuable insight into how physical contact was depicted and understood in terms of divine creation. This retrospective analysis helped trace

the evolution of ideas about touch and its impact on human identity and spirituality. The second part of the study looked forward, seeking to deepen the understanding of touch in Renaissance culture using modern perspectives. This involved applying contemporary theories from philosophy, sensory studies, and cultural criticism to Renaissance texts and artwork. For instance, I explored modern discussions about the phenomenology of touch and its impact on human relationships. I connected Renaissance views on touch to current interpretations, particularly regarding ideas of femininity and masculinity. This part of the analysis included exploring various connections that go beyond the written and visual texts of the Renaissance. I gathered data from multiple sources, reviewing literature related to Renaissance poetry, theology, philosophy, and art criticism, along with contemporary texts on sensory studies. I used art historical analyses to interpret Michelangelo's works, focusing on how these artworks convey cultural meanings about divinity and humanity. This method helped identify patterns in how touch was perceived in both historical and modern contexts. For example, discussions on divine grace conveyed through touch were common in both the Renaissance and today's conversations about spirituality. I compared different interpretations of touch across poets and theologians, revealing how context affected meanings—from a powerful connection to a potential violation of societal norms. The findings suggest that representations of touch in Renaissance culture are closely linked to broader discussions about humanity, morality, and the divine. The historical analysis of texts and artwork shows that touch was often considered a path to spiritual understanding. The modern exploration allows for a re-examination of these ideas using contemporary frameworks. Overall, this mixed-methods approach highlights how conversations about touch influence our understanding of Renaissance culture and resonate in today's discussions around physicality, connection, and embodiment. This examination encourages deeper engagement with our own sensory experiences and invites further exploration of how these themes continue to evolve over time and across cultures.

Study Results: This study looked at the role of touch in human experiences, art, and religious beliefs during the Renaissance. It focused on how different cultures viewed and represented touch in literature, art, and theology. The research was built on existing studies while highlighting meaningful discussions about touch, its impact on personal and social identity, and its significance in connecting with the divine. The findings showed that touch had a complex place in Renaissance culture. On one hand, it was seen as an important sense for human interaction.

On the other hand, it faced criticism because of its links to sensuality and the physical body. This tension shaped Renaissance ideas and reflected broader concerns about the body and

morality. Joe Moshenska's book, "Feeling Pleasures" (2014), argued that touch was more than a simple physical sensation; it also influenced moral and philosophical ideas during the Renaissance. The study supported Moshenska's view, showing that touch was a key topic in primary theological debates of the time. Touch was not just about feeling, but also helped people understand deeper moral and spiritual truths. The analysis looked closely at the works of Renaissance poets like Edmund Spenser and John Milton. Spenser often used tactile images to express deep emotional and spiritual themes. For example, his writing showed how touch helped people understand love and connection, using sensations to describe complex relationships among people and between humanity and God. In "Paradise Lost," Milton also highlighted the metaphorical importance of touch in discussions of sin, redemption, and divine grace. These literary examples emphasized touch as a crucial part of exploring human experiences, showing both intimacy and the search for spiritual meaning. The study also examined theological texts from figures like Erasmus, Thomas Cranmer, and Lancelot Andrewes. These texts revealed that touch played a significant role in religious practices. For instance, discussions about sacraments, especially the Eucharist, were closely linked to ideas about touch. The physical act of touch during communion symbolized not only an act of faith but also a direct connection to the divine, highlighting how essential tactile experiences are in spiritual rituals. This study examined the role of touch in Renaissance culture and its appearance in literature, art, and theology. It found that touch was complex and connected to themes of community, spirituality, identity, and morality. Touch shaped personal and social interactions and was essential for understanding divine connection. Visual art from the Renaissance, especially Michelangelo's work in the Sistine Chapel, showed the significance of touch. The image of God touching Adam highlighted how physical contact represented the flow of divine grace and creativity. The careful portrayal of hands and the closeness of the figures emphasized a crucial moment: touch connected the divine and human worlds. This art showed that touch conveys presence and represents inspiration and the uplifting of humanity toward a spiritual goal. The research revealed that discussions about touch are connected to views on gender, particularly ideas of femininity and masculinity. Touch acted to assert identity and often challenged traditional gender roles and societal expectations. The two-sided view of touch — as a source of connection and a cause of moral confusion — led to reflections on how people managed their physical interactions within the Renaissance society. The study could provide valuable insights that are still relevant today in discussions about sensory perception and human interaction. By placing touch in a broader cultural and historical context, the analysis showed its importance beyond just physical interactions. It deepened our

understanding of Renaissance thought and its lasting impact on human relationships. This study encourages further exploration into the meaning of touch in both historical and modern settings.

Discussion: ¹A remarkable moment takes place on the ceiling of the Sistine Chapel, encapsulated in the iconic image where the fingers of God and Adam are poised just short of contact. This moment is not merely a depiction of divine creation; it encapsulates a complex interplay of fingers, fingernails, and the nuanced movements of hands, culminating in a profound exploration of the concept of touch in both the divine and the human experience.

²Marjorie O'Rourke Boyle, in her insightful new book, *Senses of Touch*, positions Michelangelo's ceiling as a central theme around which she weaves a rich tapestry of associations related to touch, the role of hands, and the human body. The result is a multifaceted hermeneutical framework that, while occasionally becoming tenuous at the edges—invoking even spiders in its metaphorical web—simultaneously illuminates the essence of what it meant to be human during the ³Renaissance. ⁴Boyle presents a compelling argument that Michelangelo's representation of God is not simply about instilling a divine spark in Adam, nor is it a mere act of animation through some electrical force. ⁵Instead, Michelangelo's God serves as an archetypal "Renaissance activist," (O'Rourke,1999) one who commands and imbues Adam with the imperative to rise—to "arise" or "elevate himself" (O'Rourke,1999) to embody the full scope of his humanity, which Boyle interprets as "erect bipedality." ⁶This posture signifies not just physical stature but also resonates with a deeper moral and philosophical dignity (O'Rourke, 1999). ⁷In her first chapter, Boyle describes Adam as "a horizontal man tending toward verticality" (O'Rourke,1999), emphasizing that he is divinely charged to anchor his feet firmly on the clay from which he was created, ultimately standing upright in dignity and assuming the responsible roles of thinker and Creator (O'Rourke,1999). However, this upright stance carries significant implications, reflecting how it serves to distinguish humans from the animal kingdom, embedding a moral character intrinsic to this verticality. ^HHowever, Boyle cautions that this vertical posture can inversely manifest as deformity, limping, and monstrosity—the profound shame of a slumped or bowed head. Her

¹ Senses of Touch: Human Dignity and Deformity from Michelangelo to Calvin. Paragraph 1st.

² Senses of Touch: Human Dignity and Deformity from Michelangelo to Calvin. Paragraph 1st.

³ Senses of Touch: Human Dignity and Deformity from Michelangelo to Calvin. Paragraph 1st.

⁴ Senses of Touch: Human Dignity and Deformity from Michelangelo to Calvin. Paragraph 2nd.

⁵ Senses of Touch: Human Dignity and Deformity from Michelangelo to Calvin. Paragraph 2nd.

⁶ Senses of Touch: Human Dignity and Deformity from Michelangelo to Calvin. Paragraph 3rd.

⁷ Senses of Touch: Human Dignity and Deformity from Michelangelo to Calvin. Paragraph 3rd.

exploration extends into the Renaissance's preoccupation with physical abnormality.⁸ Figures like Ambroise Paré, who designed the first artificial hand, were driven by concerns surrounding "strange corporeality" (O'Rourke, 1999), whether it was missing limbs, additional fingers, or other forms of physical variation. This fascination was further heightened by the Europeans' encounters with the peoples of the New World, challenging established notions of human physicality.⁹ Boyle also delves into the perceptions of women during this period, who were considered by Aristotle to be deformed versions of males. The societal expectations placed upon women were steeped in the ideals of 'postural rectitude and rigidity,' reinforced using constricting whalebone corsets that left them with little choice but to endure a physically distorted form of "laced and braced" uprightness (O'Rourke, 1999). In her examination of¹⁰ Michelangelo's depiction of Eve, the subject of Boyle's second section, she notes how Eve is illustrated with her palms raised together in a gesture of prayerful submission before God, highlighting a direct relationship to the Creator while neglecting Adam, who lies languid and oblivious in her presence (107). This dynamic evolves when her gestures shift from supplication to desire, as her hands move from a posture of prayer to grasping for the apple. This transition reflects a cultural narrative associating female touch with temptation and transgression, akin to how¹¹ Magdalen, despite her devotion, was admonished by a redeemed Jesus to refrain from reaching out. While these themes of touch and embodiment are not entirely novel, Boyle adeptly traces the historical interpretations surrounding hands—ranging from handshakes to handwashing—and situates touch at the lower end of the sensory hierarchy. Figures such as¹² Augustine privileged spiritual experiences over tactile encounters. Furthermore, even as advancements in anatomy began to change understandings concerning anatomy and physiology, the ancient authority of Galen persisted, curtailing radical shifts in thought, despite his lack of firsthand experience with human dissection.¹³ Boyle concludes her extensive analysis by highlighting the novel contributions of John Calvin to the discourse on touch. Calvin contended that while human hands could never encounter God, the hand of God could reach down through the grace afforded by belief.¹⁴ Calvin viewed the entwining of the

⁸ Senses of Touch: Human Dignity and Deformity from Michelangelo to Calvin. Paragraph 3rd.

⁹ Senses of Touch: Human Dignity and Deformity from Michelangelo to Calvin. Paragraph 4th.

¹⁰ Senses of Touch: Human Dignity and Deformity from Michelangelo to Calvin. Paragraph 4th.

¹¹ Senses of Touch: Human Dignity and Deformity from Michelangelo to Calvin. Paragraph 4th.

¹² Senses of Touch: Human Dignity and Deformity from Michelangelo to Calvin. Paragraph 4th.

¹³ Senses of Touch: Human Dignity and Deformity from Michelangelo to Calvin. Paragraph 4th.

¹⁴ Senses of Touch: Human Dignity and Deformity from Michelangelo to Calvin. Paragraph 4th.

body and soul as deeply rooted in human existence, proclaiming that moral decay corresponded with physical degradation. ¹⁵In his view, limping reflected a “sinful humanity pressed ever closer to the ground” (O’Rourke,1999). Nevertheless, the “hand of God” (O’Rourke, 1999) as interpreted by Calvin held the power to realign the crooked and restore dignity to the elect, thereby elevating the concept of touch to a realm of profound healing and significance. This notion of the transformative power of hands is poignantly captured by John of the Cross, who poetically expresses, “O soothing hand! O touch so fine and light.../ Slaying, you have converted death to life,” (O’Rourke,1999), symbolizing the deep and multifaceted significance of touch throughout the Renaissance.

Conclusion: The study of touch in Renaissance culture shows its essential role beyond just a sensory experience. The tension between how people valued touch and its links to the body and sensuality led to deep reflections on life and the divine. Key figures like Edmund Spenser and John Milton, along with theologians such as Erasmus and Thomas Cranmer, highlighted how touch was essential for understanding moral responsibility and spiritual awakening. Michelangelo’s depiction of divine touch in the Sistine Chapel illustrates how physical contact symbolizes both creation and humanity’s rise towards higher ideals. By examining various texts, artworks, and historical stories, this study broadens the discussion on touch. It encourages us to rethink its influence on personal identities and societal norms during the Renaissance. The findings emphasize that touch is more than just a sensory interaction; it is a critical part of human connection that affects our relationships, cultural expressions, and spiritual journeys.

As we explore Renaissance thought, we must appreciate the complex ways touch interacts with literature, philosophy, and theology, enhancing our understanding of sensory perceptions that shape human experience over time. This perspective helps us better understand the complexities of Renaissance culture and its lasting effects on modern discussions about the body and spirituality. My findings relate to and build on existing research in Renaissance culture, especially the works of Joe Moshenska and Marjorie O’Rourke Boyle. Moshenska discusses touch as both a sensory and moral experience, which supports my argument. Boyle’s analysis of Michelangelo’s work highlights the deeper spiritual meanings of physical contact. My study differs by including a broader range of literary, artistic, and theological examples, offering a more complete view of how touch influenced Renaissance thought. The implications of my findings go beyond history; they encourage readers to rethink how sensory experiences

¹⁵ Senses of Touch: Human Dignity and Deformity from Michelangelo to Calvin. Paragraph 4th.

connect to social identity and spirituality. By uncovering the complex role of touch in shaping ideas about humanity, God, and morality, this study fosters a deeper engagement with modern discussions on how we perceive and interact with the world and each other. This understanding can help us appreciate the importance of human connection and tactile interactions in today's context. The study aimed initially to explore the role of touch in Renaissance culture and concludes that touch is not just a sensory experience but a key part of human life that affects moral identity and the search for the divine. By linking philosophical, theological, and literary ideas, this research emphasizes the close connection between touch, identity, and spirituality, reflecting the complexity of human experience in the Renaissance era. Although this analysis is thorough, it mainly relies on texts and visuals, which may not represent all physical interactions from that time. Focusing on prominent figures and texts may overlook the views of marginalized voices. A more inclusive approach that considers various perspectives and forms of expression could strengthen the study's conclusions. Future research could take an interdisciplinary approach by including historical backgrounds and archaeological evidence to gain a deeper understanding of how touch affected everyday life and cultural practices during the Renaissance.

References:

- Covington, S. (1999, December 22). *Senses of Touch: Human Dignity and Deformity from Michelangelo to Calvin*. - Free Online Library. Thefreelibrary.com.
<https://www.thefreelibrary.com/Senses+of+Touch%3a+Human+Dignity+and+Deformity+from+Michelangelo+to...-a059494634>
- Moshenska, J. (2014). Feeling Pleasures: The Sense of Touch in Renaissance England. In the *Department of English*. <https://english.princeton.edu/research/feeling-pleasures-sense-touch-renaissance-england>
- Morgan, S., & Walker, A. (2024). Renaissance Polychrome Sculpture. *KCWorks*.
<https://doi.org/10.17613/nzq2t-c9882>
- D'Elia, U. R. (2021, July 12). *Belief in touch as salvation was stronger than fear of contagion in the Italian Renaissance*. The Conversation.
<https://theconversation.com/belief-in-touch-as-salvation-was-stronger-than-fear-of-contagion-in-the-italian-renaissance-157135>
- Boyle, M. O'Rourke. (2021). *Senses of touch: The role of touch in Renaissance art and culture*. Cambridge University Press.
- Cranmer, T. (1552). *The book of common prayer*.
- Friedman, H. H. (2006). The history of tickling: Psychological and cultural perspectives. *Journal of Historical Sociology*, 19(1), 45–66.
- Milton, J. (1667). *Paradise lost*.
- Moshenska, J. (2014). *Feeling pleasures: The role of touch in English Renaissance culture*. Oxford University Press.

THE SIGNIFICANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) IN EDUCATIONAL MANAGEMENT: A CONTEMPORARY PERSPECTIVE

¹ **Oluwakemi Racheal OSHINOWO**

Lagos State University of Education, Lagos Nigeria.

ORCID ID: 0000-0003-0568-6446

² **Moses Adeolu AGOI**

Lagos State University of Education, Lagos Nigeria.

ORCID ID: 0000-0002-8910-2876

³ **Solomon Abraham UKPANA**

Lagos State University of Education, Lagos Nigeria.

&

⁴ **Samuel Olayiwola AJAGA**

Lagos State University of Education, Lagos Nigeria.

Abstract

Artificial Intelligence (AI) has positioned itself as a transformative force across various sectors, with its increasing impact on education, particularly in management. Kamalov et al. (2023) noted that AI has already established itself as a transformative force in a wide range of industries, including education. AI refers to a collection of digital technologies, including machine learning, data mining, and natural language processing, designed to enable computing systems to perform human-like processes such as cognition, sensing, and problem-solving with large datasets. This study, based on a comprehensive review of recent literature, explores the multifaceted significance of AI in contemporary educational management, discussing AI-driven efficiency and optimization in educational administration, AI-driven decision-making and strategic leadership, and ethical considerations and human-centered AI integration. In order to collect useful information for the paper write-up, questions were drafted and administered to respondents using online Google form questionnaire instrument. The information gathered were subjected to reliability analysis. Conclusively, the paper affirmed that AI's significance in educational management stems from its capacity to optimize administrative tasks, enhance decision-making, and personalize learning experiences. Finally, recommendations were given.

Keywords: Artificial Intelligence (AI), Educational Management, Contemporary perspective.

INTRODUCTION

The integration of Artificial Intelligence (AI) into various domains of human endeavor has

become both inevitable and transformative. One such domain experiencing a profound shift is educational management, where AI is increasingly being leveraged to optimize administrative efficiency, enhance decision-making, and support data-informed leadership. With the rise of intelligent systems capable of analyzing large datasets, automating routine tasks, and personalizing educational services, school administrators, policymakers, and educational leaders are witnessing a redefinition of how education systems are managed and governed. AI in

educational management encompasses a broad range of applications, including predictive analytics for student performance, intelligent scheduling, digital communication platforms, virtual administrative assistants, and decision-support systems. These technologies are enabling institutions to manage complex operations more effectively and respond in real time to institutional challenges and opportunities. As observed by Machkour (2025), the deployment of AI tools in school administration contributes to greater operational efficiency, reduces bureaucratic bottlenecks, and enhances responsiveness to students' and teachers' needs. Furthermore, the integration of AI aligns with broader global educational objectives, such as the United Nations' Sustainable Development Goal 4, which emphasizes inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all. AI's capacity to analyze performance data, identify at-risk students, and automate feedback loops makes it an invaluable tool in fostering equity, transparency, and accountability in education systems. As noted by Ndalu et al. (2025), the combination of AI and educational management offers the potential to bridge resource gaps in underfunded educational settings, ensuring better outcomes for diverse learners. However, alongside these advancements, scholars such as Ekeh (2025) caution that AI implementation must be guided by ethical considerations, especially regarding data privacy, algorithmic bias, and the depersonalization of education. Educational institutions must, therefore, balance technological innovation with human-centered values, ensuring that AI augments rather than replaces the human role in education. This contemporary perspective invites a critical examination of the opportunities and challenges presented by AI in educational management. By exploring current developments, use cases, and emerging debates, this paper illuminate how AI is reshaping the administration of education and its significance in driving forward a more responsive, efficient, and equitable educational future.

LITERATURE REVIEW

Recent scholarship underscores that AI significantly bolsters administrative efficiency in educational institutions. Ogunode & Gregory (2024) analyze the deployment of AI in Nigerian educational administration, noting its roles in data analysis, decision-making, resource optimization, communication, and student support systems, while also highlighting challenges

like data privacy, bias, infrastructure gaps, and human capacity constraints. Similarly, Shamaki et al. (2025) conducted a systematic literature review on AI in secondary school administration in Nigeria, concluding that AI reduces administrative burdens, such as scheduling, record-keeping, and reporting, allowing administrators to devote more time to strategic and supervisory functions. However, they caution about surveillance misuse and emphasize the need for data protection protocols. The role of AI in enhancing leadership and strategic decision-making has received increasing attention. Igbokwe (2024) examines how AI supports educational leadership by automating administrative tasks and providing personalized learning insights, yet also warns of ethical risks, including bias, privacy invasion, transparency deficits, and accountability gaps, urging leaders to adopt responsible governance frameworks and bias mitigation strategies. In higher education contexts, Thomas et al. (2025) develop a comprehensive taxonomy of AI in educational leadership, identifying domains like administrative efficiency, decision-making and policy formulation, governance and compliance, and ethical AI leadership across literature spanning 2017 to 2024. Moreover, Sunday et al. (2025) propose a conceptual model—Integrating AI into Instructional Leadership Theory that merges transformational leadership and technological pedagogical content knowledge (TPACK). Their qualitative analysis reveals six critical dimensions: AI-driven decision support systems, predictive analytics for performance monitoring, personalized learning models, classroom supervision aided by AI, leadership AI competencies, and ethical/policy implications—emphasizing that effective adoption requires both technological and ethical leadership. A growing body of literature highlights AI's capacity to deliver personalized learning and adaptive support. Sajja et al. (2023) designed an AI-enabled intelligent assistant (AIIA) targeting higher education; this platform utilizes NLP and machine learning to assess learners, generate quizzes, respond to inquiries, and tailor learning pathways, thereby reducing cognitive load and boosting engagement and outcomes. Broader reviews of AI in higher education confirm widespread application of adaptive systems from chatbots to recommender systems and intelligent tutoring that support student lifecycle management, course scheduling, and assessment automation; however, much of the focus remains on pedagogical applications, with less attention given to administration-level.

MATERIALS AND METHODS

The study targeted educational administrators, IT directors, policymakers, and teaching staff within tertiary institutions across Nigeria (public and private). The sample was drawn from 10 randomly selected universities and polytechnics using a purposive sampling technique for participants with direct experience or involvement in AI-integrated educational management. Two major research instruments were used, structured Questionnaire designed with both closed-ended and Likert-scale questions focusing on awareness, adoption level, impact, challenges, and perception of AI in educational management. Open-ended questions were developed to explore deeper perspectives on AI implementation strategies, experiences, and ethical concerns. The researcher used google form questionnaire instruments formulated by educational technology experts in order to ensure easy data collection. The responses gathered were subjected to Cronbach's alpha reliability analysis. A Cronbach's Alpha of 0.87 confirmed the questionnaire's internal consistency and reliability. The entire exercise was carried out within thirty-three (33) days before completion.

AI-Driven Efficiency and Optimization in Educational Administration

AI technologies are significantly improving the operational efficiency of educational

institutions. Traditionally, school administration has been encumbered by repetitive and time-consuming tasks such as attendance tracking, timetable creation, communication management, and data entry. AI-based systems can automate these functions through intelligent scheduling algorithms, chatbot-based communication systems,

and integrated school management platforms. For example, AI tools such as predictive analytics can assist in identifying attendance patterns, resource needs, or early-warning signs of student disengagement. These systems help administrators make quicker and more informed decisions. Automation of these administrative functions not only reduces human error but also allows educational leaders to allocate more time to strategic planning and instructional improvement.

In essence, AI's contribution to educational management goes beyond simple automation. It promotes real-time responsiveness, reduces cost overheads, and enhances institutional accountability. Schools and universities that leverage AI in administrative processes can handle complexity with agility and precision, especially in large-scale educational systems or in contexts where resources are constrained.

AI-Driven Decision-Making and Strategic Leadership

AI empowers educational leaders to make evidence-based decisions through real-time data

analytics. Machine learning algorithms can process vast amounts of institutional data—from student performance metrics and teacher evaluations to enrollment trends and resource utilization—transforming these into actionable insights. This shift from intuition-based to data-driven decision-making marks a critical evolution in educational

leadership. For instance, dashboards powered by AI allow principals, school boards, and ministry officials to visualize trends and predict outcomes, which is essential for strategic planning. If a school leader can detect declining student' performance early through AI-powered alerts, proactive interventions can be deployed, such as adjusting teacher workloads, refining instructional methods, or initiating student support services.

Ethical Considerations and Human-Centered AI Integration

While AI offers transformative benefits, its integration into educational management also raises complex ethical and humanistic concerns. There is increasing awareness of the risks associated with data privacy, algorithmic bias, and the depersonalization of education. AI systems, if not

properly regulated, may reinforce systemic inequalities or make opaque decisions without human oversight. One significant concern is the potential erosion of educator and student autonomy. If AI systems begin to dictate policy decisions or educational pathways solely based on algorithmic predictions, it could undermine the role of human judgment in educational

practice. Furthermore, many AI systems rely on historical datasets, which may contain biases. When these biases are not corrected, they are perpetuated in the decisions that AI systems support.

RESULT AND DISCUSSION

In order to guide this paper work, following key research questions have been formulated:

Q1: How does AI improve decision-making processes in educational management?

Q2: In what ways can AI personalize learning experiences and how does this impact educational management?

Q3: What role does AI play in automating administrative tasks within educational institutions?

Q4: How can AI contribute to enhancing student assessment and evaluation in educational management?

Q5: What are the challenges and ethical considerations of integrating AI into educational management?

Q6: How does AI impact the professional development and roles of educational managers?

Q7: What is the potential of AI to promote equity and inclusion in educational management?

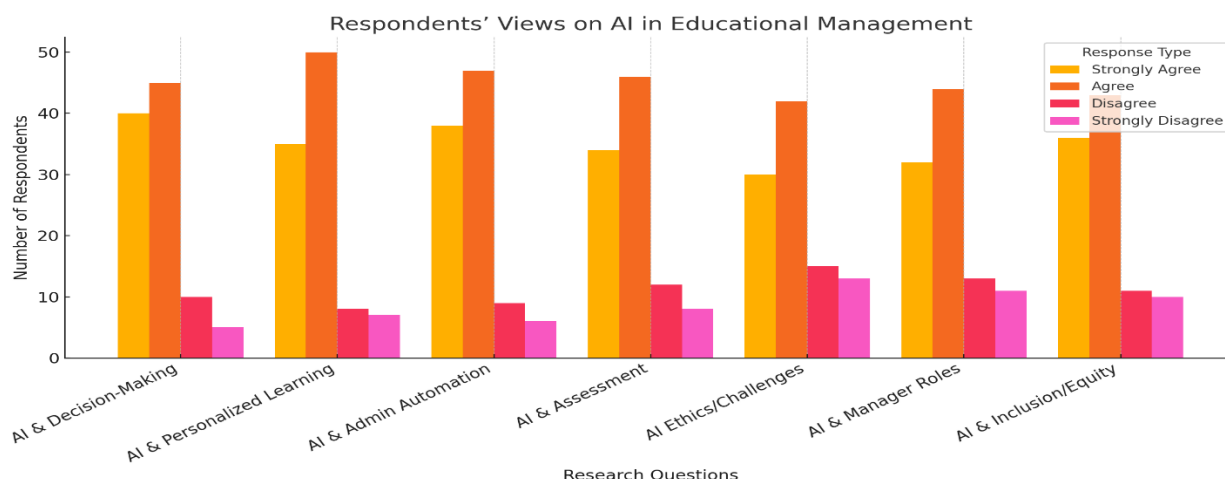

Fig.1: Respondents' view on AI in Educational Management

The graph plotted in figure 1 depicts that a pictorial representation of the views on respondents, including educational administrators, IT directors, policymakers, and teaching staff from 10 randomly selected universities and polytechnics within tertiary institutions (public and private) across Nigeria. Viz:-

Q1. AI & Decision-Making

- Strongly Agree (40) and Agree (45) are dominant, suggesting widespread belief that AI enhances managerial decision-making.
- Only 10 Disagree and 5 Strongly Disagree, indicating minimal skepticism.

Interpretation: Educational managers appreciate AI's ability to provide real-time analytics and data-driven support.

Q2. AI & Personalized Learning

- High Agree (50) and Strongly Agree (35) responses reflect confidence in AI's role in tailoring education.
- Low disagreement levels show broad support for adaptive learning technologies.

Interpretation: AI is valued for improving student engagement and outcomes through personalization.

Q3. AI & Administrative Automation

- Strongly Agree (38) and Agree (47) are again dominant, affirming AI's usefulness in reducing administrative workload.
- Few respondents disagreed, pointing to general optimism.

Interpretation: Automation is seen as a key area where AI can streamline institutional operations.

Q4. AI & Assessment

- Balanced but slightly lower support: Strongly Agree (34) and Agree (46).
- Higher disagreement (12 + 8) than previous questions.

Interpretation: While many support AI in grading and feedback, concerns about fairness and accuracy in evaluations may exist.

Q5. AI Ethics/Challenges

- Still mostly positive: Strongly Agree (30), Agree (42).
- However, Disagree (15) and Strongly Disagree (13) suggest notable ethical and trust-related concerns.

Interpretation: Stakeholders are wary about issues like bias, privacy, and transparency in AI implementation.

Q6. AI & Manager Roles

- Good support: Strongly Agree (32), Agree (44).
- Moderate disagreement implies some concern over role changes and training needs.

Interpretation: Managers recognize AI's potential to enhance roles but acknowledge the need for new competencies.

Q7. AI & Inclusion/Equity

- Strong endorsement: Strongly Agree (36), Agree (43).
- Moderate dissent (11 + 10) suggests that not everyone is convinced AI ensures inclusiveness.

Interpretation: While AI is seen as having inclusive potential, unequal access and algorithmic bias remain issues.

CONCLUSION

This study has critically explored the multifaceted significance of Artificial Intelligence (AI) in contemporary educational management, highlighting its transformative potential across various operational, instructional, and administrative domains. Drawing from both qualitative and quantitative insights, the findings demonstrate that AI technologies are not only reshaping traditional management structures but also facilitating more efficient, data-driven, and learner-centered environments. AI's contribution to decision-making processes was found to be pivotal, enabling educational leaders to utilize real-time analytics for planning, resource allocation, and policy implementation. By integrating predictive models and intelligent dashboards, institutions can now proactively address student performance, operational challenges, and strategic development. The role of AI in personalized learning and automated administration emerged as a key driver of educational innovation. Through adaptive learning platforms and intelligent tutoring systems, students receive tailored educational experiences, while AI-powered automation of routine tasks (e.g., attendance, scheduling, grading) frees up valuable human resources for more strategic roles. These efficiencies underscore AI's growing indispensability in educational operations. However, the research also surfaces critical ethical considerations and managerial challenges. Issues related to data privacy, algorithmic bias, and

digital inequality remain persistent concerns. Furthermore, the shift toward AI-integrated systems necessitates re-skilling and continuous professional development for educational managers to navigate evolving technologies effectively. Importantly, the research confirms AI's capacity to enhance inclusion and equity, particularly through technologies designed to support diverse learners. Yet, this potential is contingent upon equitable access to AI infrastructure and deliberate strategies to mitigate systemic biases embedded in algorithmic design. In sum, while AI is not a panacea, it represents a profound enabler of innovation in educational management. Its integration, when guided by ethical frameworks and inclusive policies, can significantly improve decision-making, instructional delivery, and institutional governance. Thus, for educational institutions to thrive in the digital age, embracing AI is not merely an option but a strategic imperative.

REFERENCE LIST

- Ekeh, C. U. (2025). Ethical and Strategic Challenges in AI-Enabled Education: A Critical Review. In *The Impact of Artificial Intelligence in the Education Sector: Opportunities, Challenges and Solutions*. Artificial Intelligence in Education Management.
- Igbokwe, I. C. (2024). Artificial Intelligence in Educational Leadership: Risks and Responsibilities. *European Journal of Arts, Humanities and Social Sciences*. Vol. 1(6).
- Kamalov, F., Santandreu C. D., & Gurrib, I. (2023). New Era of Artificial Intelligence in Education: Towards a Sustainable Multifaceted Revolution. *Sustainability*. Vol. 15(16), 12451. <https://doi.org/10.3390/su151612451>
- Machkour, B. (2025). The Rise of Artificial Intelligence in Educational Management: Opportunities for Operational Efficiency and Decision Making. *Procedia in Education and Learning*.
- Ndalu, U. J. (2025). Educational Management and Artificial Intelligence for Sustainable Development in Nigeria. *International Journal of Educational Management*. Vol. 1(2). Pp. 75-89.
- Ogunode, N. J., & Gregory, D. M. (2024). Artificial Intelligence (AI) in Educational Administration. *International Journal on Orange Technologies*.
- Sajja, R., Sermet, Y., & Cikmaz, M. (2023). Artificial Intelligence-Enabled Intelligent Assistant for Personalized and Adaptive Learning in Higher Education. *arXiv*.
- Shamaki, E., Nwunuji, E. G., & Amamra, R. T. (2025). Application of Artificial Intelligence in Secondary Schools' Administration in Nigeria. *Journal of Association of Educational Management and Policy Practitioners*. Vol. 6(2). Pp. 53-61.
- Sunday, G. I., Afia, A. E., Essien, N. E., Inyang, S. A., Peters, V. A., & Uzoigwe, M. C. (2025). Smart School Management: Integrating AI into Instructional Leadership for Academic Excellence. *IRE Journals*. Vol. 8(11). Pp. 694-708.
- Thomas, A., et al. (2025). Artificial Intelligence in Educational Leadership: A Comprehensive Taxonomy and Future Directions. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*.

SPIRITUAL, SOCIAL, AND POLITICAL CHANGE THROUGH SUFISM FROM THE PERSPECTIVE OF SEERAT-UN-NABI (PEACE BE UPON HIM)

Associate Professor Dr. Naseem Akhter

Department of Islamic Studies

Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

Abstract

This research work is specific to the spiritual, social, and political change through Sufism from the perspective of Seerat-un-Nabi (peace be upon him). Sufism in Islam relies on Taqwa, which denotes purity of heart and soul, truthfulness, and God as confrontation which is synonymous with the virtuous characteristics of the Seerat-un-Nabi (peace be upon him). The brilliant aspects of the character and actions of the Holy Prophet (peace be upon him) were spiritual elevation, social justice, and affairs of political stability and discipline. This research introduces the teaching of Sufism as a proper way to develop spiritual growth, social justice, and political justice in human and societal life.

The essential findings of the research are that the Holy Prophet (peace be upon him) not only enshrined the basic principles of Sufism to maintain the incorporation of peace, tolerance, and social cohesion but also set social reforms and governance in the realization of the same value system. The more down-to-earth aspects of Sufism as the kind of austere conduct, pietism, and emphasis on prayer have been regarded as providing an example of the steady functioning of the social and political order.

The research work can conclude that Sufism is the key to spiritual purification and social and political justice at the individual and social level. It is seen that it is quite possible for reforms to occur in the era of today by adopting some principles of the life standard of the Prophet (peace be upon him).

Keywords: Spiritual, social, and political reform, Sufism, Islam, Political stability

THE ROLE OF CIVIL SOCIETY AND EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN PROMOTING PEACEFUL COEXISTENCE (A RESEARCH REVIEW)

Associate Professor Dr. Naseem Akhter

Department of Islamic Studies

Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

Abstract

This research work aims to review the existing literature on the part played by civil society and educational institutions to foster peaceful coexistence. Amity, pluralism, and respect ought to be the cornerstones of any society, and the civil society/education system is a key to the realization of these core principles. This research describes how educational institutions can help learners develop cultures of tolerance and non-violent conflict-solving, and how civil society can contribute to the fostering of tolerance and respect for living together by increasing awareness among the communities.

The research work also discusses how certain important aspects of the curriculum such as concerns with peace and tolerance; elements of conflict resolution and dialogue skills are useful and functional in initiating sustainable peace in society. Members of civil society other NGOs and other societal organizations can also play a major proactive role in sensitizing members of the public on social issues, minimizing conflicts, and enhancing mutual coexistence at the public/national level.

Thus, the research states that educational institutions and civil society are willing to support each other in regard to the peaceful existence and the collective actions of these two groups could be useful for creating a stable society, tolerance, and development.

Keywords: Civil society, Societal organizations, Peace and tolerance

PRACTICAL PROBLEM-SOLVING TECHNIQUES FROM PROPHET MUHAMMAD (PBUH) FOR EFFECTIVE LEADERSHIP

Associate Professor Dr. Naseem Akhter

Department of Islamic Studies

Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

Abstract

Great leadership and practical problem-solving techniques were demonstrated by Prophet Muhammad (PBUH), which could assist governments and nations in effectively managing their issues. In addition to addressing societal, political, and economic issues, the suggested framework is comprehensive and can promote justice, unity, and long-term progress.

Prophet Muhammad's leadership was characterised by the cardinal characteristics of equality, justice, knowledge, and kindness. In addition, he was a perfect example of leadership, capable of learning how to resolve disputes, negotiate, and reach out to the welfare of the community. The Mithaq-e-Madina, or the Charter of Medina, for example, is a special kind of collaboration and respect for one another, peaceful cohabitation, and a sustainable, equitable form of governance in a multicultural community.

The same applies to his principles concerning economic justice, rational use of resources, and combating corruption, which provide viable answers to today's economic questions.

As well, we have to realize that the Prophet (PBUH) had spoken about many things such as having a good character and the submission of leaders to their people as good role models. He had the consultative type of decision-making known as Shura whereby he brought in all the relevant parties on matters relating to policies and matters to be addressed. Hence, this type of leadership would thus be able to tackle various mechanical democracy questions, enhance the principles of democracy, and prevent political instability.

The biography of Muhammad's (PBUH) life by itself emphasizes that it is possible to encourage social development through humane and fair leadership that assists people in resolving their disputes and transforms society. In the contemporary world, Leadership entails solving national problems and credible leadership that will inspire the citizens through trust, togetherness, and ideas that can make a difference.

Keywords: Shura, Decision-making, Economic justice, Multicultural community

EDUCATIONAL COOPERATION BETWEEN TURKEY AND PAKISTAN

Farah NAZ

Quaid-i-Azam University, Islamabad, Pakistan

Abstract:

The cooperation between Turkey and Pakistan in the field of education has a long history that reflects the political, cultural, and historical ties between the two nations. This study explores the multidimensional aspects of educational collaboration, focusing on student and faculty exchange programs, scholarships, joint research initiatives, and institutional partnerships. The analysis begins with the historical background of Turkey–Pakistan relations, highlighting how shared religious, cultural, and geopolitical interests have shaped bilateral educational strategies.

In recent decades, Turkish government scholarships have opened new academic opportunities for Pakistani students, enabling them to pursue higher education in Turkey across various disciplines such as engineering, medical sciences, social sciences, and humanities. Likewise, Pakistani universities have hosted Turkish scholars and students, strengthening mutual cultural understanding. Beyond scholarships, memorandums of understanding (MoUs) have been signed between leading universities in both countries, fostering academic mobility and collaborative research projects. These initiatives contribute not only to academic advancement but also to the strengthening of people-to-people diplomacy.

The study further examines the role of organizations such as the Turkish Maarif Foundation and Higher Education Commission (HEC) of Pakistan in facilitating structured programs, curriculum development, and faculty training. Additionally, the rise of digital education and e-learning platforms has provided new avenues for joint ventures, especially in the post-COVID-19 era. However, challenges remain, including language barriers, differences in academic systems, and the need for sustainable funding mechanisms.

Overall, the findings suggest that educational cooperation between Turkey and Pakistan has evolved into a strategic partnership that supports capacity building, innovation, and cultural exchange. This cooperation is not only beneficial for students and researchers but also plays a vital role in strengthening diplomatic relations between the two nations. The paper concludes that further investment in joint academic programs, research centers, and digital collaboration platforms can enhance this partnership in the future, ensuring long-term academic and socio-economic benefits for both societies.

Keywords: Turkey, Pakistan, educational cooperation, higher education, academic exchange, scholarships, research collaboration

VİRAL REKLAM PRATİKLERİNDE GÖRÜNMEYEN DİJİTAL EMEK VE ALGI İNŞASI: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME INVISIBLE DIGITAL LABOR AND PERCEPTION CONSTRUCTION IN VIRAL ADVERTISING PRACTICES: AN EVALUATION BASED ON UNIVERSITY STUDENTS

Lecturer Dr. Yıldız KOL

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Gölpazarı Meslek Yüksekokulu
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7167-9626>

Özet

Dijital emek sömürüsü kavramı, kullanıcıların farkında olmadan içerik ve etkileşim yoluyla sermayeye hizmet etmesini ifade eder. Christian Fuchs’a göre, bu emek görünmezleştirilerek ticarileştirilir; bireyler hem üretici hem tüketici olarak sömürüye dahil edilir. Viral reklamlar ise, manipülatif bir gerçeklik sunarak bu süreci pekiştirir. Böylece, kullanıcılar sadece bir izleyici değil, aynı zamanda bu içeriklerin yayılımına katkıda bulunan ve üretim sürecine dolaylı olarak dahil olan emekçiler haline gelmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin viral reklamlara yönelik gerçeklik algılarını ve bu reklamlara ilişkin üretim, dolaşım ve paylaşım süreçlerinde kendi emeklerinin konumuna dair dijital emek ve emek sömürüsü farkındalık düzeylerini analiz etmektir. Araştırma kapsamında, Türkiye’de yüksek etkileşim elde etmiş ve başarılı viral reklam örnekleri arasında gösterilen beş reklam filmi (Fulya’nın İntikamı, Ah Anam Lahanam, Sevgiliye Büyük Jest, Sürprize Bak Sen ve İstanbul’da Hoş Bir Kız Olmak) üniversite öğrencilerine izlettirilmiştir; bu içeriklerin gerçek bir olaya mı, sosyal medya paylaşımına mı yoksa bir reklam çalışmasına mı ait olduğu yönündeki algıları ile dijital emek sömürüsüne ilişkin değerlendirmeleri incelenmiştir. Elde edilen nitel veriler, “gerçeklik algısı, dijital emek/sömürüsü farkındalığı, izleyici rolü ve üretken tüketicilik (prosumer), duygusal etkileşim ve bağ kurma, gerçeklik ve reklam arasındaki sınır, reklam stratejilerinin algılanışı olmak üzere altı tematik kod çerçevesinde değerlendirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubundaki viral reklamlara yönelik betimleyici içerik analizi gerçekleştirilerek sistematik ve nesnel bir temel oluşturulmuştur. Ardından, viral reklamlara ilişkin derinlemesine ve yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla elde edilen öğrenci ifadeleri, Van Dijk’ın Eleştirel Söylem Analizi (ESA) yöntemi ile analiz edilmiştir. Elde edilen veriler, Fuchs’un dijital emek sömürüsü kuramı çerçevesinde; viral reklamların nasıl üretildiği, dolaşıma sokulduğu ve ticarileştirildiğini ortaya koyacak şekilde eleştirel bir perspektifle değerlendirilmiştir. Araştırma, viral reklamlardaki gerçeklik algısı ile dijital emek sömürüsünü ekonomi-politik bakımdan ele alarak, dijital platformlarda görünmezleşen emek süreçlerini görünür kılması bakımından önemlidir. Bu doğrultuda çalışma, dijital emek sömürüsü literatürüne teorik katkı sunarken, dijital içerik tüketicilerinin viral reklamlara ilişkin gerçeklik algısı ve dijital emek/sömürüsü farkındalıklarını ölçmesi açısından özgün ve değerli bir nitelik kazanmaktadır. Bu çalışmada ulaşılan bulgular; üniversite öğrencilerinin viral reklamları büyük ölçüde gerçek ya da sosyal medya içeriği olarak algıladıklarını; dijital emek ve sömürü kavramlarına ilişkin farkındalıklarının ise son derece sınırlı olduğunu ortaya koymuştur. Katılımcıların eleştirel medya okuryazarlığı düzeylerinin yetersiz oluşu, dijital emek süreçlerinin normalleştirildiğini ve metalaştırılmış etkileşim biçimleriyle “gönüllü kölelik” ilişkisine sürüklendiklerini göstermektedir. Viral reklamlar bu bağlamda, dijital sömürünün hem görünmez hem de içselleştirilmiş bir biçimde yeniden üretildiği ideolojik aygıtlar olarak işlev görmektedir.

Anahtar Kelimeler: Viral Reklam, Dijital Emek, Dijital Emek Sömürüsü.

Abstract

The concept of digital labor exploitation refers to users' unconscious contribution to capital accumulation through content creation and interaction. According to Christian Fuchs, this form of labor is commercialized by rendering it invisible, and individuals are subjected to exploitation as both producers and consumers. Viral advertisements reinforce this process by presenting a manipulative sense of reality. In this context, users are not merely passive viewers but become laborers who indirectly participate in the production process by contributing to the dissemination of such content. Accordingly, this study aims to analyze university students' perceptions of reality in relation to viral advertisements, as well as their awareness of digital labor and labor exploitation within the processes of production, circulation, and sharing of such content. Within the scope of the study, five viral advertisement videos that achieved high engagement in Turkey and are considered successful examples ("Fulya's Revenge," "Ah Anam Lahanam," "A Grand Gesture for the Lover," "What a Surprise," and "Being a Charming Girl in Istanbul") were shown to university students. Their perceptions regarding whether these contents were based on real events, social media posts, or advertising campaigns were examined, along with their evaluations concerning digital labor exploitation. The qualitative data obtained were analyzed within the framework of six thematic codes: perception of reality, awareness of digital labor/exploitation, the role of the viewer and presumption, emotional engagement and bonding, the blurred boundary between reality and advertising, and the perception of advertising strategies. A descriptive content analysis of the viral advertisements selected as the study group was conducted to establish a systematic and objective foundation for the research. Subsequently, the student statements obtained through in-depth and semi-structured interviews regarding the viral advertisements were analyzed using Van Dijk's Critical Discourse Analysis (CDA) method. The data obtained were interpreted from a critical perspective within the framework of Fuchs's theory of digital labor exploitation, revealing how viral advertisements are produced, circulated, and commercialized. This research is significant in that it makes the invisible labor processes on digital platforms visible by addressing the perception of reality and the exploitation of digital labor in viral advertisements from a political economy perspective. In this respect, the study provides a theoretical contribution to the literature on digital labor exploitation, while also acquiring a unique and valuable quality by examining digital content consumers' perceptions of reality and their awareness of digital labor and its exploitation in the context of viral advertisements. The findings of this study reveal that university students largely perceive viral advertisements as real or as typical social media content, while their awareness of the concepts of digital labor and exploitation remains extremely limited. The participants' insufficient levels of critical media literacy indicate that digital labor processes have been normalized, leading them into a form of "voluntary servitude" through commodified forms of interaction. In this context, viral advertisements function as ideological apparatuses through which digital exploitation is reproduced in an invisible and internalized manner.

Keywords: Viral Advertisement, Digital Labor, Digital Labor Exploitation.

ÖZDEMİR ASAF'IN ÖZGÜN İMLASI ÖZDEMİR ASAF'S ORIGINAL SPELLING

Assoc. Prof. Şener Şükrü YİĞİTLER

Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitlis
ORCID NO: 0000-0002-7283-3621

ÖZET

Türk şiirinin özgün seslerinden Özdemir Asaf, sanatını neredeyse başından sonuna kadar kendine has bir çizgide yürütebilmiş az sayıdaki şairden biridir. Onun şiirlerindeki dil malzemesi cümle kuruluşundan kelime düzeyine kadar özel bir hususiyet gösterir. Gerek sözcüklerin ses ve biçim özelliklerinde gerek Türkçenin sözdizimi açısından niteliklerinde bilinçli değişiklikler yapan, Türkçe imla ve noktalamada bulunmayan yeni kelime ve kullanım biçimlerini sanatının alametifarikasına dönüştüren Özdemir Asaf, dizelerinde yazımsal, sözcüksel, biçimbilimsel, sessel ve konuşma diline ait sapmalara sıkça yer verir; hatta zaman zaman kelime uydurma yoluna gider. Şiir dilindeki alışılmış, bilinen ses, kelime ve dize düzeninde yapılan olağandışı müdahaleleri içeren bir tasarruf biçimi olan yazımsal sapmalar şairin en çok kullandığı yöntemdir. Şiir sanatında en çok başvurulan sözcüksel sapmalar ise onun şiirinde çoğunlukla bir dil biriminin sonuna uygunsuz bir ek veya noktalama işareti getirilmesiyle ortaya çıkar. Türkçenin standart kullanımındaki eylem çekimlerini, dilbilgisi kurallarını da bilinçli olarak değiştirir. İlk şiir kitabı *Dünya Kaçtı Gözüme*'den (1955) başlayarak burada dile getirilen türde sapma, yaratıcı imla ve noktalama kullanımlarını şairin yayımlanan son şiir kitabı *Benden Sonra Mutluluk*'a (1984) kadar görmek mümkündür. Sanatçının toplu şiirlerinin bir arada bulunduğu *Çiçek Senfonisi* (2008), bir şairin kendine özgü bir imla kurma çabasının ve dilde kendine özel bir yer yaratma uğraşının estetik ve edebî bakımdan başarılı bir örneğidir.

Bu çalışmada Özdemir Asaf'ın şiirini oluşturan en önemli öğelerin başında gelen dil kullanımındaki sapmalar incelenmiş, böylece şairin özgünlüğünü sağlayan imlasının genel özelliklerinin anlaşılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özdemir Asaf, şiir, imla, sapma, özgünlük.

ABSTRACT

One of the original voices of Turkish poetry, Özdemir Asaf, is one of the few poets who has been able to carry out his art in a unique manner almost from the beginning to the end. The language material in his poems shows a special feature from sentence structure to the level of

words. Özdemir Asaf, who consciously makes changes in both the sound and form features of words and the qualities of Turkish in terms of syntax, and who transforms new words and usage forms that do not exist in Turkish spelling and punctuation into the trademark of his art, frequently includes deviations in spelling, lexical, morphological, phonetic and spoken language in his lines; and sometimes even resorts to making up words. Spelling deviations, which are a form of economy that includes unusual interventions in the familiar, known sound, word and verse order in the language of poetry, are the method the poet uses the most. The lexical deviations most frequently used in the art of poetry mostly occur in his poems by adding an inappropriate suffix or punctuation mark to the end of a language unit. He also consciously changes the verb inflections and grammatical rules in the standard use of Turkish. It is possible to see the deviations, creative spelling and punctuation uses of the kind expressed here, starting from his first poetry book *Dünya Kaçtı Gözüme* (1955) until his last published poetry book *Benden Sonra Mutluluk* (1984). *Çiçek Senfonisi* (2008), which includes the artist's collected poems, is a successful example of a poet's effort to establish a unique spelling and to create a special place for himself in the language, in terms of aesthetics and literature.

In this study, deviations in the use of language, which is one of the most important elements that constitute Özdemir Asaf's poetry, are examined, thus aiming to understand the general characteristics of the poet's spelling that provide his originality.

Key Words: Özdemir Asaf, poetry, spelling, deviation, originality.

GİRİŞ

Kısa, özlü söyleyişlerin yer aldığı, mizahi bir bakış içeren, düşündürücü özgün şiirleriyle tanınan Özdemir Asaf (1923-1981), şiirlerinde karışıklıkları, benzerlikleri, çağrışımları öne çıkarmak için çoğu zaman söz ve sözcük oyunlarına başvurur. Böylece eşyaya, yaşantıya, izlenimlere belirgin bir *humor* çerçevesi çizer. Dokunaklı, duygu yüklü şiirlerinde bile yaptığı şekilsel ve sözcük düzeyindeki oyunlarla klasik şiirde *katharsis* şeklinde ortaya çıkan duygulanıma, özdeşleşmeye izin vermez; okur üzerinde yabancılaştırıcı bir etki bırakır. Dilindeki bu özgün yan, onun şiir sanatını ufuk açıcı, özgürleştirici bir ifade biçimi gördüğünün kanıtıdır: “*Ben kendimi zorlamıyorum, konuştuğum gibi yazıyorum. Dilime ne gelirse kullanıyorum...*” (Asaf, 2006: 131) diyen Özdemir Asaf, şiir cümlesini kurarken kendini imla sözlüğünün kurallarıyla kısıtlamayı reddettiğini ilan eder.

1) “Kendi”liğin Yansımaları

Bilindiği gibi, Türkçede (y) sesinin daraltıcı bir özelliği vardır. (y) sesi kendinden önceki hecede bulunan (a,e) seslerini daraltır ve (ı,i,u,ü) seslerine dönüştürür. Bu dönüşüm aşağıdaki örneklerde gözlemlenebilir:

başla-yor--->başlıyor anla-yor--->anlıyor

de-y-en--->diyen ye-yor--->yiyor

ye-y-en--->yiyen sula-yor--->suluyor

Fakat Özdemir Asaf, Türkçenin bu kuralına uymaz ve (y) sesinden önceki (a,e) seslerini daraltmaz. Onun bu tavrı, hem şiiri hem nesri için geçerlidir:

“İçime sığmayorsun” (**Perspectif**, *Sen Sen Sen*)

“O durduğun nokta, yerinde durmuyor” (**Elektronik**, *Nasılsın*)

“İkisinden ikisi de, deyorsa bence” (**Aşka Gerekli Üç Anlatım**, *Nasılsın*)

“Ağladığımı gör deye ağlamıyorum” (**Yazık**, *Çiçekleri Yemeyin*)

“Ben de saklıyorum” (**Karşıtsız**, *Dün Yağmur Yağacak*)

Şairin, ölümünden sonra yayımlanan eserlerinde, kimi zaman bu kullanıma uyulmadığı, Asaf’a özgü bu yaklaşıma dikkat edilmediği de gözlemlenebilir:

“Onun dediklerini anlıyordum” (**Korur**, *Benden Sonra Mutluluk*)

Özdemir Asaf sağlığında yayımladığı eserlerinde -hem şiirde hem nesirde- (...) yerine (..) tercih eder:

“Bakışlarla yüklü, söylemelerle sessiz..” (**Kalan**, *Sen Sen Sen*)

“Heykel, der kimisine..” (**Oran**, *Çiçekleri Yemeyin*)

“Adam-adam sinıyor, arıyor yoldaşını..” (**Sevinç ile Hüzün**, *Yalnızlık Paylaşılmaz*)

“Öbürü sinek ısırmış da kaşındırmış numarası yapıyor.. Bir başkası idare edici başkan rolünde..” (**Boğayı Tutan Çocuğun Ole’si**, *Dün Yağmur Yağacak*)

Özdemir Asaf’ın kendine özgü uygulamalarından birisi de kısa çizgiyi (-) bol miktarda kullanmış olmasıdır. Şair, bu noktalama işaretini kimi zaman ikilemeler arasında kullanır:

“Gözüm-gönlüm tüm çiçek” (**Durak**, *Çiçekleri Yemeyin*)

“İç-içedir artık sokaklar, evler, odalar.” (**Giden**, *Dünya Kaçtı Gözüme*)

“Biraz-biraz ben varım.” (**Eskimiş**, *Bir Kapı Önünde*)

“Başdan-başa yaldız” (**Kapısız**, *Bir Kapı Önünde*)

“Başdan-başa sen” (**2=1**, *Sen Sen Sen*)

“Benimle el-ele yürürdün” (**Seni Seyrederdim**, *Sen Sen Sen*)

Kimi zaman da birbiriyle ilgisi olmayan kelimeler arasında kullanarak, değişik uygulamalar yaratır.

“Önceleri allık-pudra oyalardı” (**Kapısız**, *Dünya Kaçtı Gözüme*)

“Orada bir dur-yeri olsaydı ya” (**Değirmen**, *Çiçekleri Yemeyin*)

—Ne o durdu-yoruldu, ne de ben” (**İki Nokta: Ben-Biz**, *Çiçekleri Yemeyin*)

“Bu yarı-toz ‘lu tutunmak böyle” (**Oyundaki Olmayan**, *Nasılsın*)

“Gül-bombalı, atsız-arabasız, sakalsız boyacı” (**O**, *Çiçekleri Yemeyin*)

Şair kısa çizgiyi kimi zaman da aralarında anlam ilgisi bulunan fakat kısa çizgi gerektirmeyen ifadeler arasında kullanmayı tercih eder.

“Alış-verişlerimiz gömülecek” (**Öngörü**, *Bir Kapı Önünde*)

“Bir akşam-üstü pencereden bakıyordun” (**Ben Değildim**, *Sen Sen Sen*)

“Dört-yanımız başkalarından” (**Yanılgi**, *Bir Kapı Önünde*)

“Susuz-Köy yanıyordu.” (**Ömeri İkiye Bölen**, *Bir Kapı Önünde*)

“Yüz-binler içinde ikimiz ağlayyoruz” (**Sanı**, *Bir Kapı Önünde*)

“Bu erimiş-duvarlar ‘ın ötesi üstünde” (**Sızlık**, *Yumuşaklıklar Değil*)

“Ölsen, ilkin, yazık-oldu deyecekler” (**Bir Tüy**, *Yumuşaklıklar Değil*)

2) Sapmalar

Kelime ve Cümle Düzeyinde Sapmalar

Şiir dilinin standart dilden ayrıldığı özgül kullanımlar olan dil sapmaları “gerek sözcüklerin ses ve biçim özelliklerinde, gerek dilin sözdizimi açısından niteliklerinde bilinçli olarak değişikliklere gitmeyi, dilde bulunmayan yeni sözcük ve anlatım biçimlerini kullanma eğilimini içerir” (Aksan, 2006: 116). Özdemir Asaf’ın şiir dili, günlük konuşma dilidir. Her okurunu, muhakkak, bir yargıya ya da duyguya götürebilen bu dil; yalın, açık ve basittir. Fakat Asaf’ta bile, kimi zaman dili zorlama, onun unsurları ile köşe kapmaca oynama eğilimi vardır. Bu eğilim, nazmın anlatım olanaklarının sınırlılığı ve bu sınırlılığın da şairi, -ve tüm şairleri- kimi zaman sınır tanımamazlık ya da kuralları bozma noktasına taşınmasından kaynaklanır. Ayrıca Özdemir Asaf şiiri, *Garip* ve *İkinci Yeni* akımlarının, olağanın dışına çıkma eğilimlerinin baskın olduğu bir dönemde yazılmış olmasına rağmen, adı geçen şiir hareketleri kadar devrimci bir nitelik taşımaz. Onun aşağıda tahlil edeceğimiz dil sapmaları, kişisel düzeyde farklılık arayışları olarak algılanmalıdır.

Özdemir Asaf’ta dil sapmaları daha çok kelime düzeyindedir. Örneğin şair “**Adına**” başlıklı şiirinde sıfat yapım eklerini fiile getirerek değişik bir uygulamaya imza atar:

“Bağurdım./Gel’siz, gitme’siz.‖ (Asaf, 2002d: 55) Aynı uygulama “Sızlık” şeklindeki başlığıyla yine bir sapma örneği olan şiirde de “Bütün bahçeler gel’siz kapalı” cümlesinde görülür. (Asaf, 2001: 15)

Şairin, kelimelere ek getirirken değişik uygulamalar peşinde koştuğu, birçok şiiri vardır. Bunlardan “Diyalog”da şair; “Babamın öldüğünde aylardan Hazirandı” cümlesi ile (Asaf, 2002f: 16), “Parça”da “sonsuzlu yol” ifadesi ile (Asaf, 2002f: 116), “Sesin Rengi”nde şart ekini şahıs ekinden sonra getirdiği “gitmedimse, incitmedimse” (Asaf, 2002f: 30) gibi örneklerle, “Sizlisiz Ya da Sizensizli” şiirinde ise başlığı ile (Asaf, 2002d: 11) şahsî uygulamalar peşindedir.

Özdemir Asaf’ta dil sapmaları, kelime uydurma şeklinde de görülmektedir. “Şaka Değil”deki “ağlamaca” (Asaf, 2010b: 379), “Kuramsal Ortam”daki “benimce”(Asaf, 2002f: 68), “Saçmalamaya Övgü”deki “donacaklaşma” (Asaf, 2011c: 112), “1x2x3x4, 4x3x2x1”deki “gidercene, gelircene” (Asaf, 2002d: 73), “İşte”deki “dinlenik” (Asaf, 2010b: 32), bu tarz uydurma kelimelerden sadece birkaçıdır. Şairin, “Özdüşüm” (Asaf, 2002f: 45), “Gidenek” (Asaf, 2002d: 33) gibi şiir başlıkları da yine uydurmadır.

Özdemir Asaf’ta cümle düzeyinde de -çok fazla olmamakla birlikte- dil sapmaları söz konusudur. Şairin ilk kitabı *Dünya Kaçtı Gözüme*’de, “Gözlerim dışına kapalı, içine açık” (Asaf, 2010b: 41) şeklinde kurduğu ve dil mantığımızla bağdaşmayan cümle örneği, son kitabı *Yalnızlık Paylaşılmaz*’da “Ben de biriktirdim/ Hiç’leri hep’el (Asaf, 2010b: 429) cümlesine eş oluşuyla, zamanın, onun çizgisini yıpratmadığını gösterir. Ayrıca şairin, “Denklem” şiirindeki;

Dinleyorum, ruz yorlar

Bir türkünün türküsünü

Yazıyorum ruz yorlar

Görüyorum ruz yorlar

Bir gölgenin görüntüsünü

Biliyorum ruz yorlar

Biliyoruz bili yorlar (Asaf, 2011c: 165)

mısraları ile; “Deve” başlıklı şiiri de yakalamaya çalıştığı ironik tonu ile bir gruba dâhil edemediğimiz sapma örnekleridir:

DEVE

Eşek önde ben arkada

Gidiyoruz bir çölde

x deve x deve yürüyüşü

x devenin başı x deve kokusu

x deve inadı x deve kuşu (2011c: 63)

x deve tabanı

x deve kini

Asaf'ın “**Sabaha kadar**” şiirinde geçen “*billâhi*” (Asaf, 2010b: 51), “**Bü-Yük**” şiirinde geçen “*diyo ‘m, bilmiyo ‘m*” (Asaf, 2002e: 57), “**1x2x3x4, 4x3x2x1**”de geçen “*sencileyin, bencileyin*” (Asaf, 2002d: 73), “**Körebe**”de geçen “*taa*” (Asaf, 2010b: 412) gibi ifadeleri de onun resmî/standart dilden uzaklaştığı ve Anadolu halkının ağzıyla konuştuğu örneklerdir.

3) Yazım Kuralları ile İlgili Sapmalar

Özdemir Asaf'ın, dili kullanımında öne çıkan kuraldışı şahsî uygulamalarından, daha önce bahsetmiştik. Bunlar dışında, şairin yazım kuralları ile ilgili birkaç sapma çeşidini de aşağıdaki gibi belirlemeye çalıştık.

Bilindiği gibi, Türkçede uzun ünlü yoktur. Dilimize yabancı dillerden giren ve uzun ünlü taşıyan sözcükler, ya şapka işareti ile kullanılır ya da dildeki söyleyişten farklı olarak yazıda, tek ünlü ile yazılır. Fakat, Özdemir Asaf'ın, kimi zaman bu kuralı da çiğnediği ve özellikle *Dünya Kaçtı Gözüme*’deki birçok şiirinde, bu tür kelimelerin iki ünlüsünü de yazdığı görülür: “*Saadetli yolculuk*”, “*maavi*”, “*saade*”, “*saadece*”, “*haali*”, “*yaar*”; bu uygulamanın birkaç örneği olarak göze çarpan kelimelerdir.

Özdemir Asaf'ın en çok kullandığı noktalama işaretlerinden birisi de kesme işaretidir. Fakat, şairin bu işareti kullanımı da yine kendine özgüdür. “*Asya ‘da, Afrika ‘da*”; “*Şeyh Galib ‘in*” gibi uygulamalarda yerinde kullanılan bu işaret, çoğu kez kural dışı/gereksiz kullanılır:

“*Bir şey ‘ler anlatmaya*|| (Yumu, Çiçekleri Yemeyin)

“*Altın ‘dan değerlidir*|| (İş, Çiçekleri Yemeyin)

“*Gel desen gel ‘den geçer*|| (Garip Koşma, Yalnızlık Paylaşılmaz)

“*Bir boşluk ‘a karşı*|| (Tel, Nasılsın)

Şairin, yazım kurallarının dışına çıktığı bir uygulama da kelime sonundaki ünsüz benzeşmeleridir: “*unutmakdı*”, “*otuzbeş ‘de*”, “*bıçakdım*”, “*yarışdan*” gibi kelimelerde şair, sert sessizden sonra gelip, sertleşmesi gereken yumuşak ünsüzü değiştirmeden kullanır. Ayrıca “*merd*”, “*kanad*”, “*mesud*”, “*güc ‘lü*”, “*ümid*” gibi kelimeleri de sert sessizle bitirmesi gerekirken, asıllarına sadık kalarak yumuşak ünsüz taşıyan şekilleriyle kullanır.

Büyük-küçük harf kullanma noktasında ise şairin iki şiirinde yazımsal sapma söz konusudur. Bunlar “**Düello**” şiirinin mısra başlarında küçük harf kullanılması (Asaf, 2002f: 17) ile “**Ömeri İkiye Bölen**”deki —*Susuz-Köyl* şeklindeki uygulamadır. (Asaf, 2002d: 41)

Hatta Asaf, kimi şiirlerinde kelimeyi de bölmüştür. Örneğin “**Adına**” başlıklı şiirinde -belki de- sitem ve kızgınlığını şekille de ifade etme isteği, onu, soru kelimesini bölmeye kadar götürmüştür:

Yaşadığımı

Görüyor

Musunuz (Asaf, 2002d: 57)

Şair, “**Kurşun Kalem**” başlıklı şiirinde de yönelme hali ekini bölerek, değişik bir uygulama peşine düşer:

Bana biri bir söz etse

O sözü sonra o ‘

Na anlatsam, yinelesem (Asaf, 2010b: 448)

Şahıs zamirine getirilen ekin bölünmesi, “**Biliyordum**” başlıklı şiirde de karşımıza çıkan bir uygulamadır:

Biliyorum

Yollarda bir S

Ni çiziyordum

Sanıyordum (Asaf, 2011c: 35)

4) Argo

Şiir dili oldukça yalın ve temiz olan Özdemir Asaf’ta, *Benden Sonra Mutluluk*’a kadar argoya rastladığımız tek şiir, “**Atom**”dur.

Ne kadar anlatsa, o kadar yarım.

Kırda bir gelincik, çarşıda bir kayısı.

Kimi orospu deyor, kimisi karım

Yarısını amcası anlıyor, yarısını dayısı (Asaf, 2002e: 13)

Fakat *Benden Sonra Mutluluk*’la birlikte şairin dili, şiirinde yakalamaya çalıştığı ironik ton gereği, argo kültürümüzden ve literatürümüzden izler taşımaya başlar. Bu kitapta, şairin eleştiri dozunun yükselmiş olması, hatta kimi zaman hedef göstererek hicivler yapması da dilinin

argoya kaymasına neden olmuştur. Bol miktarda argo örneği taşıyan kitaptan, ilk göze çarpanlar şunlardır:

“Sabaha Na Aaa kalkacağım”- **Bir de**

“İşte musluk, işte su / Yıkan eşşoğlusı”- **Epigram**

“Birinde öbüründe yük gibi hödük gibi”- **Taşlama**

“Teknik kombinezonlar/ Pratik don ‘lar gördüm”- **Parodi**

“Cafcafımız vitrindeki popomuzdadır”- **Mal Üstüne Çeşitleme**

“Vesaire/ Eşek değiliz”- **Han**

“Ama okuyucularını hasta ettin yatak- döşek / Lan eşşoğlueşşek”- **Bu kimdir 2**

“Latince itoglit / Rumcada ne gezer”- **Bu kimdir 4**

“Bu baş etmez bir lira / Bulup sürsen bok bile”- **Bir Baş Bir Berber**

“Bir baş örtüyor kışını açıp/ Bilecek diye ödü kopuyor”- **Şimşir**

“İşe / Şişe / Şişeye işel- **Eveleme Develeme**

SONUÇ

Yaşadığı dönemde hiçbir akıma dâhil olamamış ve şiirin akımların dışında bir şey olduğunu ve hiçbir siyasi emele alet edilmeyeceğini savunmuştur. Bu nedenle şiirleri hiçbir ideolojiyi savunmaz, hiçbir görüşü desteklemez.

Aşk, sevgi gibi bireysel duygular ve günlük hayata dair daha önce üzerine düşünülmemiş tespitler ve benzetmeler yer alır. Onun şiirlerinde herkes kendinden birşeyler bulabilir. Ya da evet gerçekten de bu böyle diyebilir. Örneğin “*Bir devlete benzetiyorum kendimi / İşim gücüm bitmiyor / Bir türlü yerleşemeyorum odamda*”.

İmla bakımından onun en önemli özelliği sertleşme, daralma gibi bazı kurallara karşı çıkması ve bunu şiirlerine yansıtmasıdır. Şiir kitabının hiçbir bölümünde daralmaya yer vermemiştir. Böylece kendine özgü bir çizgi oluşturmuş ve bu çizgide yürümüştür. Bize de ondan geriye kalan ve gelecek birçok neslin de severek okuyabileceği ve okudukça bu şiirlerin herhangi bir yerinde kendini bulabileceği şiirler yazmıştır.

Çalışmamızın sonucunda ise Özdemir Asaf’ın Türkçeyi ustaca kullandığını, cümleleri oluştururken öğeleri özenle yerleştirdiğini, Türkçenin bazı kurallarına karşı çıksa bile bunu kendine özgü bir tarz olarak geliştirdiğini ve bu tarzın onun üzerinde hiç de eğreti durmadığını söyleyebiliriz. Bu özellikleri ile Türk diline yaptığı katkı dikkate alınmaya değerdir.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan (2013). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili Dilbilim Açısından Bakış*. Bilgi Yayınevi.
- Asaf, Ö. (1945). *Hiçbir Kadın Bana Hayır Demedi*. İstanbul: Marmara Kitabevi.
- Asaf, Ö. (1968). *Reading Zindanı Balladı*. İstanbul: Yuvarlak Masa Yayınları.
- Asaf, Ö. (2001). *Yumuşaklıklar Değil*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Asaf, Ö. (2002a). *Dün Yağmur Yağacak*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Asaf, Ö. (2002c). *Sen Sen Sen*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Asaf, Ö. (2002d). *Bir Kapı Önünde*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Asaf, Ö. (2002e). *Nasılsın*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Asaf, Ö. (2002f). *Çiçekleri Yemeyin*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Asaf, Ö. (2002g). *Yuvarlağın Köşeleri*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Asaf, Ö. (2002h). *Seçme Şiirler*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Asaf, Ö. (2006). *‘Ça*. İstanbul: Epsilon Yayınları.
- Asaf, Ö. (2010a). *Sana Mektuplar*. (Haz. Seda Arun) İstanbul: Doğan Kitap.
- Asaf, Ö. (2010b). *Çiçek Senfonisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Asaf, Ö. (2010c). *Dokuza Kadar On*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Asaf, Ö. (2011a). *Oscar Wilde – Özdemir Asaf’ın Kaleminden Hayatı ve Reading Zindanı Balladı*. (Haz. Seda Arun) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Asaf, Ö. (2011b). *Hidim*. (Haz. Seda Arun) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Asaf, Ö. (2011c). *Benden Sonra Muthuluk*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Asaf, Ö. (2012). *Sen Bana Bakma, Ben Senin Baktığın Yönde Olurum. Kendi Sesinden Şiirler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

KRONİK HASTALIKLARIN YÖNETİMİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR BAKIM MODELLERİNİN HEMŞİRELİK VE SAĞLIK EKONOMİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF SUSTAINABLE CARE MODELS WITH NURSING AND HEALTH
ECONOMICS IN THE MANAGEMENT OF CHRONIC DISEASES

Lecturer PhD. Seval AKBEN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Göksun Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve
Teknikler Bölümü, Göksun, Kahramanmaraş.

ORCID ID: 0000-0003-2582-3524

Assoc. Prof. Gülferah ERTÜRMEN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Göksun Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu,
Bankacılık ve Finans Bölümü, Göksun, Kahramanmaraş.

ORCID ID: 0000-0003-2239-0241

ÖZET

Kronik hastalıklar, günümüzde küresel mortalite ve morbiditenin en önemli nedenlerinden biri olarak, sağlık sistemlerinin karşı karşıya olduğu en büyük klinik ve ekonomik zorluklardan birini oluşturmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre, bulaşıcı olmayan hastalıklar (BOH) dünya genelindeki tüm ölümlerin %74'ünden sorumludur. Diyabet, kardiyovasküler hastalıklar, kanser, KOAH ve kronik böbrek yetmezliği gibi hastalıklar yalnızca doğrudan tedavi maliyetleriyle değil; aynı zamanda iş gücü kaybı, üretkenlik azalması, erken emeklilik ve sosyal güvenlik sistemlerine ek yük gibi dolaylı etkilerle de ekonomik sürdürülebilirliği tehdit etmektedir. Özellikle yaşlanan nüfus ve yaşam tarzı değişiklikleri, bu hastalıkların prevalansını artırmakta; uzun süreli, sürekli ve çok disiplinli bakım modellerini zorunlu hale getirmektedir.

Hemşireler, kronik hastalık yönetiminde sağlık bakım ekibinin merkezinde yer alan, klinik bilgi, eğitim ve koordinasyon rollerini bir arada yürüten stratejik sağlık profesyonelleridir. Hasta eğitimi, semptom yönetimi, ilaç uyumunun izlenmesi, yaşam tarzı değişikliklerinin teşviki ve bakım süreçlerinin koordinasyonu gibi çok boyutlu görevleri hem klinik sonuçları iyileştirmekte hem de komplikasyon oranlarını azaltarak sağlık sistemine ekonomik fayda sağlamaktadır. Buna rağmen, hemşirelik rollerinin sağlık ekonomisi ve sürdürülebilir bakım modelleri ile bütünleşen katkıları literatürde yeterince kapsamlı ele alınmamıştır.

Ulusal ve uluslararası düzeydeki uygulamalar, hemşire liderliğinde yürütülen bakım modellerinin hastaneye yeniden yatış oranlarını %15–35 oranında azalttığını, acil servis başvurularında %20'ye varan düşüş sağladığını, tedaviye uyumu belirgin biçimde artırdığını ve kaynak kullanımında anlamlı verimlilik kazandırdığını göstermektedir. Tele-sağlık, evde bakım ve toplum temelli girişimler, hem erişim engellerini ortadan kaldırmakta hem de maliyet-etkililiği güçlendirmektedir. OECD ülkelerinde ileri uygulama hemşireliği ve entegre bakım modelleri, gelişmiş teknolojik altyapı ve multidisipliner iş birliği ile desteklenirken; gelişmekte olan ülkelerde toplum temelli, düşük maliyetli ve kültürel uyarlabilir yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır. Bu çeşitlilik, hemşirelik temelli modellerin farklı sosyoekonomik bağlamlarda da etkin ve sürdürülebilir biçimde uygulanabileceğini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın ortaya koyduğu değerlendirme, hemşirelik temelli kronik hastalık yönetiminin yalnızca klinik bakım kalitesini artırmakla kalmadığını; aynı zamanda sağlık harcamalarında tasarruf sağladığını, kaynak kullanımını optimize ettiğini ve sağlık sistemlerinin uzun vadeli mali sürdürülebilirliğine stratejik katkılar sunduğunu göstermektedir. Bu yaklaşımlar,

komplikasyonların ve yeniden yatışların önlenmesi yoluyla bireylerin yaşam kalitesini yükseltmekte; sağlık hizmetlerinin etkinliğini, erişilebilirliğini ve adaletini güçlendirmektedir.

Küresel sağlık hedefleri açısından bakıldığında, kronik hastalıkların önlenmesi ve etkin yönetimi, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'ndan (SKA) “Sağlıklı Yaşam ve Refah” başlığı altındaki erken ölüm oranlarının azaltılması hedefine doğrudan katkı sağlamaktadır. Hemşirelik temelli bakım modelleri, bu hedefe ulaşmada maliyet-etkin, kanıta dayalı ve toplum merkezli çözümler sunmaktadır.

Sonuç olarak, hemşirelik temelli kronik hastalık yönetimi; hasta merkezli, maliyet-etkin, kanıta dayalı ve sürdürülebilir bir yaklaşım olarak, ulusal sağlık politikalarının temel bileşeni haline gelmelidir. Politika yapıcılarının, hemşirelik rollerini güçlendirecek düzenlemeleri, ekonomik değerlendirme süreçleriyle entegre etmesi ve bu modellerin ölçeklendirilmesini desteklemesi hem bireysel sağlık sonuçlarını hem de sağlık sistemlerinin mali sürdürülebilirliğini güçlendirmek açısından kritik önemdedir.

Anahtar kelimeler: kronik hastalık yönetimi, hemşirelik, sağlık ekonomisi, sürdürülebilir bakım, maliyet-etkililik

ABSTRACT

Chronic diseases, as one of the leading causes of global mortality and morbidity today, are one of the greatest clinical and financial burdens to healthcare systems. NCDs account for 74% of all deaths, based on World Health Organization statistics. Chronic conditions such as diabetes, cardiovascular disease, cancer, COPD, and chronic renal failure threaten economic viability not only through the direct expense of care but also through indirect means such as loss of employment, reduced productivity, premature retirement, and added burden on social security systems. An aging population and lifestyle modification changes are particularly fueling the prevalence of these conditions, which necessitates long-term, continuous, and multidisciplinary paradigms of care.

Nurses are central healthcare professionals at the forefront of the healthcare team in chronic disease management, combining clinical proficiency, education, and coordination. Their multifaceted functions, including patient education, symptom management, tracking medication adherence, promoting lifestyle change, and coordinating care processes, not only improve clinical outcomes but also reduce complication rates, providing economic benefits to the healthcare system. Despite this, the interrelated contributions of nursing roles in health economics and sustainable care models have not been addressed comprehensively in the literature.

Both national and international experience demonstrate that nurse-led models of care reduce hospital readmission by 15–35%, reduce emergency department visits by up to 20%, significantly enhance treatment adherence, and significantly maximize the utilization of resources. Telehealth, home care, and community-based programs both eliminate barriers to access and enhance cost-effectiveness. In OECD countries, integrated models of care and advanced practice nursing are supported by complex technological infrastructure and multidisciplinary collaboration, while in developing countries, community-based, low-cost, and culturally sensitive approaches are becoming more popular. This diversity demonstrates that nursing-based models can be implemented effectively and sustainably in a variety of socioeconomic contexts.

The analysis of the study proves that chronic disease management based on nursing not only enhances the quality of clinical care, but also reduces healthcare expenditures, streamlines the use of resources, and plays a strategic role in the financial sustainability of healthcare systems in the long term. These strategies enhance people's quality of life by avoiding complications

and hospital readmissions, and reinforce the effectiveness, accessibility, and equity of healthcare services.

From a global health perspective, chronic disease prevention and its adequate control are in direct alignment with the achievement of the reduction of premature mortality within the "Healthy Living and Well-Being" theme of the Sustainable Development Goals (SDGs). Nursing models of care offer low-cost, evidence-based, and population-oriented solutions to the achievement of this goal.

Thus, nursing-driven chronic disease management, as patient-centered, affordable, evidence-based, and sustainable, has to be an integral part of national health policies. The integration by policymakers of rules supporting nursing functions into economic evaluation procedures and their support of the scalability of the same models are central to the improvement of individual health results, in addition to the fiscal sustainability of health systems.

Keywords: chronic disease management, nursing, health economics, sustainable care, cost-effectiveness

1.GİRİŞ

Kronik hastalıklar, günümüzde küresel sağlık sistemlerinin karşılaştığı en büyük zorluklardan biri olup bulaşıcı olmayan hastalıklar (BOH) başlığı altında değerlendirilmektedir (Saha & Alleyne, 2018; WHO, 2024). Diyabet, kardiyovasküler hastalıklar, kanser, kronik obstrüktif akciğer hastalığı (KOA) ve kronik böbrek yetmezliği gibi başlıca kronik hastalıklar, dünya genelinde tüm ölümlerin yaklaşık %74'ünü oluşturmaktadır (WHO, 2024; Cockwell & Fisher, 2020; Deng ve diğerleri, 2021; Bikbov ve diğerleri, 2020). Hastalık yükü, gelir düzeyine göre belirgin farklılıklar göstermekte; yüksek gelirli ülkelerde kanser ve kardiyovasküler hastalıklar mortalitenin başlıca nedenlerini oluştururken, düşük ve orta gelirli ülkelerde hipertansiyon, diyabet ve KOA gibi hastalıklar erken yaş ölümlerine daha fazla yol açmaktadır (IHME, 2024). Küresel ölçekte her üç erişkinden biri hipertansiyon, her on kişiden biri diyabet hastasıdır; kanser insidansı her yıl yaklaşık 20 milyon yeni vaka düzeyine ulaşmaktadır (IARC, 2024). Bu hastalıkların yalnızca tedavi maliyetleri değil, iş gücü kaybı, üretkenlik düşüşü, erken emeklilik ve bakım yükü gibi dolaylı etkileri de ülkelerin ekonomileri üzerinde ciddi baskı yaratmakta, düşük ve orta gelirli ülkelerde BOH kaynaklı ekonomik kayıplar gayrisafi yurt içi hasılanın %3–7'sine karşılık gelmektedir (Saha ve Alleyne, 2018).

Kronik hastalıkların uzun süreli, çok boyutlu ve bireye özgü bakım gerektiren yapısı, hemşirelerin bu süreçteki kritik rolünü ön plana çıkarmaktadır (Aatebi ve diğerleri, 2024; Dufour ve diğerleri, 2023). Hemşireler yalnızca tedavi süreçlerini desteklemekle kalmaz, aynı zamanda hasta eğitimi, semptom yönetimi, ilaç uyumunun izlenmesi, yaşam tarzı değişikliklerinin teşviki ve bakım koordinasyonunun sağlanması gibi kapsamlı görevler üstlenir (Bech ve diğerleri, 2019). Diyabet, kalp yetmezliği ve KOA gibi kronik hastalıklarda hemşire liderliğinde yürütülen destek programlarının hastaneye yeniden yatış oranlarını azalttığı ve yaşam kalitesini artırdığı kanıtlanmıştır (Alruwaili ve diğerleri, 2024; Siregar ve diğerleri, 2024).

Tüm bu bulgular, kronik hastalık yönetiminin yalnızca klinik değil, sağlık ekonomisi açısından da ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Toplam sağlık harcamalarının %70'inden fazlasını oluşturan kronik hastalıklar (WHO, 2024), maliyet-etkililik ve sürdürülebilirlik perspektifinden değerlendirilmelidir (Strulik ve Grossmann, 2023). Bu bağlamda, hemşirelik temelli girişimler, topluma dayalı bakım modelleri ve önleyici sağlık politikaları gibi düşük maliyetli ancak yüksek etkili uygulamaların yaygınlaştırılması hem sağlık hizmetlerinin etkinliğini hem de kaynak kullanımının verimliliğini artırabilir. Bu çalışmanın amacı, kronik hastalık yönetiminde

hemşirelerin rolünü; hasta bakım kalitesi, sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği ve maliyet-etkililik boyutlarında kapsamlı biçimde değerlendirmektedir.

2.KRONİK HASTALIKLARIN TANIMI, YAYGINLIĞI VE SİSTEMSEL YANSIMALARI

2.1. Kavramsal Çerçeve

Kronik hastalıklar, genellikle uzun süreli seyreden, yavaş ilerleyen ve tam bir iyileşme yerine yaşam boyu yönetim gerektiren sağlık durumları olarak tanımlanır (Bernell ve Howard, 2016). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) bu hastalıkları, aylarca, yıllarca hatta ömür boyu süren, çoklu etkenlere bağlı gelişen ve sıklıkla ilerleyici özellik gösteren sağlık sorunları olarak tanımlar (WHO, 2024). Diyabet, hipertansiyon, kalp hastalıkları, KOAH, kanser ve romatizmal hastalıklar bu gruba örnek olarak verilebilir.

Tıp sosyolojisi açısından bakıldığında kronik hastalık, yalnızca biyolojik bir patoloji değil; bireyin yaşam biçimini, sosyal rollerini ve sağlık sistemiyle etkileşimini kalıcı biçimde etkileyen toplumsal bir olgudur. Bu hastalıklar genellikle tek bir nedene değil; genetik, çevresel, davranışsal ve sosyoekonomik faktörlerin bileşimine dayanır (Rinnenburger, 2021).

Akut hastalıklar çoğunlukla ani başlangıçlı olup kısa sürede iyileşme gösterirken, kronik hastalıklarda tam iyileşme beklentisi düşüktür. Bu nedenle yönetim, semptomların kontrol altına alınması ve yaşam kalitesinin korunmasına odaklanır. Ortak özellikleri arasında süregenlik, ilerleyicilik, yaşam tarzı değişikliği gerektirme, sürekli izlem ve tedavi ihtiyacı yer alır. Ayrıca, kronik hastalıklarda komorbidite sıklıkla görülür ve bu durum yönetimi daha da karmaşık hale getirir.

Modern sağlık sistemleri açısından kronik hastalıklar, kısa vadeli müdahalelerden ziyade süreklilik arz eden, çok disiplinli ve bütüncül bakım modellerini gerektirir (Diani, 2018). Bu gereklilik, hem maliyetlerin artmasına hem de sağlık hizmetlerinin organizasyonunda yapısal dönüşümlere ihtiyaç duyulmasına yol açmaktadır. Kronik hastalıklar, artık yalnızca tıbbi değil; aynı zamanda sosyal, ekonomik ve kültürel boyutları olan çok yönlü bir mücadele alanı olarak kabul edilmektedir (Holman ve Lorig, 2000).

2.2. Küresel ve Ulusal Epidemiyolojik Veriler

Kronik hastalıklar, dünya genelinde en önemli morbidite ve mortalite nedenleri arasında yer almakta ve halk sağlığı için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre küresel ölümlerin yaklaşık %74'ü bulaşıcı olmayan kronik hastalıklardan kaynaklanmaktadır (WHO, 2024). Bu hastalıklar arasında kalp-damar hastalıkları, diyabet, kanser, kronik solunum yolu hastalıkları ve ruh sağlığı bozuklukları öne çıkmaktadır.

Küresel ölçekte, kalp-damar hastalıkları yılda 18 milyondan fazla ölüme neden olmakta ve bu oran tüm ölümlerin yaklaşık üçte birine denk gelmektedir (WHO, 2024). Diyabet prevalansı %10'un üzerine çıkmış olup, bu sayının 2045 yılına kadar 700 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir (IDF, 2023). Kanserde yıllık yeni vaka sayısı 20 milyonu aşmakta; en sık görülen türler meme, akciğer, kolorektal ve prostat kanseridir (GLOBOCAN, 2023). Kronik solunum yolu hastalıkları (özellikle KOAH ve astım) yaklaşık 300 milyon kişiyi etkilemekte ve her yıl 3 milyondan fazla ölüme yol açmaktadır (WHO, 2023). Ruhsal bozukluklar, ölüm oranı açısından nispeten düşük olsa da, dünya çapında engellilik yükünün başlıca nedenleri arasında yer almakta; depresyon ve anksiyete bozuklukları ön sıralarda bulunmaktadır (World Mental Health Report, 2022). Benzer bir durum Türkiye'de de gözlenmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu ve Sağlık Bakanlığı verilerine göre, ülkedeki ölümlerin yaklaşık %87'si kronik hastalıklara bağlıdır (TÜİK, 2024; T.C. Sağlık Bakanlığı, 2024). Kalp-damar hastalıkları tüm ölümlerin yaklaşık %38'ini oluştururken, diyabet prevalansı erişkin nüfusta %14'ün üzerindedir. Türkiye'de kanser yılda yaklaşık 250 bin yeni vaka ile önemli bir hastalık yükü

oluşturmaktadır. KOAH, özellikle erişkin erkeklerde yaygındır; ruhsal bozukluklar ise artan oranda sağlık hizmetlerine başvuru nedenleri arasında yer almakta, ancak çoğu zaman tanı ve tedavide geç kalınmaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2024). Bu veriler, kronik hastalıkların hem küresel hem de ulusal düzeyde yalnızca bireysel sağlık sorunu olmadığını, aynı zamanda toplumsal düzeyde önlenmesi gereken bir salgın niteliği taşıdığını ortaya koymaktadır.

2.3. Kronik Hastalıkların Psikososyal ve Sosyoekonomik Etkileri

Kronik hastalıklar, yalnızca biyolojik işlevlerde değil; bireyin ruhsal, sosyal ve ekonomik yaşamında da derin etkiler yaratan çok boyutlu sağlık sorunlarıdır. Uzun süreli tedavi süreçleri, yaşam tarzı değişiklikleri ve hastalığın belirsizlik taşıyan doğası, bireylerde depresyon, anksiyete ve kronik stres gibi psikolojik sorunlara yol açabilmektedir. Yapılan çalışmalar, kronik hastalığa sahip bireylerde depresyon prevalansının genel nüfusa göre 2–3 kat daha yüksek olduğunu göstermektedir (WHO, 2022). Bu durum, yalnızca psikolojik iyilik halini değil; tedaviye uyumu, motivasyonu ve yaşam kalitesini de olumsuz etkilemektedir.

Sosyal yaşam açısından kronik hastalıklar, izolasyon, damgalanma ve rol kaybı gibi ciddi sonuçlar doğurabilir. Görünür semptomlara sahip bireyler toplumsal dışlanma riski taşıırken, sürekli tıbbi kontrol gereksinimi aile ve iş yaşamında aktif rol almayı kısıtlar. Hastalık yalnızca bireyi değil; bakım yükü, psikolojik baskı ve sosyal kısıtlanmalar yoluyla aile üyelerini de ikincil düzeyde etkiler (Global Health Council, 2024).

Psikososyal etkiler, çoğu zaman sosyoekonomik sonuçlarla iç içe geçer. Kronik hastalıklar, iş gücü kaybı, gelir azalması, ek tedavi harcamaları ve uzun vadede yoksulluk riski yaratır (Muka ve diğerleri, 2015). Özellikle sosyal güvence sistemlerinin zayıf olduğu toplumlarda bu etkiler daha belirgin hale gelir (Jaspers ve diğerleri, 2015; United Nations, 2025). Ortaya çıkan ekonomik yük, yalnızca bireyi değil; hanehalkını ve geniş anlamda toplumu etkileyerek sosyal eşitsizlikleri derinleştirir (Saha ve Alleyne, 2018).

2.4. Sağlık Sistemine Ekonomik ve Yapısal Etkiler

Kronik hastalıklar, günümüzde sağlık sistemlerinin karşılaştığı en ciddi ve kalıcı yüklerden birini oluşturmaktadır. Yaşlanan nüfus, kentleşme ve yaşam tarzı değişiklikleriyle birlikte bu hastalıkların görülme sıklığı artmakta; sağlık hizmetlerine olan talep süreklilik kazanmaktadır. Kardiyovasküler hastalıklar, diyabet, kanser ve KOAH gibi kronik durumlar, tedavi süresinin uzunluğu, komplikasyon riski ve sürekli takip gerekliliği nedeniyle sağlık harcamalarının önemli bir kısmını tüketmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, kronik hastalıklar kaynaklı harcamalar toplam sağlık bütçelerinin yaklaşık %70'ine karşılık gelmektedir (Nugent ve diğerleri, 2018). Bu yük, doğrudan tedavi maliyetlerinin yanı sıra hastaneye yatışlar, acil servis kullanımı, ilaç ve tıbbi cihaz temini, evde bakım hizmetleri gibi uzun süreli bakım maliyetlerini de kapsamaktadır. Komorbid durumların sıklığı, bu maliyetleri daha da artırmaktadır.

Ekonomik yükün yanı sıra, sağlık sistemleri yapısal düzeyde de önemli zorluklarla karşı karşıyadır. Geleneksel olarak akut hastalıklar üzerine inşa edilmiş hizmet modelleri, kronik hastalıkların süreklilik gerektiren doğasına yeterince uyum sağlayamamaktadır (Rinnenburger, 2021; Holman ve Lorig, 2000). Birinci basamak sağlık hizmetlerinin zayıf entegrasyonu, uzmanlaşmış sağlık personeli yetersizliği, bakım süreçlerinin parçalı yürütülmesi ve dijital sağlık altyapısındaki eksiklikler, etkin yönetimi engelleyen başlıca sorunlardır.

Birleşmiş Milletler verilerine göre, 2023 yılında küresel sağlık iş gücü 70 milyonun üzerinde olmasına rağmen, 14,7 milyonluk kritik bir sağlık çalışanı açığı mevcuttur. Yüksek gelirli ülkelerde her 64 kişiye bir sağlık çalışanı düşerken, düşük gelirli ülkelerde bu oran 621 kişiye bir çalışandır. Tütün ve alkol gibi önlenabilir risk faktörleri de sağlık sistemine ek maliyetler yüklemektedir. 2005'e kıyasla tütün kullanımı üçte bir oranında azalmış olsa da hâlen 1,25 milyar kişi tütün tüketmektedir. Tütünün küresel ekonomik maliyeti, Gayri Safi Yurtiçi

Hasılanın %1,8'ine ulaşmaktadır. Alkol tüketimi 2010–2022 arasında %12 azalmış olsa da, Afrika ve Avrupa'da zararlı kullanım hâlâ yüksek düzeydedir (United Nations, 2025).

Bakım süreçlerinin parçalı yürütülmesi, tekrarlayan tetkikler ve bilgi akışındaki kopukluk, sağlık harcamalarını artıran başlıca unsurlar arasındadır. Birinci basamak hizmetlerdeki koordinasyon eksiklikleri ise hastaların çoğunlukla geç evrede sağlık kuruluşlarına başvurmasına yol açmaktadır. Bu nedenle, kronik hastalıklarla etkili mücadele için entegre bakım modelleri, disiplinler arası ekip çalışmaları, dijital sağlık çözümleri ve güçlü önleyici hizmetler kritik öneme sahiptir (NCD Countdown, 2018). Sistem düzeyinde sürdürülebilirlik ise politik, finansal ve organizasyonel düzeyde kapsamlı bir dönüşümü gerektirir (Diani, 2018). Bu yapısal sorunlar, etkileri ve olası çözüm yaklaşımları Tablo 1'de özetlenmiştir.

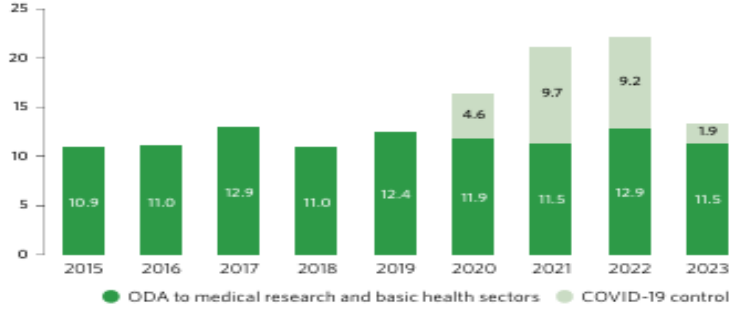
Tablo 1. Sağlık Sistemindeki Yapısal Sorunlar, Etkileri ve Çözüm Yaklaşımları

Yapısal Sorun	Etkisi	Çözüm Yaklaşımı
Birinci basamak sağlık hizmetlerinin zayıf entegrasyonu	Hastaların geç evrelerde başvurmasına ve önleyici hizmetlerin yetersiz kalmasına neden olur (Holman ve Lorig, 2000).	Entegre sevk zinciri ve aile hekimliği merkezli koordinasyon modellerinin güçlendirilmesi (NCD Countdown, 2018).
Uzmanlaşmış sağlık personeli yetersizliği	Kronik hastalık yönetiminde kalite ve erişilebilirliği düşürür (WHO, 2024).	Eğitim programları ve istihdam politikaları ile uzman sayısının artırılması (Diani, 2018).
Bakım süreçlerinin parçalı yürütülmesi	Tekrarlayan tetkikler, bilgi akışında kopukluk ve maliyet artışı yaratır (Rinnenburger, 2021).	Hastalık yönetim protokollerinin standardizasyonu ve disiplinler arası iletişimin güçlendirilmesi (NCD Countdown, 2018).
Dijital sağlık altyapısındaki eksiklikler	Uzaktan izlem, veri paylaşımı ve karar destek sistemlerinin kullanımını sınırlar (WHO, 2023).	Tele-sağlık, elektronik sağlık kayıtları ve yapay zeka destekli sistemlere yatırım yapılması (NCD Countdown, 2018).

2.5. Kronik Hastalıkların Önlenmesi ve Etkin Yönetimi ile Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

Kronik hastalıkların önlenmesi ve etkin yönetimi, yalnızca sağlık sistemlerinin verimliliğini artırmakla kalmaz; aynı zamanda Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin (SDG) gerçekleştirilmesinde de kilit rol oynar. Birleşmiş Milletler'in "Sağlık ve Refah" (SDG 3) hedefi, her yaşta sağlıklı yaşamı güvence altına almak ve herkes için refahı teşvik etmek amacıyla kronik hastalıklarla mücadeleyi açıkça önceliklendirmektedir. SDG 3.4 maddesi, 2030 yılına kadar bulaşıcı olmayan hastalıklardan kaynaklanan erken ölümleri üçte bir oranında azaltmayı hedeflemekte; bu doğrultuda önleme, tarama, tedavi ve izleme mekanizmalarının güçlendirilmesi çağrısında bulunmaktadır (United Nations, 2025).

COVID-19 pandemisi, yaşam beklentisini küresel ölçekte 1,8 yıl azaltmış; bulaşıcı olmayan hastalıklarla mücadelede elde edilen ilerlemeyi yavaşlatmıştır. Ayrıca pandemi sonrası dönemde resmi kalkınma yardımları (ODA), 2022'deki 22,1 milyar \$'lık zirveden 2023'te %39 düşerek 13,4 milyar \$'a gerilemiştir (Şekil 1) (United Nations, 2025). Bu durum, özellikle düşük gelirli ülkelerde kronik hastalık yönetimi finansmanını zayıflatmaktadır.

Şekil 1. Tıbbi araştırma ve temel sağlık için resmi kalkınma yardımlarının yıllara göre değişimi, 2015–2023. (Kaynak: United Nations, 2025)

Kronik hastalıklar; çevresel faktörler, yaşam tarzı, eğitim düzeyi ve gelir eşitsizliği gibi çok boyutlu nedenlerle şekillendiğinden, mücadele yalnızca sağlık sektörünün sorumluluğuna bırakılamaz. Gıda, tarım, eğitim, çevre ve ulaşım gibi sektörlerde halk sağlığı odaklı dönüşümlerin entegre edilmesi gereklidir. Bu bağlamda kronik hastalıklarla mücadele, SDG 1 (yoksulluğun sona erdirilmesi), SDG 2 (açlığın sona erdirilmesi), SDG 4 (nitelikli eğitim), SDG 5 (toplumsal cinsiyet eşitliği) ve SDG 10 (eşitsizliklerin azaltılması) gibi hedeflerle doğrudan ilişkilidir (Nugent ve diğerleri, 2018). Ayrıca yenilikçi finansman modelleri, erken teşhis ve bakım süreçlerine erişimi artırarak hem bireysel sağlık sonuçlarını iyileştirir hem de sistem düzeyinde maliyetleri azaltır. BOH'lerin önlenmesi ve yönetimi, üretkenliği artırarak SDG 8 (insana yakışır iş ve ekonomik büyüme), SDG 11 (sürdürülebilir şehirler) ve SDG 12 (sorumlu üretim ve tüketim) hedeflerine de katkı sağlar (NCD Countdown, 2018).

Tütün, alkol, yetersiz fiziksel aktivite ve sağlıksız beslenme gibi risk faktörlerinin azaltılması, SDG 3'ün yanı sıra SDG 8, SDG 11 ve SDG 12 hedeflerine katkı sağlamaktadır. Bu faktörlerin kontrolü, erken ölümleri azaltmanın yanı sıra sağlık harcamalarını düşürerek ekonomik büyümeyi desteklemektedir (United Nations, 2025).

Ülke Örnekleri

Finlandiya – Kuzey Karelya Projesi: 1972 yılında, kalp-damar hastalıklarına bağlı ölüm oranlarının dünya genelinde en yüksek olduğu Kuzey Karelya bölgesinde başlatılan bu program, yüksek kolesterol, hipertansiyon ve sigara kullanımını azaltmayı hedeflemiştir. Toplum temelli eğitim, diyet değişiklikleri (özellikle doymuş yağ ve tuz alımının azaltılması), sigara kontrolü ve hipertansiyon tedavisi gibi çok yönlü müdahaleler uygulanmıştır. 1972–2012 yılları arasında, 35–64 yaş arası erkeklerde koroner kalp hastalığına bağlı ölüm oranlarında %82, kadınlarda ise %84 azalma kaydedilmiştir. Risk faktörlerindeki düşüşler, mortalitedeki azalmanın temel belirleyicisi olarak değerlendirilmiş; proje ulusal düzeye yayılmış ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından model olarak önerilmiştir (Puska ve Jaini, 2020).

İzlanda – Önleme ve Ruh Sağlığı Modelleri: İzlanda Önleme Modeli (IPM), aile, okul, toplum ve kamu kurumlarının bütüncül katılımıyla gençlerde madde kullanımı ve ruh sağlığı sorunlarını azaltmayı hedeflemektedir. Risk ve koruyucu faktörlerin değerlendirilmesi, boş zamanların sağlıklı aktivitelerle doldurulması ve aile katılımının artırılması gibi stratejiler uygulanmakta; sonuç olarak gençler arasında madde kullanımı ve ruh sağlığı sorunlarında anlamlı azalmalar sağlanmaktadır (Halsall ve diğerleri, 2020). Yaşlı bireyler için ise, COVID-19 pandemisi sırasında artan sosyal izolasyonun etkilerini azaltmaya yönelik toplum temelli programlar, dijital destek hizmetleriyle birleştirilerek sosyal katılımı ve ruh sağlığını güçlendirmiştir (Reine ve diğerleri, 2024).

Bu tür toplum temelli, çok sektörlü ve davranış değişikliğine dayalı yaklaşımlar, mortalite ve sağlık harcamalarında belirgin azalmalar sağlayarak SDG hedeflerine doğrudan katkıda bulunmaktadır (United Nations, 2025).

3. KRONİK HASTALIKLARDA HEMŞİRELİK MÜDAHALELERİ

3.1. Hemşirelerin Kronik Hastalık Yönetimindeki Temel Sorumlulukları

Kronik hastalıkların uzun süreli, çok yönlü ve bireyselleştirilmiş bakım gerektiren yapısı, hemşireleri sağlık bakım ekibinin merkezine yerleştirmektedir. Hemşirelik süreci; değerlendirme, planlama, uygulama, bakım koordinasyonu ve yeniden değerlendirme aşamalarından oluşur ve her aşama, hastanın yaşam kalitesini artırmak ve hastalık yükünü azaltmak açısından kritik roller içerir (Alruwaili ve diğerleri, 2024; Dufour ve diğerleri, 2023).

Değerlendirme aşaması, yalnızca hastanın biyofizyolojik durumunu değil; psikososyal, çevresel ve yaşam tarzı faktörlerini de kapsayan kapsamlı bir analiz sürecidir. Bu veriler, hastaya özgü müdahale planının temelini oluşturur (Beaudin ve diğerleri, 2024).

Planlama aşamasında, bireyselleştirilmiş bakım planı; ilaç yönetimi, semptom kontrolü, diyet ve egzersiz önerileri gibi çoklu bileşenleri içerecek şekilde hazırlanır ve hastanın durumuna göre sürekli güncellenir (Beaudin ve diğerleri, 2024). Bu aşamada, farklı disiplinlerden sağlık profesyonelleriyle koordinasyonun sağlanması, bakımın sürekliliği açısından kritik öneme sahiptir.

Uygulama sürecinde hemşireler, hastalara ve yakınlarına; ilaçların doğru kullanımı, glikoz ve tansiyon takibi gibi günlük sağlık izlemi konularında yapılandırılmış eğitim ve danışmanlık sağlar. Bunun yanında, stres, kaygı ve sosyal izolasyon gibi psikososyal yüklerle baş edebilmeleri için destek sunar. Bu eğitimsel ve duygusal destek, tedaviye uyumu ve yaşam kalitesini artırmakta; bireylerin öz bakım becerilerini güçlendirmektedir (Alruwaili ve diğerleri, 2024; WHO, 2022a).

Bakım koordinasyonu, özellikle taburculuk sonrası dönemde hemşirenin üstlendiği önemli bir işlevdir. Bu süreçte hemşire, farklı disiplinlerden profesyoneller arasında bilgi akışını sağlayarak bakımın sürekliliğini ve bütüncül yaklaşımı güvence altına alır (Dufour ve diğerleri, 2023). Bu, kronik hastalığa sahip bireylerde yeniden hastaneye yatış oranlarını azaltan etkili bir mekanizma olarak tanımlanmaktadır.

Yeniden değerlendirme ise uygulanan bakım stratejilerinin etkililiğini izlemeyi ve hastanın değişen ihtiyaçlarına göre planın güncellenmesini kapsar. Bu sayede hemşire, bakım sürecinde esnek ve uyarlanabilir bir yaklaşım sergiler. Bu bütüncül hemşirelik süreci, hemşireleri yalnızca bakım sağlayıcı değil; aynı zamanda değişimin rehberi, eğitici, destekleyici ve sağlık sisteminde sürdürülebilirliğin ana taşıyıcıları haline getirmektedir (WHO, 2022a).

3.2. Hemşirelik Temelli Hasta Eğitimi ve Danışmanlık

Kronik hastalığa sahip bireylerde kendi kendine yönetim becerilerinin geliştirilmesi, tedavi sürecinin başarısı için vazgeçilmezdir. Hemşirelerin sunduğu hasta eğitimi ve danışmanlık hizmetleri, bireyin hastalığını anlaması, günlük yaşamını planlaması ve sağlıklı davranışları sürdürebilmesi açısından kritik rol oynar. Hemşirelik temelli eğitim, yalnızca bilgi aktarımıyla sınırlı olmayıp; davranış değişikliğini teşvik eden, öz bakım kapasitesini artıran ve hastanın sürece aktif katılımını destekleyen yapılandırılmış bir süreçtir (Alruwaili ve diğerleri, 2024; WHO, 2022a).

Eğitim programlarının içeriği, genellikle hastalığın doğası, belirtileri ve olası komplikasyonları hakkında bilgilendirme ile başlar. İlaçların doğru kullanımı, tedaviye uyumun güçlendirilmesi, sağlıklı beslenme ve düzenli fiziksel aktivite alışkanlıklarının kazandırılması, riskli

alışkanlıklardan (sigara, alkol vb.) uzak durma gibi alanlarda rehberlik sağlanır. Ayrıca, komplikasyon belirtilerinin tanınması ve bu durumda izlenecek adımlar konusunda bilgilendirme, hasta güvenliği açısından kritik önemdedir (Dufour ve diğerleri, 2023).

Danışmanlık süreci, bireyin yaşı, öğrenme düzeyi, kültürel değerleri ve yaşam koşulları göz önünde bulundurularak kişiselleştirilir. Hemşire, hastanın ihtiyaçlarına uygun iletişim ve motivasyon teknikleri kullanarak eğitim sürecini güçlendirir. Araştırmalar, hemşire destekli eğitim programlarının tedaviye uyumu artırdığı, hastaneye yatış oranlarını düşürdüğü, yaşam kalitesini yükselttiği ve sağlık sonuçlarını iyileştirdiğini ortaya koymaktadır (Beaudin ve diğerleri, 2024).

3.3. İzlem ve Semptom Yönetimi

Kronik hastalığa sahip bireylerde semptomların düzenli izlenmesi ve yönetimi, hemşirelik bakımının temel unsurlarındandır. “İzlem”, hastalığın seyri boyunca semptomların sistematik olarak kaydedilmesi ve değerlendirilmesi sürecini; “semptom yönetimi” ise bu bulgular doğrultusunda uygulanan farmakolojik ve non-farmakolojik müdahaleleri kapsar. Kronik hastalıklar, genellikle yaşam kalitesini olumsuz etkileyen sürekli veya tekrarlayan semptomlarla seyreder. Ağrı, yorgunluk, dispne (nefes darlığı), bulantı, uyku bozuklukları ve ruhsal dalgalanmalar en sık bildirilen semptomlar arasındadır. Hemşireler, bu semptomların şiddetini, süresini ve hastanın günlük yaşamına etkisini düzenli olarak değerlendirir; semptom izlem formları, hasta günlükleri ve dijital takip sistemleri bu süreçte önemli araçlardır (Beck ve diğerleri, 2017).

Farmakolojik yaklaşımlar, ilaçların doğru doz ve zamanda kullanımının takibi, olası yan etkilerin gözlemlenmesi ve sağlık ekibiyle koordinasyonu içerir. Non-farmakolojik yöntemler ise nefes egzersizleri, gevşeme teknikleri, pozisyonlama, ısı/soğuk uygulamaları, egzersiz danışmanlığı ve bilişsel davranışçı teknikler gibi çok boyutlu stratejileri kapsar (Pedersen ve diğerleri, 2025).

Hemşireler ayrıca alevlenme belirtilerini erken fark etme, acil durumları önleme ve uygun sağlık kurumuna yönlendirme gibi önleyici stratejiler geliştirir. Bu hem komplikasyon riskini azaltır hem de gereksiz hastane yatışlarını önler. Düzenli izlem sayesinde hemşireler, bireyin hastalık seyrini yakından takip eder ve bakım planlarını hastanın değişen ihtiyaçlarına göre kişiselleştirir (Riegel ve diğerleri, 2022).

Etkin semptom yönetimi, yalnızca fizyolojik rahatlama sağlamakla kalmaz; bireyin işlevselliğini, psikolojik iyilik halini ve sosyal katılımını da destekler. Örneğin, KOAH hastalarında dispne yönetimi için uygulanan düzenli solunum egzersizleri hem egzersiz toleransını artırmakta hem de hastane başvurularını azaltmaktadır (Pedersen ve diğerleri, 2025; Riegel ve diğerleri, 2022).

3.4. Multidisipliner Ekiplerde Hemşirenin Yeri

Kronik hastalıkların karmaşık, uzun süreli ve çok boyutlu yapısı, bu hastalıkların yönetiminde multidisipliner bir sağlık ekibi yaklaşımını zorunlu kılmaktadır. Çoklu morbidite, yüksek komplikasyon riski ve yaşam boyu izlem gereksinimi, tek bir meslek grubunun müdahalesini yetersiz kılar. Doktorlar, diyetisyenler, fizyoterapistler, sosyal hizmet uzmanları, psikologlar ve hemşirelerden oluşan bu ekip; hastaya yönelik bütüncül, sürekli ve etkili bir bakım sürecinin temelini oluşturur.

Bu yapının merkezinde yer alan hemşire, yalnızca bakım sağlayıcı değil; aynı zamanda ekipler arası koordinasyonu yöneten, iletişimi sürdüren ve hasta merkezli bakımın sürekliliğini güvence altına alan bir rol üstlenir (Taberna ve diğerleri, 2020). Hemşireler, hasta ile en yoğun temasta bulunan profesyoneller olarak, ekip üyeleri arasında bilgi akışının düzenli, doğru ve

zamanında gerçekleşmesini sağlar. Örneğin, doktorun önerdiği tedavi planının uygulanabilirliği, diyetisyenin beslenme düzenlemesi, fizyoterapistin egzersiz önerileri ve sosyal hizmet uzmanının destekleyici girişimleri arasında köprü kurarak bakım planlarının entegre edilmesine katkıda bulunur. Bu entegrasyon, özellikle birden fazla sağlık ihtiyacı olan bireylerde uyumlu müdahalelerin yürütülmesini ve önceliklerin doğru şekilde belirlenmesini kolaylaştırır (Shi ve diğerleri, 2025).

Araştırmalar, multidisipliner ekip içinde etkin koordinasyon sağlayan hemşirelerin görev aldığı kronik bakım modellerinde, hasta memnuniyetinin %20'ye kadar arttığını, komplikasyon oranlarının ise anlamlı düzeyde azaldığını göstermektedir (Tanaka ve diğerleri, 2024). Multidisipliner ekiplerde hemşirenin rolü; bakımın sürekliliğini sağlamak, farklı uzmanlık alanlarını entegre etmek ve hasta savunuculuğu yapmak açısından stratejik bir konumdadır. Bu rol, hasta odaklı, bütüncül ve sürdürülebilir sağlık hizmeti sunumunun temel taşıdır (Taberna ve diğerleri, 2020; Shi ve diğerleri, 2025).

3.5. Tele-Sağlık ve Uzaktan İzlem

Kronik hastalıkların yönetiminde tele-sağlık ve uzaktan izlem teknolojileri, hemşirelik uygulamalarının niteliğini ve erişilebilirliğini dönüştürmektedir. Artan kronik hasta yükü ve COVID-19 pandemisi sonrası değişen sağlık hizmeti sunum modelleri, sağlık sistemlerinin sürdürülebilirliği için teknolojinin etkin kullanımını kritik hale getirmiştir. Hemşireler artık yalnızca yüz yüze bakım sağlayıcıları değil; aynı zamanda tele-danışmanlık, tele-eğitim ve uzaktan izlem gibi dijital hizmetleri yürüten aktif sağlık profesyonelleridir (Alruwaili ve diğerleri, 2024; WHO, 2022b).

Tele-sağlık, hemşirelerin çevrim içi platformlar aracılığıyla danışmanlık, eğitim ve izlem hizmetleri sunmasına olanak tanıyan bir sağlık hizmeti modelidir. Özellikle diyabet, hipertansiyon ve KOAH gibi kronik hastalıklarda, hemşireler tele-sağlık yoluyla hastaların ilaç uyumunu takip edebilir, yaşam tarzı değişikliklerini yönlendirebilir ve komplikasyon risklerini erken fark edebilir (Costa ve diğerleri, 2025).

Uzaktan izlem ise mobil uygulamalar, giyilebilir sensörler ve dijital sağlık platformları gibi teknolojiler aracılığıyla hastaların vital bulgularının anlık takip edilmesi sürecidir. Bu sistemler sayesinde hemşireler erken uyarı sinyallerine hızla yanıt verebilir, zamanında müdahalede bulunabilir ve gereksiz hastane yatışlarını önleyebilir (Bulto, 2024). Örneğin, diyabetli bireylerde uzaktan glukoz izlemine dayalı hemşire danışmanlığı, HbA1c düzeylerinde ortalama %0,5–1,0 düşüş sağlamış ve yeniden yatış oranlarını %15'e kadar azaltmıştır (Alruwaili ve diğerleri, 2024). Araştırmalar, bu teknolojilerin kullanımının hastalara daha fazla sağlık hizmetine erişim, maliyet etkinliği ve tedaviye daha yüksek uyum sağladığını ortaya koymaktadır (WHO, 2022b; Costa ve diğerleri, 2025).

4. HEMŞİRELİK UYGULAMALARININ SAĞLIK EKONOMİSİNE ETKİSİ

4.1. Hemşirelik Müdahalelerinde Maliyet Etkinliği

Kronik hastalıkların yönetiminde hemşirelik müdahaleleri, yalnızca klinik sonuçları iyileştirmekle kalmaz; aynı zamanda sağlık sistemleri için yüksek maliyet etkinliği sağlar. Özellikle hemşire liderliğinde yürütülen hasta eğitimi, semptom yönetimi, evde bakım hizmetleri ve birinci basamak sağlık hizmetlerindeki hemşirelik rolleri; komplikasyonların önlenmesine, hastanede kalış süresinin kısılmasına ve acil servis başvurularının azalmasına katkı sağlayarak sağlık harcamalarını anlamlı düzeyde düşürmektedir (Davis ve diğerleri, 2021; Holman ve Lorig, 2000).

Kanıtla dayalı araştırmalar, diyabet, kalp yetmezliği ve KOAH gibi kronik hastalıklarda hemşirelerin uyguladığı eğitim ve izlem programlarının, yeniden hastaneye yatış oranlarını

%20–25 oranında azalttığını ve hasta başına yıllık ortalama sağlık maliyetlerinde belirgin tasarruf sağladığını ortaya koymaktadır (Dou ve diğerleri, 2025; Grustam ve diğerleri, 2018). Ayrıca, hemşirelerin birinci basamakta yürüttüğü önleyici sağlık girişimleri, erken tanı oranlarını artırarak ileri evre tedavi masraflarının önlenmesine yardımcı olmaktadır (WHO, 2024).

Evde bakım hizmetleri kapsamında sunulan ilaç yönetimi, yara bakımı ve semptom izleme gibi hemşirelik uygulamaları da maliyet etkinliğinin önemli bir bileşenidir. Yapılan çalışmalara göre, evde hemşirelik hizmeti alan kronik kalp yetmezliği hastalarında toplam sağlık harcamalarında %15–18 oranında azalma gerçekleşmiştir (Grustam ve diğerleri, 2018). Bu bulgular, hemşirelik uygulamalarının yalnızca insani ve bütüncül bakım sağlamakla kalmadığını; aynı zamanda sağlık kaynaklarının verimli kullanımına yönelik stratejik bir yatırım olduğunu ortaya koymaktadır (Grustam ve diğerleri, 2018; Davis ve diğerleri, 2021). Dolayısıyla, hemşirelik hizmetlerine yapılan yatırımlar, uzun vadede sürdürülebilir sağlık sistemlerinin temel yapı taşlarından biri olarak değerlendirilmektedir.

4.2. Hastaneye Yeniden Yatış Oranlarının Azaltılması

Kronik hastalığı olan bireylerde hastaneye yeniden yatış oranlarının azaltılması, hem hasta güvenliği hem de sağlık sistemlerinin sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir. Bu süreçte hemşireler, taburculuk planlamasından evde takibe kadar uzanan bakım zincirinde aktif rol alarak, yeniden yatışların önlenmesinde kilit bir görev üstlenir.

Kapsamlı taburculuk planlaması; hastanın bakım gereksinimlerinin belirlenmesi, ilaç yönetimi, beslenme düzeni, semptom izleme ve olası komplikasyonların tanınmasına yönelik hem hasta hem de aile eğitimini kapsar (Aldosary ve diğerleri, 2024; Valente ve diğerleri, 2025). Taburculuk sonrası telefon takipleri, ev ziyaretleri ve dijital izlem sistemleri aracılığıyla hasta–sağlık ekibi iletişimi devam ettirilerek komplikasyonlar erken dönemde tespit edilir. Örneğin, kalp yetmezliği hastalarında hemşire liderliğinde yürütülen taburculuk sonrası ev ziyaretleri, 30 gün içinde yeniden hastaneye yatış oranını %35 oranında azaltmıştır (Aldosary ve diğerleri, 2024; Mora ve diğerleri, 2017; Valente ve diğerleri, 2025).

Yeniden yatış oranlarının düşürülmesi, yalnızca klinik sonuçları değil, sağlık sistemlerinin ekonomik sürdürülebilirliğini de güçlendirmektedir. Hemşire liderliğinde yürütülen geçiş bakım programları ve taburculuk sonrası izlem hizmetleri, 30 günlük yeniden yatış oranlarında %24–36 arasında azalma sağlamış; bir yeniden yatışın ortalama maliyetinin 10.000–15.000 USD olduğu göz önüne alındığında, bu programlar ile maliyetlerde %30’a varan düşüş sağlanmıştır (Mora ve diğerleri, 2017; Valente ve diğerleri, 2025). Ayrıca, önlenen her bir yeniden yatışın yaklaşık 4.845 USD tasarruf sağladığı bildirilmiştir (Alkhatami ve diğerleri, 2023).

Hemşirelik temelli müdahaleler yalnızca klinik iyileşme sağlamakla kalmayıp, sağlık hizmetlerinin ekonomik ve yapısal verimliliğini de anlamlı ölçüde artırmaktadır. Yatak doluluk oranlarının azalması, hastanelerin kaynaklarını daha verimli kullanmasına ve acil durumlara daha hızlı yanıt verebilmesine olanak tanırken (Aldosary ve diğerleri, 2024), yapılandırılmış geçiş bakım süreçleri özellikle yaşlı bireylerde yeniden yatışların önlenmesinde etkili olmuştur (Rasmussen ve diğerleri, 2021).

4.3. Hasta Memnuniyeti, Bakım Kalitesi ve Ekonomik Yansımaları

Hemşirelik bakımı, sağlık hizmetlerinde hasta memnuniyeti ve bakım kalitesinin en belirleyici unsurlarından biridir. Kronik hastalık yönetiminde hemşirelerin sunduğu bireyselleştirilmiş, duyarlı ve sürekliliği olan bakım; hastaların hem klinik hem de duygusal gereksinimlerini karşılayarak memnuniyet düzeylerini doğrudan yükseltmektedir. Literatür, hemşire–hasta

etkileşiminin kalitesinin, hastaların bakım deneyimi üzerinde en güçlü etkiye sahip faktörlerden biri olduğunu ortaya koymaktadır (Coster ve diğerleri, 2017; HCAHPS, 2023).

Yüksek hasta memnuniyeti ve kaliteli hemşirelik hizmeti, sağlık kuruluşlarına dolaylı ancak güçlü ekonomik katkılar sağlar. Memnun kalan hastalar, sağlık hizmetlerini tekrar tercih etme, başkalarına önerme ve sağlık kuruluşuna bağlılık gösterme eğilimindedir. Bu durum; hasta sadakati, olumlu halkla ilişkiler, kurumsal itibarın güçlenmesi ve pazar payının artışı gibi sonuçlar doğurur (Perals ve diğerleri, 2024). Ayrıca, hasta memnuniyetinin yüksek olması, geri bildirim sistemlerinden daha iyi puanlar alınmasına ve performansa dayalı finansal teşviklerden daha fazla yararlanılmasına olanak tanır (CMS, 2023; Ramesh, 2023).

Kaliteli hemşirelik bakımı, aynı zamanda hasta güvenliğini artırır, komplikasyon oranlarını düşürür ve yeniden başvuru gereksinimini azaltır (Valente ve diğerleri, 2025). Bu durum, sağlık kurumlarının doğrudan giderlerini azaltarak maliyet etkinliği destekler. Nitekim, bir çalışmada hasta memnuniyetinde %10'luk bir artışın, kurumsal gelirlerde ortalama %2'lik bir yükselişle ilişkili olduğu bildirilmiştir (Perals ve diğerleri, 2024). Dolayısıyla, hasta odaklı hemşirelik bakımı yalnızca etik ve insani bir sorumluluk değil; aynı zamanda finansal sürdürülebilirliği destekleyen stratejik bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir (Pintz ve diğerleri, 2021).

4.4. Kaynak Yönetimi ve İş Gücü Verimliliği

Sağlık hizmetlerinde kaynak yönetimi ve iş gücü verimliliği hem maliyet kontrolü hem de kaliteli hizmet sunumu açısından stratejik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda hemşireler, yalnızca doğrudan hasta bakımı sunmakla kalmayıp; zaman, insan gücü, tıbbi malzeme ve ekipman gibi kaynakların etkin kullanımını sağlayarak sağlık hizmetlerinin operasyonel sürdürülebilirliğine de katkı sunmaktadır. Klinik süreçlerin yönetiminde aktif rol üstlenen hemşireler; hizmet akışını düzenleme, görev delegasyonu, atık azaltma ve teknolojik çözümlerin entegrasyonu gibi stratejiler aracılığıyla kaynak israfını önlemekte ve bakım süreçlerini optimize etmektedir (Moulton ve diğerleri, 2024; Bulto, 2024).

Özellikle kronik hastalık yönetimi gibi uzun süreli hizmet gerektiren alanlarda hemşireler, hasta önceliklendirme, bakım süresi planlaması ve ekip içi iş bölümü uygulamalarıyla iş yükünü dengeler; hasta başına düşen bakım süresinin etkin kullanımını sağlar. Elektronik sağlık kayıtları, mobil izlem sistemleri ve dijital envanter yönetimi gibi teknolojik araçlar sayesinde belgeleme süreçleri hızlanmakta, veri doğruluğu artmakta ve gereksiz tekrarlar azaltılmaktadır (Moulton ve diğerleri, 2024; Bulto, 2024).

Araştırmalar, iş gücü planlamasında hemşirelerin aktif rol aldığı birimlerde personel devir hızının azaldığını, hasta memnuniyetinin yükseldiğini ve hizmet maliyetlerinde %10'a varan tasarruf sağlandığını ortaya koymaktadır (Pintz ve diğerleri, 2021; Schmüdderich ve diğerleri, 2022). Bu bulgular, etkin kaynak yönetiminin yalnızca maliyetleri düşürmekle kalmayıp, hasta güvenliği ve çalışan memnuniyeti gibi kalite göstergelerini de iyileştirdiğini göstermektedir.

İsveç'te uygulanan hemşire liderliğinde kaynak planlama modelleri, iş gücü planlamasının yalnızca nicel değil, aynı zamanda nitel boyutlarını da kapsamaktadır. RN4CAST projesi kapsamında geliştirilen bu model; hemşirelerin iş ortamı, iş tatmini, tükenmişlik düzeyi ve hasta sonuçları gibi çok boyutlu faktörleri değerlendirerek karar alma süreçlerine entegre etmektedir (Sermeus ve diğerleri, 2011). Hemşire, hasta ve organizasyonel anket verilerinin hastane taburculuk kayıtlarıyla bütüncül biçimde analiz edilmesi sayesinde planlamanın hasta güvenliği ve bakım kalitesi üzerindeki etkileri kapsamlı bir şekilde değerlendirilebilmektedir. Modelin uygulandığı sağlık kuruluşlarında, personel devir hızında anlamlı azalma, hasta memnuniyetinde artış ve hizmet maliyetlerinde %10'a varan düşüş elde edildiği raporlanmıştır. Benzer şekilde, Davis ve arkadaşlarının (2020) geliştirdiği hemşire koordinasyonunda

yürütülen bakım modeli de iş gücü organizasyonunu iyileştirerek kaynak verimliliğini artıran başarılı bir örnek olarak öne çıkmaktadır.

5. ETİK VE YASAL BOYUTLAR

5.1. Kronik Hasta Bakımında Etik İlkeler

Kronik hastalığı olan bireylerin uzun süreli ve karmaşık bakım süreçleri, sağlık profesyonellerinin yalnızca klinik değil, aynı zamanda etik sorumluluklarını da titizlikle yerine getirmesini gerektirir. Bu bağlamda özerklik, yararlılık, zarar vermeme ve adalet ilkeleri, hemşirelik ve sağlık hizmetlerinin temelini oluşturur (Varkey, 2020; ICN, 2021).

Özerklik ilkesi, bireyin kendi sağlık kararlarını alma hakkını tanır. Kronik hastalıkla yaşayan bireyler, yaşam tarzı değişiklikleri, tedavi seçenekleri ve uzun dönem bakım kararları gibi kritik süreçlerle karşı karşıya kalır. Bu noktada, hastaların bilgilendirilmiş onam hakkının korunması ve tercihlerini ifade etme özgürlüğünün desteklenmesi, hemşirelerin temel etik yükümlülüklerindendir. Hemşireler, hastaların doğru ve anlaşılır bilgiye erişimini sağlayarak, karar verme süreçlerine aktif katılımını teşvik eder (Walker, 2019; Wong ve diğerleri, 2024).

Yararlılık ilkesi, hastaya mümkün olan en yüksek faydayı sağlama sorumluluğunu ifade eder. Kronik bakım uygulamalarında, bireyin yaşam kalitesini artırmayı hedefleyen her müdahale bu ilkenin yansımasıdır. Ancak bu fayda, zarar vermeme ilkesiyle dengelenmelidir. Uzun süreli tedavi ve müdahaleler, olası yan etkiler ve komplikasyonlar yaratabileceğinden, hemşirelerin uygulamaları dikkatle planlaması ve sürekli değerlendirmesi gerekir (Ahmed ve diğerleri, 2020; Coronado-Vázquez ve diğerleri, 2020).

Adalet ilkesi ise, özellikle sağlık kaynaklarının sınırlı olduğu durumlarda daha da önem kazanır. Kronik hastalıklar, yoğun izlem ve kaynak tüketimi gerektirdiğinden, tüm bireyler için adil erişim ve eşit hizmet sağlanması, hem ulusal sağlık politikaları hem de günlük klinik kararlar açısından kritik bir etik sorumluluktur (Hansson ve Fröding, 2020; T.C. Sağlık Bakanlığı, 2021).

Bu dört temel etik ilkenin kronik bakım uygulamalarına entegre edilmesi, yalnızca bireylerin haklarını ve güvenliğini korumakla kalmaz; aynı zamanda insana yakışır, sürdürülebilir ve güvenilir bir sağlık hizmeti sunumunu da mümkün kılar. Hemşireler, bu ilkeleri klinik kararlarına rehber edinerek, hem hasta merkezli hem de etik açıdan sorumlu bir bakım yaklaşımını hayata geçirir (Varkey, 2020; ICN, 2021).

5.2. Hemşirelik Uygulamalarında Hasta Hakları ve Mahremiyet

Hemşirelik uygulamaları, yalnızca klinik bilgi ve beceriye değil, aynı zamanda etik ve hukuki sorumluluklara da dayanır. Bu sorumlulukların merkezinde hasta haklarının korunması yer alır. Kronik hastalığı olan bireyler, uzun süreli tedavi ve izlem süreçlerine dahil olduklarından; bilgi edinme hakkı, aydınlatılmış rıza, tedaviyi reddetme ve mahremiyetin korunması gibi temel haklara özel önem gösterilmesi gerekmektedir (ICN, 2021; T.C. Sağlık Bakanlığı, 2021).

Bilgi edinme hakkı, bireyin sağlık durumu, tedavi seçenekleri ve olası riskler hakkında açık, doğru ve anlaşılır bilgi almasını güvence altına alır. Bu bilgilendirme süreci, aydınlatılmış rıza ilkesinin temelini oluşturur. Hemşireler, herhangi bir tıbbi işlem öncesinde hastaların yeterli bilgiye sahip olmasını ve gönüllü olarak onay vermesini sağlamakla yükümlüdür (Varkey, 2020; Walker, 2019). Özellikle kronik hastalarda, yaşam boyu sürecek tedavi planlarına ilişkin bilinçli katılım hem etik hem de hukuki açıdan zorunludur (Coronado-Vázquez ve diğerleri, 2020).

Tedaviyi reddetme hakkı, hastanın kendi iradesiyle önerilen müdahaleyi kabul etmeme özgürlüğünü ifade eder. Hemşireler, bu karara saygı gösterirken, reddin olası sonuçları hakkında kapsamlı bilgilendirme yapmakla yükümlüdür (Ahmed ve diğerleri, 2020).

Mahremiyetin korunması, hastaların kişisel ve sağlık bilgilerinin gizliliğinin sağlanmasını kapsar. Elektronik sağlık kayıtlarının yaygınlaştığı günümüzde, veri güvenliği; şifreleme sistemleri, erişim yetkilendirmeleri ve gizlilik protokolleri gibi teknolojik ve yönetsel önlemlerle sağlanmalıdır. Hemşireler, bu önlemleri titizlikle uygulayarak hem hasta güvenliğini korur hem de yasal yaptırımların önüne geçer (ICN, 2021; Wong ve diğerleri, 2024).

Hasta haklarının ve mahremiyetin korunması, güven temelli bir bakım ilişkisinin kurulmasında vazgeçilmezdir. Bu hakların gözetilmesi, hemşirelerin yalnızca mesleki etik yükümlülüklerini yerine getirmesini değil, aynı zamanda ulusal mevzuatlara ve uluslararası etik standartlara uyum sağlamasını da gerektirir (ICN, 2021; T.C. Sağlık Bakanlığı, 2021).

5.3. Ekonomik Kararlarda Etik Sorunlar

Kronik hastalıkların giderek artan prevalansı ve bu hastalıkların uzun süreli, maliyetli tedavi süreçleri, sağlık sistemlerinde hem ekonomik hem de etik açıdan zorlu ikilemleri beraberinde getirmektedir. Özellikle sınırlı kaynakların tahsisi, tedavi önceliklendirme, yüksek maliyetli yeni ilaçlara erişim kısıtları ve sigorta kapsamı dışında kalan hizmetler, sağlık yöneticilerini karmaşık karar alma süreçleriyle karşı karşıya bırakmaktadır (Varkey, 2020; Walker, 2019).

Bu kararlar sıklıkla adalet ilkesinin ihlali riskini taşır. Örneğin, yaşam kalitesini belirgin ölçüde artıracak ancak oldukça pahalı olan biyolojik tedavilerin yalnızca belirli gelir grubundaki bireyler için erişilebilir olması, sağlık eşitliğini zedeler. Benzer şekilde, yoğun bakım yatakları veya organ nakli gibi kıt kaynakların dağıtımında, kimin önce hizmete diğerleriacağına karar verme süreci etik açıdan son derece hassas bir durumdur (Ahmed ve diğerleri, 2020; Sulmasy ve Bledsoe, 2019).

Etik ikilemler aynı zamanda hakkaniyet ilkesini de doğrudan etkiler. Teorik olarak hizmetin, ekonomik güce göre değil, ihtiyaca göre sunulması gerekirken; pratikte özellikle kırsal bölgelerde yaşayan veya dezavantajlı gruplara mensup kronik hastalar bu dengesizlikten daha fazla olumsuz etkilenmektedir (Walker, 2019).

Bu sorunların çözümüne yönelik stratejiler arasında:

- Kanıta dayalı önceliklendirme sistemlerinin geliştirilmesi,
- Sağlıkta teknolojik değerlendirme uygulamalarının yaygınlaştırılması,
- Sigorta reformları ile kapsayıcılığın artırılması,
- Karar süreçlerinde etik danışma kurullarının aktif olarak görev alması yer almaktadır (WHO, 2021; Varkey, 2020).

5.4. Kanıta Dayalı Uygulamalarda Etik Sorumluluk

Kanıta dayalı uygulamalar (KDU), hemşireliğin yalnızca sanatsal yönü olan bir bakım pratiği olmadığını; aynı zamanda bilimsel temellere dayanan, sistematik ve ölçülebilir bir disiplin olduğunu ortaya koyar. Özellikle kronik hastalıkların uzun süreli ve karmaşık bakım süreçlerinde, hemşirelerin güncel, güvenilir ve geçerli bilimsel kanıtlara dayalı bakım sunması hem etik bir yükümlülük hem de mesleki bir sorumluluktur (Coronado-Vázquez ve diğerleri, 2020).

KDU'nun benimsenmesi; hasta güvenliği, bakım kalitesi ve sağlık sonuçlarının iyileştirilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Örneğin, diyabetli bireylerde kanıta dayalı yaşam tarzı eğitim programlarının uygulanması, yalnızca glisemik kontrolü iyileştirmekle kalmaz; aynı zamanda

komplikasyon oranlarını azaltarak yaşam kalitesini artırır. Bu tür bilimsel olarak etkinliği kanıtlanmış uygulamaların kullanılmaması ya da ihmal edilmesi, hastaya zarar verme riskini doğurur ve bu durum hemşirenin "zarar vermeme" ve "yarar sağlama" ilkelerine aykırıdır (Varkey, 2020).

Bununla birlikte, bilimsel gelişmeleri takip etmeme veya geçerliliğini yitirmiş uygulamalarda ısrarcı olma, bireyin en iyi bakımı alma hakkını zedeleyerek etik ihmal anlamına gelir (Hansson ve Fröding, 2020). Bu nedenle hemşirelerin mesleki yaşamları boyunca:

- Sürekli eğitim programlarına katılması,
- Güncel klinik rehberleri takip etmesi,
- Eleştirel düşünme ve kanıt değerlendirme becerilerini geliştirmesi,

hem mesleki yeterlilik hem de etik sorumluluk açısından zorunludur (Ahmed ve diğerleri, 2020).

KDU'nun benimsenmesi yalnızca bakım kalitesini artırmakla kalmaz; aynı zamanda etik bakımın vazgeçilmez bir parçası haline gelir. Hemşireler, yalnızca bilimsel veriyi kullanmakla değil; aynı zamanda bu bilgiyi eleştirel, etik ve hasta merkezli bir çerçevede değerlendirmekle yükümlüdür (Ahmed ve diğerleri, 2020; Hansson ve Fröding, 2020; Varkey, 2020).

5.5. Dijital Sağlıkta Etik ve Güvenlik

Kronik hastalıkların yönetiminde dijital sağlık teknolojileri tele-sağlık platformları, mobil uygulamalar, giyilebilir sensörler, yapay zekâ temelli karar destek sistemleri vb. sağlık hizmetlerinin erişilebilirliğini, sürekliliğini ve kişiselleştirilmesini artırma potansiyeli sunmaktadır (WHO, 2021). Ancak bu teknolojilerin hızlı yayılımı, beraberinde etik ve güvenlik sorunlarını da gündeme getirmektedir. Dijital sağlık uygulamaları, kronik hastalık yönetiminde önemli avantajlar sağlasa da, bu sistemlerin etik ve güvenlik boyutlarının göz ardı edilmesi hem hasta güvenliğini hem de sağlık sistemlerine duyulan güveni zedeleyebilir (ICN, 2021; WHO, 2021).

En kritik etik sorunlardan biri veri gizliliği ve siber güvenliktir. Kronik hastalara ait tıbbi verilerin dijital ortamlarda toplanması, depolanması ve iletilmesi sırasında yaşanabilecek güvenlik açıkları, hasta mahremiyetini ciddi biçimde tehdit eder (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2021). Özellikle mobil uygulamalar ve giyilebilir cihazlar aracılığıyla elde edilen hassas veriler, yeterli güvenlik önlemleri alınmadığında siber saldırılar karşısında savunmasız kalabilir.

Bir diğer önemli mesele, algoritmik önyargılardır. Yapay zekâ sistemleri, eğitildikleri veri setlerindeki önyargıları yansıtabilir ve bu durum tanı ve tedavi önerilerinde ayrımcı sonuçlara yol açabilir (Hansson ve Fröding, 2020; WHO, 2021). Bu durum hem sağlık eşitliği hem de hasta güveni açısından risk taşır. Ayrıca, dijital eşitsizlik teknolojiye erişimdeki sosyoekonomik farklılıklar özellikle yaşlılar, kırsal bölgelerde yaşayanlar ve dijital okuryazarlığı düşük bireyler için yeni bir sağlık adaletsizliği doğurabilir (Wong ve diğerleri, 2024).

Bu riskleri önlemek için:

- Etkili siber güvenlik protokollerinin uygulanması,
- Şeffaf algoritma tasarımı,
- Veri erişim kısıtlamaları,
- Ayrıntılı aydınlatılmış onam süreçleri,
- Etik kurulların gözetimi, zorunludur (ICN, 2021; T.C. Sağlık Bakanlığı, 2021). Bunun yanı sıra, dijital sağlık çözümlerinin regülasyonu ve denetimi için ulusal ve uluslararası

düzeyde açık, güncel ve bağlayıcı yasal düzenlemelerin varlığı büyük önem taşımaktadır.

6. ULUSLARARASI UYGULAMA ÖRNEKLERİ

6.1. OECD Ülkelerinde Kronik Hastalık Yönetiminde Hemşirelik Modelleri

OECD ülkelerinde kronik hastalık yönetiminde hemşirelik temelli modeller, sağlık sistemlerinin verimliliğini artıran ve hasta sonuçlarını iyileştiren önemli yaklaşımlar olarak öne çıkmaktadır (Contandriopoulos ve diğerleri, 2023; Floriancic ve diğerleri, 2024; Malik ve Bindlish, 2025). Bu ülkelerde hemşireler, yalnızca klinik uygulamalarda değil, aynı zamanda önleyici hizmetler, izlem, vaka yönetimi ve toplumsal sağlık alanlarında da etkin roller üstlenmektedir (Antypas ve Kirkevold, 2019; Gordon ve diğerleri, 2019). Farklı ülkelerde uygulanan hemşire liderliğindeki bakım modelleri, sağlık hizmetlerinde erişilebilirlik, bakım sürekliliği, hasta memnuniyeti ve maliyet etkinliği gibi kritik alanlarda önemli iyileşmeler sağlamaktadır.

OECD ülkelerinde hemşire liderliğindeki kronik hastalık yönetimi modelleri, ülkelere özgü farklı yapılanmalar ve uygulama biçimleri ile hayata geçirilmektedir. Kanada’da “Nurse Practitioner-Led Clinics” modeli, ileri uygulama hemşirelerinin liderliğinde, multidisipliner ekipler aracılığıyla hem klinik hem de önleyici sağlık hizmetleri sunmaktadır. Bu model, özellikle diyabet ve hipertansiyon yönetiminde etkinliğini kanıtlamış, hastaneye yatış oranlarını azaltmış, hasta memnuniyetini artırmış ve sağlık hizmetlerine erişimi iyileştirmiştir (Contandriopoulos ve diğerleri, 2023; Floriancic ve diğerleri, 2024). İngiltere’de uygulanan “Community Matron” modeli, proaktif ve bireyselleştirilmiş bakım planlarına dayalı, ev temelli bir hizmet sunmakta; yaşlılar ve çoklu kronik hastalıkları olan bireylerde acil servis başvurularında yaklaşık %30 oranında azalma sağlamaktadır (Bentley, 2014; Williams ve diğerleri, 2011). Hollanda’da geliştirilen “Buurzorg” modeli, küçük ve kendi kendini yöneten hemşire ekipleri aracılığıyla bütüncül bakım sunmakta; evde bakım ve kronik hastalık yönetiminde yüksek memnuniyet, düşük maliyet ve hemşire özerkliği ile uluslararası düzeyde örnek gösterilen bir uygulama olarak öne çıkmaktadır (Malik ve Bindlish, 2025; Martela ve Nandram, 2024). İsveç ve Norveç’te uygulanan entegre bakım modelleri ise multidisipliner ekipler tarafından, bireyselleştirilmiş bakım planları doğrultusunda yürütülmekte; yaşlı ve çoklu hastalığı olan bireylerde bakım kalitesini ve sürekliliğini belirgin şekilde artıran entegre bir yapı sunmaktadır (Antypas ve Kirkevold, 2019; Gordon ve diğerleri, 2019).

6.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Kronik Hastalık Yönetiminde Hemşirelik Modelleri

Gelişmekte olan ülkelerde kronik hastalık yönetimi, sınırlı finansal kaynaklar, yetersiz altyapı ve eğitimli sağlık personeli eksikliği gibi yapısal zorluklar nedeniyle önemli ölçüde güçleşmektedir. Bu nedenle, düşük maliyetli, erişilebilir ve kültürel olarak uyarlanabilir hemşirelik modelleri geliştirilmiştir. Bu modeller, yalnızca bireysel hasta bakımını değil, aynı zamanda toplum temelli sağlık hizmetlerini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Aşağıda, farklı bölgelerde uygulanmış ve sürdürülebilirlik açısından başarılı sonuçlar vermiş bazı hemşirelik modelleri özetlenmiştir (Fernández ve diğerleri, 2022; Santos ve diğerleri, 2020).

Gelişmekte olan ülkelerde hemşire liderliğindeki kronik hastalık yönetimi modelleri, bölgesel sağlık ihtiyaçları ve sistem yapılarının özelliklerine göre farklı biçimlerde uygulanmaktadır. Sahra Altı Afrika’da yürütülen “Toplum Sağlığı Hemşireliği” modeli, yerel gönüllülerle iş birliği temelinde şekillenmekte; ev ziyaretleri ve eğitim faaliyetleri aracılığıyla hipertansiyon ve diyabet yönetimine odaklanmaktadır. Bu yaklaşım, hastaların düzenli takibe uyumunu artırmakta ve komplikasyon gelişme riskini azaltmaktadır (Fernández ve diğerleri, 2022). Güney Asya’da yaygın olarak benimsenen “Mobil Sağlık/Tele-sağlık” modeli ise mobil uygulamalar ve uzaktan izleme teknolojileri aracılığıyla kronik hastalıkların sürekli takibini sağlamaktadır. Bu model, özellikle kırsal ve sağlık hizmetlerine erişimin kısıtlı olduğu

bölgelerde hizmete erişimi önemli ölçüde artırmaktadır (Santos ve diğerleri, 2020). Latin Amerika’da uygulanan “Sağlık Aileleri Programı”, aile sağlığı ekipleri tarafından sunulan önleyici hizmetler, düzenli izlem ve sağlık eğitimi faaliyetleri ile çocuk, gebe ve yaşlı bireylerin takibini kapsamaktadır. Program, erken tanı oranlarını yükseltmekte ve hastaneye yatış sıklığını azaltmaktadır (Santos ve diğerleri, 2020).

OECD ülkeleri ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki hemşirelik temelli kronik hastalık yönetimi modelleri; sağlık sistemlerinin altyapısı, kaynak düzeyi ve insan gücü kapasitesine bağlı olarak farklılık gösterse de birçok temel ilke de kesişmektedir. Her iki grup da hemşireleri, kronik hastalıkların önlenmesi, izlenmesi ve uzun dönemli yönetiminde anahtar sağlık profesyonelleri olarak konumlandırmaktadır (Contandriopoulos ve diğerleri, 2023; Fernández ve diğerleri, 2022).

OECD ülkelerinde geliştirilen modeller, genellikle ileri uygulama hemşireliği, multidisipliner ekip çalışması ve teknolojik entegrasyonun yüksek olduğu sistemlerdir (Contandriopoulos ve diğerleri, 2023; Floriancic ve diğerleri, 2024; Malik ve Bindlish, 2025). Bu modellerde hemşireler; klinik bakım, vaka yönetimi, eğitim ve önleyici hizmetlerde liderlik rolü üstlenmekte, hasta sonuçlarını iyileştirirken sağlık hizmetlerinin maliyet etkinliğine de katkı sağlamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise modeller, sınırlı kaynak ve altyapı koşullarına uyum sağlayacak şekilde tasarlanmakta; düşük maliyet, kültürel uyarlabilirlik ve toplum katılımı ön plana çıkmaktadır (Fernández ve diğerleri, 2022). Bu sistemlerde hemşireler, yerel topluluklarla iş birliği yaparak ev ziyaretleri, temel sağlık eğitimi, ilaç takibi ve düşük teknolojili izlem yöntemleriyle bakımın sürekliliğini sağlamaktadır.

7.SONUÇ VE ÖNERİLER

Kronik hastalıkların giderek artan küresel yükü, hemşireliğin yalnızca mevcut bakım modelleriyle değil, aynı zamanda yenilikçi ve dönüştürücü yaklaşımlarla desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Gelecekteki araştırmaların, disiplinler arası iş birliğini ve teknolojik entegrasyonu merkeze alan, farklı sağlık sistemlerinde uygulanabilirliği yüksek modeller geliştirmeye odaklanması önemlidir. Bu bağlamda, dijital sağlık çözümlerinin klinik etkinliği, hasta güvenliği ve etik boyutları birlikte değerlendirilerek sürdürülebilir kullanım stratejilerinin belirlenmesi gerekmektedir. Ayrıca, küresel sağlık eşitsizliklerinin azaltılmasına katkı sağlayacak, kültürel olarak uyarlabilir hemşirelik yaklaşımlarının belirlenmesi ve test edilmesi, gelecek çalışmaların odak noktalarından biri olmalıdır. Kaynak verimliliğini, hasta memnuniyetini ve bakım kalitesini aynı anda optimize eden hibrit modellerin tasarımı hem yüksek hem de düşük gelirli ülkelerde sağlık politikalarına yön verecek kanıtlar sunabilir.

KAYNAKLAR

Saha, A., & Alleyne, G. (2018). Recognizing noncommunicable diseases as a global health security threat. *Bulletin of the World Health Organization*, 96(11), 792–793. <https://doi.org/10.2471/BLT.17.205732>

World Health Organization. (2024). *Noncommunicable diseases: Key facts*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/noncommunicable-diseases>

Cockwell, P., & Fisher, L. A. (2020). The global burden of chronic kidney disease. *The Lancet*, 395(10225), 662–664. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(19\)32977-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(19)32977-0)

Deng, Y., Li, N., Wu, Y., Wang, M., Yang, S., Zheng, Y., Deng, X., Xiang, D., Zhu, Y., Xu, P., Zhai, Z., Zhang, D., Dai, Z., & Gao, J. (2021). Global, regional, and national burden of diabetes-related chronic kidney disease from 1990 to 2019. *Frontiers in Endocrinology*, 12, 672350. <https://doi.org/10.3389/fendo.2021.672350>

GBD Chronic Kidney Disease Collaboration. (2020). Global, regional, and national burden of chronic kidney disease, 1990–2017: A systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2017. *The Lancet*, 395(10225), 709–733. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30045-3](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30045-3)

Institute for Health Metrics and Evaluation. (2024). *Global burden of disease 2021: Findings from the GBD 2021 study*. <https://www.healthdata.org/research-analysis/gbd>
https://www.healthdata.org/sites/default/files/2024-05/GBD_2021_Booklet_FINAL_2024.05.16.pdf

International Agency for Research on Cancer. (2024). *Cancer today: Data visualization tools for exploring the global cancer burden in 2024*. <https://gco.iarc.fr/today>

Al Aateibi, B. S., Sadoun, M. M., Alnuaimi, N. R., Alghamdi, S. A. S., Alharthi, M. F. A., Khayat, H. M., Almatrafi, R. J. S., Falattah, M. M. B., Althobaiti, A. M., Albariqi, N. A. A., & Saeed, N. A. (2024). Comprehensive review of nurses' role in chronic disease management: Collaborative care approaches. *Journal of Ecohumanism*, 3(8), 6651–6660. <https://doi.org/10.62754/joe.v3i8.5326>

Dufour, E., Bolduc, J., Leclerc-Loiselle, J., Charette, M., Dufour, I., Roy, D., Poirier, A. A., & Duhoux, A. (2023). Examining nursing processes in primary care settings using the Chronic Care Model: An umbrella review. *BMC Primary Care*, 24(1), 176. <https://doi.org/10.1186/s12875-023-02089-3>

Alruwaili, M. D. A., Alanezi, H. N. R., Alanazi, A. S. K., Almutairi, A. J. H. M., Alharbi, B. M. M., Alshammari, M. R. M., Alhothali, A. H., Alotaibi, N. M., Almotairy, N. A. B., Alshammari, S. A. M., Al Saqoor, S. S. F., Alsaleh, A. S. A. S., Almutairi, A. A., Alsharyah, H. M., & Alhazmi, H. Y. A. (2024). The role of medical nurses in remote patient monitoring and telehealth. *Pakistan Journal of Science*, 48(4), 591–605. <https://doi.org/10.52783/pst.1016>

Bech, B., Primdahl, J., van Tubergen, A., Voshaar, M., Zangi, H. A., Barbosa, L., Boström, C., Boteva, B., Carubbi, F., Fayet, F., Ferreira, R. J. O., Hoepfer, K., Kocher, A., Kukkurainen, M. L., Lion, V., Minnock, P., Moretti, A., Ndosi, M., Pavic Nikolic, M., Schirmer, M., ... van Eijk-Hustings, Y. (2020). 2018 update of the EULAR recommendations for the role of the nurse in the management of chronic inflammatory arthritis. *Annals of the Rheumatic Diseases*, 79(1), 61–68. <https://doi.org/10.1136/annrheumdis-2019-215458>

Siregar, H. K., Silapurna, E. L., Mulyadi, M., Asmanidar, A., & Amri, I. (2024). Improving patient outcomes in chronic disease management: The role of specialized nursing interventions. *Global International Journal of Innovative Research*, 2(11), 2725–2737. <https://doi.org/10.59613/global.v2i11.359>

Strulik, H., & Grossmann, V. (2024). The economics of aging with infectious and chronic diseases. *Economics and Human Biology*, 52, 101319. <https://doi.org/10.1016/j.ehb.2023.101319>

Bernell, S., & Howard, S. W. (2016). Use your words carefully: What is a chronic disease? *Frontiers in Public Health*, 4, 159. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2016.00159>

Rinnenburger, D. (2021). Chronic/acute: Two opposite scenarios? In *Chronicity* (pp. 11–16). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-66873-0_2

Diani, S. (2018). A new model for chronic diseases. *Medical Hypotheses*, 113, 30–39. <https://doi.org/10.1016/j.mehy.2018.02.011>

Holman, H., & Lorig, K. (2000). Patients as partners in managing chronic disease: Partnership is a prerequisite for effective and efficient health care. *BMJ (Clinical Research Ed.)*, 320(7234), 526–527. <https://doi.org/10.1136/bmj.320.7234.526>

International Diabetes Federation. (2023). *IDF diabetes atlas* (10th ed.). <https://www.diabetesatlas.org>

GLOBOCAN. (2023). Cancer today. International Agency for Research on Cancer. <https://gco.iarc.fr>

World Health Organization. (2023). Chronic respiratory diseases. https://www.who.int/health-topics/chronic-respiratory-diseases#tab=tab_1

World Health Organization. (2022). World mental health report: Transforming mental health for all. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240049338>

Türkiye İstatistik Kurumu. (2024). Ölüm ve ölüm nedeni istatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Olum-ve-Olum-Nedeni-Istatistikleri-2024-54195>

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2024). Sağlık istatistikleri yılı 2023. <https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/50500/0/siy202307032025pdf.pdf>

Global Health Council. (2024). 2023 global health briefing book. <https://globalhealth.org/wp-content/uploads/2024/07/2023GlobalHealthBriefingBook.pdf>

Muka, T., Imo, D., Jaspers, L., Colpani, V., Chaker, L., van der Lee, S. J., Mendis, S., Chowdhury, R., Bramer, W. M., Falla, A., Pazoki, R., & Franco, O. H. (2015). The global impact of non-communicable diseases on healthcare spending and national income: A systematic review. *European Journal of Epidemiology*, 30(4), 251–277. <https://doi.org/10.1007/s10654-014-9984-2>

Jaspers, L., Colpani, V., Chaker, L., van der Lee, S. J., Muka, T., Imo, D., Mendis, S., Chowdhury, R., Bramer, W. M., Falla, A., Pazoki, R., & Franco, O. H. (2015). The global impact of non-communicable diseases on households and impoverishment: a systematic review. *European journal of epidemiology*, 30(3), 163–188. <https://doi.org/10.1007/s10654-014-9983-3>

United Nations. (2025). *Sustainable Development Goals: Goal 3 – Good health and well-being*. <https://unstats.un.org/sdgs/report/2025/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2025.pdf>

Nugent, R., Bertram, M. Y., Jan, S., Niessen, L. W., Sassi, F., Jamison, D. T., Pier, E. G., & Beaglehole, R. (2018). Investing in non-communicable disease prevention and management to advance the Sustainable Development Goals. *The Lancet*, 391(10134), 2029–2035. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(18\)30667-6](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(18)30667-6)

NCD Countdown 2030 collaborators. (2018). NCD Countdown 2030: Worldwide trends in non-communicable disease mortality and progress towards Sustainable Development Goal target 3.4. *The Lancet*, 392(10152), 1072–1088. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(18\)31992-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(18)31992-5)

Puska, P., & Jaine, P. (2020). The North Karelia Project: Prevention of cardiovascular disease in Finland through population-based lifestyle interventions. *American Journal of Lifestyle Medicine*, 14(5), 495–499. <https://doi.org/10.1177/1559827620910981>

Halsall, T., Lachance, L., & Kristjansson, A. L. (2020). Examining the implementation of the Icelandic model for primary prevention of substance use in a rural Canadian community:

A study protocol. *BMC Public Health*, 20(1), 1235. <https://doi.org/10.1186/s12889-020-09288-y>

Beaudin, J., Chouinard, M. C., Hudon, É., & Hudon, C. (2024). Integrated self-management support provided by primary care nurses to persons with chronic diseases and common mental disorders: A qualitative study. *BMC Primary Care*, 25(1), 212. <https://doi.org/10.1186/s12875-024-02464-8>

World Health Organization. (2022a). Strengthening the role of nurses in noncommunicable disease management. <https://www.who.int/activities/management-of-noncommunicable-diseases>

Beck, S. L., Eaton, L. H., Echeverria, C., & Mooney, K. H. (2017). SymptomCare@Home: Developing an integrated symptom monitoring and management system for outpatients receiving chemotherapy. *Computers, Informatics, Nursing: CIN*, 35(10), 520–529. <https://doi.org/10.1097/CIN.0000000000000364>

Pedersen, M., Larsen, M. T., Kornblit, B. T., Dahl, E. O., Lomborg, K., Tolver, A., & Jarden, M. (2025). Effects of nurse-led symptom management in chronic myeloid malignancies: A randomized trial. *Supportive Care in Cancer: Official Journal of the Multinational Association of Supportive Care in Cancer*, 33(3), 196. <https://doi.org/10.1007/s00520-025-09230-1>

Riegel, B., De Maria, M., Barbaranelli, C., Matarese, M., Ausili, D., Stromberg, A., Vellone, E., & Jaarsma, T. (2022). Symptom Recognition as a Mediator in the Self-Care of Chronic Illness. *Frontiers in public health*, 10, 883299. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.883299>

Taberna, M., Gil Moncayo, F., Jané-Salas, E., Antonio, M., Arribas, L., Vilajosana, E., Peralvez Torres, E., & Mesía, R. (2020). The Multidisciplinary Team (MDT) Approach and Quality of Care. *Frontiers in oncology*, 10, 85. <https://doi.org/10.3389/fonc.2020.00085>

Shi, Y., Li, H., Yuan, B., & Wang, X. (2025). Effects of multidisciplinary teamwork in non-hospital settings on healthcare and patients with chronic conditions: a systematic review and meta-analysis. *BMC primary care*, 26(1), 110. <https://doi.org/10.1186/s12875-025-02814-0>

World Health Organization. (2022b). Global strategy on digital health 2020–2025. <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/344249/9789240020924-eng.pdf?sequence=1>

Costa, I., Costa, A., Garbuio, D., Zamarioli, C., Eduardo, A., De Carvalho, E., & De Cássia Lopes Chaves, É. (2025). Telehealth in patient care by advanced practice nurses: A systematic review. *Acta Paulista de Enfermagem*. <https://doi.org/10.37689/actaape/2025ar0003141i>

Davis, K. M., Eckert, M. C., Hutchinson, A., Harmon, J., Sharplin, G., Shakib, S., & Caughey, G. E. (2021). Effectiveness of nurse-led services for people with chronic disease in achieving an outcome of continuity of care at the primary-secondary healthcare interface: A quantitative systematic review. *International journal of nursing studies*, 121, 103986. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2021.103986>

Dou, Y., Zhang, L., Wang, Y., Xu, X., & Wu, B. (2025). Effectiveness of nursing care intervention on the management of patients with chronic obstructive pulmonary disease: A systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. *Advances in clinical and experimental medicine : official organ Wroclaw Medical University*, 34(5), 693–708. <https://doi.org/10.17219/acem/189880>

Grustam, A. S., Severens, J. L., De Massari, D., Buyukkaramikli, N., Koymans, R., & Vrijhoef, H. J. M. (2018). Cost-Effectiveness Analysis in Telehealth: A Comparison between Home Telemonitoring, Nurse Telephone Support, and Usual Care in Chronic Heart Failure Management. *Value in health : the journal of the International Society for Pharmacoeconomics and Outcomes Research*, 21(7), 772–782. <https://doi.org/10.1016/j.jval.2017.11.011>

Aldosary, M. M., Alanezi, H. M., Alsaad, W. F., Sharahil, O. M., Almalki, G. M., Alotaibi, J. N., Alqahtani, S. M. S., Sofyani, S. H., Alharbi, A. O., Asiri, H. M. M., Jubran, L. H. O., Aldhafeeri, A. O. H., Al Majdou, R. H. M., Alshammari, M. D. K., & Alma hdi, A. G. (2024). The role of nurses in reducing hospital readmission rates. *Science and Future Society*, 11(4), 383–390. <https://doi.org/10.53555/sfs.v11i4.3250>

Osakwe, Z. T., Aliyu, S., Sosina, O. A., & Poghosyan, L. (2020). The outcomes of nurse practitioner (NP)-Provided home visits: A systematic review. *Geriatric nursing (New York, N.Y.)*, 41(6), 962–969. <https://doi.org/10.1016/j.gerinurse.2020.07.001>

Valente, S., Lopes, M., Sousa, S. S., Ribeiro, S., Abreu, N., Alves, E., & Pereira, R. C. (2024). Nursing interventions and 30-day hospital readmissions: Scoping review. *Athena Health & Research Journal*, 1(3). <https://doi.org/10.62741/ahrj.v1i3.25>

Alkhatami, M., Alanazi, H., Alanazi, B., Alenezi, K., Alruwaili, T., Alruwaili, A., Alruwaili, M., Alroyly, H., Alenezi, N., & Alanazi, H. (2023). Assessment of the effectiveness of nursing interventions in reducing hospital readmissions. *Journal of Survey in Fisheries Sciences*, 10(5), 4–8. <https://doi.org/10.53555/sfs.v10i5.2182>

Rasmussen, L., Grode, L., Lange, J., Barat, I., & Gregersen, M. (2021). Impact of transitional care interventions on hospital readmissions in older medical patients: A systematic review. *BMJ Open*, 11, e040057. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2020-040057>

Coster, S., Watkins, M., & Norman, I. J. (2018). What is the impact of professional nursing on patients' outcomes globally? An overview of research evidence. *International Journal of Nursing Studies*, 78, 76–83. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2017.10.009>

HCAHPS. (2023). *Hospital Consumer Assessment of Healthcare Providers and Systems: Summary of survey results*. <https://www.hcahpsonline.org>

Perals, P., Rambaud, S., & García, J. (2024). Quality of care and patient satisfaction: Future trends and economic implications for the healthcare system. *Journal of Economic Surveys*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1111/joes.12657>

Centers for Medicare & Medicaid Services. (2023). *Hospital Value-Based Purchasing (VBP) Program*. <https://www.cms.gov/medicare/quality/value-based-programs/hospital-purchasing>

Ramesh, S. (2023). Optimizing healthcare economics: Unveiling the economic impact of nursing interventions on patient safety and quality of care. *Journal of Nursing Research, Patient Safety and Practise*, 3(1), 32–37. <https://doi.org/10.55529/jnrpsp.31.32.37>

Pintz, C., Briggs, L., Zhou, Q., Nelson, K., & Guzzetta, C. (2021). Hospital-based nursing research: Clinical and economic outcomes. *Western Journal of Nursing Research*, 44(4), 356–366. <https://doi.org/10.1177/0193945921994911>

Moulton, J. E., Botfield, J. R., Subasinghe, A. K., Withanage, N. N., & Mazza, D. (2024). Nurse and midwife involvement in task-sharing and telehealth service delivery models in primary care: A scoping review. *Journal of clinical nursing*, 33(8), 2971–3017. <https://doi.org/10.1111/jocn.17106>

Bulto L. N. (2024). The role of nurse-led telehealth interventions in bridging healthcare gaps and expanding access. *Nursing open*, 11(1), e2092. <https://doi.org/10.1002/nop2.2092>

Schmüdderich, K., Kiwitt, J., Palm, R., Roes, M., & Holle, B. (2023). Core elements and potential of nurse-led care models in residential long-term care: A scoping review. *Journal of clinical nursing*, 32(9-10), 1858–1884. <https://doi.org/10.1111/jocn.16231>

Sermeus, W., Aiken, L. H., Van den Heede, K., Rafferty, A. M., Griffiths, P., Moreno-Casbas, M. T., Busse, R., Lindqvist, R., Scott, A. P., Bruyneel, L., Brzostek, T., Kinnunen, J., Schubert, M., Schoonhoven, L., Zikos, D., & RN4CAST consortium (2011). Nurse forecasting in Europe (RN4CAST): Rationale, design and methodology. *BMC nursing*, 10, 6. <https://doi.org/10.1186/1472-6955-10-6>

Davis, K., Eckert, M., Hutchinson, A., Harmon, J., Sharplin, G., Shakib, S., & Caughey, G. (2020). Continuity of care for people with multimorbidity: The development of a model for a nurse-led care coordination service. *Australian Journal of Advanced Nursing*, 37(4), 22–32. <https://doi.org/10.37464/2020.374.123>

Varkey B. (2021). Principles of Clinical Ethics and Their Application to Practice. *Medical principles and practice: international journal of the Kuwait University, Health Science Centre*, 30(1), 17–28. <https://doi.org/10.1159/000509119>

International Council of Nurses. (2021). *Code of ethics for nurses*. https://www.icn.ch/sites/default/files/2023-06/ICN_Code-of-Ethics_EN_Web.pdf

Walker, T. (2019). *Ethics and chronic illness* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429264863>

Wong, V., Hassan, N., Wong, Y., Chua, S., Rahman, S., Mohamad, M., & Lim, S. (2025). Nurses' adherence to ethical principles: A qualitative study. *Nursing Ethics*, 32(4), 1162–1176. <https://doi.org/10.1177/09697330241291159>

Ahmed, A., Ali, H., & Mahmoud, M. (2020). Prioritizing well-being of patients through consideration of ethical principles in healthcare settings: Concepts and practices. *Systematic Reviews in Pharmacy*, 11(5), 643–648. <https://doi.org/10.31838/SRP.2020.5.90>

Coronado-Vázquez, V., Canet-Fajas, C., Ramírez-Durán, M. V., Gómez-Salgado, J., Robles-Romero, J. M., Fagundo-Rivera, J., & Romero-Martín, M. (2020). Nursing Care Ethical Implications Regarding Chronic Patients at Hospital Discharge. *Healthcare (Basel, Switzerland)*, 8(2), 167. <https://doi.org/10.3390/healthcare8020167>

Hansson, S. O., & Fröding, B. (2021). Ethical conflicts in patient-centred care. *Clinical Ethics*, 16(2), 55–66. <https://doi.org/10.1177/1477750920962356>

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2021). *Hasta Hakları Yönetmeliği*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4847&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>

Sulmasy, L. S., Bledsoe, T. A., & ACP Ethics, Professionalism and Human Rights Committee (2019). American College of Physicians Ethics Manual: Seventh Edition. *Annals of internal medicine*, 170(2_Suppl), S1–S32. <https://doi.org/10.7326/M18-2160>

World Health Organization. (2021). *Ethics and governance of artificial intelligence for health*. <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/341996/9789240029200-eng.pdf?sequence=1>

Contandriopoulos, D., Bertoni, K., Duhoux, A., & Randhawa, G. K. (2023). Pre-post analysis of the impact of British Columbia nurse practitioner primary care clinics on patient

health and care experience. *BMJ open*, 13(10), e072812. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2023-072812>

Floriancic, N., Garnett, A., & Donelle, L. (2024). Chronic Disease Management in a Nurse Practitioner-Led Clinic: An Interpretive Description Study. *SAGE open nursing*, 10, 23779608241299292. <https://doi.org/10.1177/23779608241299292>

Malik, E., & Bindlish, P. (2025). Exploring the Buurtzorg model: A paradigm shift in global homecare. *Journal of Statistics and Management Systems*, 28(3), 589–610. <https://doi.org/10.47974/jsms-1427>

Antypas, K., & Kirkevold, M. (2020). Structure evaluation of the implementation of geriatric models in primary care: A multiple-case study of models involving advanced geriatric nurses in five municipalities in Norway. *BMC Health Services Research*, 20(1), 749. <https://doi.org/10.1186/s12913-020-05566-y>

Gordon, K., Gray, C. S., Dainty, K. N., deLacy, J., & Seto, E. (2019). Nurse-Led Models of Care for Patients with Complex Chronic Conditions: A Scoping Review. *Nursing leadership (Toronto, Ont.)*, 32(3), 57–76. <https://doi.org/10.12927/cjnl.2019.25972>

Bentley, A. (2014). Case management and long-term conditions: The evolution of community matrons. *British Journal of Community Nursing*, 19(7), 340–345. <https://doi.org/10.12968/bjcn.2014.19.7.340>

Williams, V., Smith, A., Chapman, L., & Oliver, D. (2011). Community matrons—An exploratory study of patients' views and experiences. *Journal of Advanced Nursing*, 67(1), 86–93. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2010.05458.x>

Martela, F., & Nandram, S. (2024). Buurtzorg: Scaling up an organization with hundreds of self-managing teams but no middle managers. *Journal of Organization Design*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s41469-024-00184-y>

Fernández, L. G., Firima, E., Robinson, E., Ursprung, F., Huber, J., Amstutz, A., Gupta, R., Gerber, F., Mokhohlane, J., Lejone, T., Ayakaka, I., Xu, H., & Labhardt, N. D. (2022). Community-based care models for arterial hypertension management in non-pregnant adults in sub-Saharan Africa: A literature scoping review and framework for designing chronic services. *BMC Public Health*, 22(1), 1126. <https://doi.org/10.1186/s12889-022-13467-4>

Santos, R., Lima, M., Santos, L., Sousa, R., Silva, F., Silva, R., Cardoso, T., & Cardoso, O. (2020). Nurses' production of meaning about National Program for Access and Quality Improvement Primary Care. *European Journal of Public Health*, 30(Supplement_5), ckaa166.348. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckaa166.348>

**OECD ÜLKELERİNDE SAĞLIK HARCAMALARININ GELİŞİMİ VE DAĞILIMI:
KARŞILAŞTIRMALI GÖSTERGELERE DAYALI BİR ANALİZ**
THE DEVELOPMENT AND DISTRIBUTION OF HEALTH EXPENDITURE IN OECD
COUNTRIES: A COMPARATIVE ANALYSIS BASED ON INDICATORS

Assoc. Prof. Gülferah ERTÜRMEN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Göksun Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu,
Bankacılık ve Finans Bölümü, Göksun, Kahramanmaraş.
ORCID ID: 0000-0003-2239-0241

Lecturer PhD. Seval AKBEN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Göksun Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve
Teknikler Bölümü, Göksun, Kahramanmaraş.
ORCID ID: 0000-0003-2582-3524

Özet

Bu çalışma, OECD üyesi ülkelerde sağlık harcamalarının zaman içerisindeki gelişim sürecini ve ülkeler arası dağılım farklılıklarını karşılaştırmalı göstergeler ışığında incelemektedir. Sağlık harcamaları, bir ülkenin ekonomik kalkınma düzeyi, demografik yapısı, sağlık hizmetlerinin organizasyonu ve toplumsal öncelikleri hakkında önemli veriler sunmaktadır. Bu nedenle, sağlık harcamalarının analizi yalnızca ekonomik performansın bir ölçütü olarak değil, aynı zamanda sosyal refahın ve sağlık hizmetlerine erişimin göstergesi olarak da değerlendirilmektedir.

Araştırmanın temel amacı, OECD ülkelerinin sağlık harcamalarının düzeyi, artış eğilimleri, finansman yapısı ve harcama bileşenlerini çok boyutlu bir bakış açısıyla ele alarak, benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında kişi başına sağlık harcaması, sağlık harcamalarının gayrisafi yurt içi hasıla içindeki oranı, kamu ve özel sektör finansman payları, hastane hizmetleri ve ilaç harcamalarının toplam içindeki ağırlığı gibi göstergeler esas alınmıştır. Analizlerde tanımlayıcı istatistikler, oran karşılaştırmaları, uzun dönemli eğilimleri ortaya koyan trend analizleri ve ülke grupları arasındaki farklılıkları belirlemek amacıyla istatistiksel karşılaştırma yöntemleri kullanılmıştır.

Elde edilen bulgular, genel olarak OECD ülkelerinde sağlık harcamalarının reel bazda sürekli artış eğiliminde olduğunu göstermektedir. Kişi başına harcama düzeyinde ABD, İsviçre ve Norveç ilk sıralarda yer almakta; Meksika, Türkiye ve Letonya ise görece düşük seviyelerde bulunmaktadır. Finansman yapısına bakıldığında, İskandinav ülkeleri ve Fransa gibi sosyal refah devleti geleneğine sahip ülkelerde kamu kaynaklarının toplam sağlık harcamalarındaki payı %80'in üzerindedir. Buna karşın ABD ve Şili gibi ülkelerde özel finansman oranı daha yüksektir. Harcama artışlarının arkasında nüfusun yaşlanması, kronik hastalık oranlarının yükselmesi, tıbbi teknolojilerin yaygınlaşması ve sağlık hizmetlerine erişimin genişlemesi gibi faktörler bulunmaktadır.

Sonuç olarak, OECD ülkelerindeki sağlık harcamalarının gelişim dinamikleri ekonomik kapasite, sağlık politikaları, demografik değişimler ve teknolojik gelişmeler tarafından belirlenmektedir. Ülkeler arası farklılıklar yalnızca gelir düzeyi ile açıklanamayacak, aynı zamanda sağlık sistemlerinin yapısı, finansman modeli ve toplumun sağlık hizmetlerinden beklentileri ile de yakından ilişkilidir. Bu analiz, politika yapıcılar için sürdürülebilir finansman stratejileri geliştirme, kaynak tahsisinde verimliliği artırma ve sağlık hizmetlerine erişimde eşitliği sağlama yönünde değerli çıkarımlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Harcamaları, OECD Ülkeleri, Karşılaştırmalı Analiz, Sağlık Politikası

ABSTRACT

This study examines the development of health expenditures over time in OECD member countries and compares differences in distribution between countries using comparative indicators. Health expenditures provide important data on a country's level of economic development, demographic structure, organization of health services, and social priorities. Therefore, the analysis of health expenditures is evaluated not only as a measure of economic performance but also as an indicator of social welfare and access to health services.

The main objective of the study is to examine the level, growth trends, financing structure, and expenditure components of health expenditures in OECD countries from a multidimensional perspective, highlighting similarities and differences. The study focuses on indicators such as per capita health expenditure, the ratio of health expenditure to gross domestic product, public and private sector financing shares, and the weight of hospital services and drug expenditures in the total. The analyses employed descriptive statistics, ratio comparisons, trend analyses revealing long-term trends, and statistical comparison methods to identify differences between country groups.

The findings generally show that healthcare spending in OECD countries is on a steady upward trend in real terms. In terms of per capita spending, the US, Switzerland, and Norway rank at the top, while Mexico, Turkey, and Latvia rank relatively low. In terms of financing structure, countries with a tradition of social welfare states, such as the Nordic countries and France, have a public sector share of total health expenditures exceeding 80%. In contrast, countries like the United States and Chile have a higher private financing ratio. Factors behind the increase in spending include an aging population, rising rates of chronic disease, the spread of medical technology, and expanded access to healthcare services.

In conclusion, the dynamics of healthcare spending in OECD countries are determined by economic capacity, healthcare policies, demographic changes, and technological developments. Cross-country differences cannot be explained solely by income levels, but are also closely related to the structure of health systems, financing models, and society's expectations of health services. This analysis provides valuable insights for policymakers in developing sustainable financing strategies, increasing efficiency in resource allocation, and ensuring equity in access to health services.

Keywords: Health Expenditures, OECD Countries, Comparative Analysis, Health Policy

1. Giriş

Sağlık harcamaları, ülkelerin sosyoekonomik gelişim süreçlerini doğrudan etkileyen ve bireylerin yaşam kalitesini belirleyen temel göstergelerden biridir. Sağlık hizmetlerine yapılan yatırımlar yalnızca bireylerin sağlık düzeyini iyileştirmekle kalmamakta, aynı zamanda ekonomik büyüme, işgücü verimliliği ve toplumsal refah üzerinde de belirleyici rol oynamaktadır (Gerdtham, Sögaard, Andersson & Jönsson, 1992; Dreger & Reimers, 2005). Özellikle OECD ülkeleri, sağlık harcamalarının hem düzeyi hem de yapısı itibarıyla karşılaştırmalı analizler için önemli bir çerçeve sunmaktadır.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sağlık harcamalarının artış eğilimi dikkat çekmektedir. Bu eğilim; nüfusun yaşlanması, kronik hastalıkların yaygınlaşması, tıbbi teknolojilerdeki ilerlemeler ve sağlık sigortası kapsamının genişlemesi gibi yapısal faktörlerle açıklanabilir (Huber & Orosz, 2003; Nghiem & Connelly, 2017). Bununla birlikte, 2008 küresel ekonomik krizi ve 2020 COVID-19 pandemisi gibi olağanüstü dönemler, sağlık harcamalarının seyrinde keskin dalgalanmalara yol açmış ve sağlık sistemlerinin finansal sürdürülebilirliğini test etmiştir (Beylik, Çıraklı, Çetin, Ecevit & Şenol, 2022; Anwar, Hyder, Nor & Younis, 2023).

OECD verilerine göre, 1970’lerde gayrisafi yurt içi hasılanın yaklaşık %5’ine tekabül eden sağlık harcamaları, 2020 itibarıyla %9,8’e yükselmiştir (OECD, 2023).

Ülkeler arasındaki farklılıklar ise dikkat çekicidir. ABD, %16–18 düzeyindeki sağlık harcaması oranı ile OECD içinde açık ara önde gelirken, Almanya, Fransa ve İsviçre gibi Batı Avrupa ülkeleri %10–12 aralığında yer almaktadır. Buna karşın Türkiye, Meksika ve Kolombiya gibi ülkelerde sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı %4–6 bandında kalmış ve OECD ortalamasının altında seyretmiştir (Zubcova & Petroia, 2023). Bu durum, sağlık sistemlerinin finansman yapılarındaki farklılıklar, kamu ve özel sektör katkıları ile ülkelerin sosyoekonomik düzeyleriyle yakından ilişkilidir.

Bu çalışmanın temel amacı, OECD ülkelerinde sağlık harcamalarının tarihsel gelişimini, ekonomik krizler ve pandemi dönemleri gibi kırılma noktalarının etkilerini, ayrıca ülkeler arasındaki farklılıkları karşılaştırmalı bir perspektifle incelemektir. Çalışma, sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı ve ilaç harcamaları gibi alt bileşenler üzerinden analiz yaparak, sağlık sistemlerinin mali sürdürülebilirliği ve toplumsal refah üzerindeki etkilerine ışık tutmaktadır.

Literatürdeki pek çok çalışma sağlık harcamalarının ekonomik büyüme (Hu & Wang, 2024), sağlık göstergeleri (Anwar vd., 2023) veya gelir farklılıkları (Casas, Gao, Peng & Xie, 2021) üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Ancak bu çalışma, hem uzun dönemli bir perspektif sunması hem de sağlık harcamalarını kriz ve pandemi gibi olağanüstü dönemler bağlamında değerlendirmesi bakımından özgün bir katkı sağlamaktadır. Ayrıca Türkiye’nin OECD ortalamasına göre konumunu ele alması, literatürdeki karşılaştırmalı analizlere yeni bir boyut eklemektedir.

2. OECD ve Sağlık Sistemleri

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), üye ülkelerin ekonomik refahını, toplumsal eşitliğini ve kamu hizmetlerinin kalitesini artırmaya yönelik kanıta dayalı politika üretimini teşvik eden uluslararası bir örgüttür. Sağlık politikaları bağlamında OECD’nin temel işlevleri; karşılaştırılabilir veri üretmek, politika öğrenme süreçlerini desteklemek ve iyi uygulamaların yaygınlaştırılmasını sağlamaktır. Bu mekanizmalar, ülkeler arası uzun dönemli kıyaslamaları mümkün kılmakta ve sağlık sistemlerinde reform tasarımlarına yön vermektedir (Reinhardt, Hussey & Anderson, 2002). OECD’nin tarihsel veri üretim geleneği ile güncel raporlama ve izleme araçlarının birleşimi, hem sağlık harcamalarının eğilimlerinin hem de sağlık çıktılarının ülkeler arasında görünür kılınmasını sağlayarak politika yapıcılar için kıymetli bir karşılaştırmalı çerçeve sunmaktadır (Astolfi, Lorenzoni & Oderkirk, 2012).

OECD ülkelerinde sağlık sistemlerinin örgütlenme ve finansman yapıları, tarihsel kurumsal miras, siyasi tercihler ve sosyoekonomik yapıların etkileşimiyle şekillenmektedir. Bu nedenle, tek tip bir “OECD sağlık sistemi modeli”nden söz etmek mümkün değildir; aksine, farklı kurumsal mantıklara dayalı çeşitli modellerin kesişimleri söz konusudur (Vampa, 2022). Güncel tipoloji araştırmaları bu çeşitliliği sistematikleştirmeyi ve sağlık politikalarına ilişkin tartışmaları kavramsal bir çerçeveye oturtmayı amaçlamakta, bu sayede ülkeler arasındaki performans farklılıklarını daha anlaşılır hale getirmektedir (Reibling, Ariaans & Wendt, 2019).

2.1. OECD Ülkelerinde Sağlık Sistemi Modelleri

OECD literatüründe en sık başvurulan sınıflandırma; Beveridge modeli (vergi tabanlı finansman, kamu ağırlıklı sunum), Bismarck modeli (zorunlu sosyal sigorta, çoklu fon yapısı), Ulusal Sağlık Sigortası modeli (tek alıcı/tek fon, kamu finansmanı—karma sunum) ve pazar temelli model (özel sigorta ve özel sunum ağırlığı) ayrımıdır (Böhm, Schmid, Götze, Landwehr & Rothgang, 2013; Toth, 2018). Son dönem çerçeveler ise ülkeleri yalnızca finansman üzerinden değil, aynı zamanda yönetim yapısı, risk havuzlarının organizasyonu, piyasa

düzenlemeleri ve kurumsal entegrasyon boyutlarıyla da sınıflandırmaktadır (Reibling vd., 2019; Vampa, 2022).

Her bir modelin güçlü ve zayıf yönleri bulunmaktadır. Beveridge modeli maliyet kontrolü ve evrensel kapsama açısından avantajlı olmakla birlikte bazı bağlamlarda bekleme süreleri ve kapasite kısıtlarıyla eleştirilmektedir. Bismarck modeli hizmet çeşitliliği ve kalite açısından güçlüdür ancak idari karmaşıklık ve maliyet artışı riski taşımaktadır (Böhm vd., 2013). Ulusal Sağlık Sigortası tek alıcı yapısı sayesinde idari verimlilik sağlarken karma sunum yapısı esneklik getirmektedir (Toth, 2018). Pazar temelli sistemlerde teknoloji ve hizmet çeşitliliği öne çıkmakta, fakat eşitlik ve erişim sorunları daha belirgin hale gelmektedir (Molander, 2025). Gerçekte pek çok OECD ülkesi “melez” yapılarla sahiptir. Örneğin Avustralya, kamu finansmanını özel sigortayla desteklerken; Japonya’da zorunlu sağlık sigortası güçlü kamu düzenlemeleri altında yürütülmektedir (Vampa, 2022). Bu çeşitlilik, prim-vergi karması, sağlayıcı ödeme yöntemleri ve sözleşme tiplerine bağlı olarak farklı verimlilik ve eşitlik profilleri üretmektedir (Gavurová, Kočišová & Sopko, 2021; Ersoy & Aktaş, 2022; Ozcan & Khushalani, 2017).

2.2. OECD’nin Sağlık Alanındaki İzleme ve Raporlama Çalışmaları

OECD, ülkeler arası karşılaştırılabilirliği sağlamak amacıyla OECD Health Statistics veri tabanını işletmekte ve düzenli olarak Health at a Glance raporlarını yayımlamaktadır. Bu raporlar kişi başına sağlık harcaması, GSYH içindeki sağlık harcaması oranı, yaşam beklentisi, bebek ve anne ölümleri, sağlık personeli yoğunluğu ve yatak kapasitesi gibi temel göstergeleri standartlaştırarak sunmaktadır (Astolfi vd., 2012). Erken dönem çalışmalar (Reinhardt vd., 2002) günümüzde halen kullanılan göstergelerin temelini oluşturmuş ve uzunlamasına analiz imkânı yaratmıştır.

OECD’nin yaklaşımı, salt harcama düzeylerini değil aynı zamanda çıktı ve sonuç odaklı ölçütleri merkeze almaktadır. Birçok ülkeyi kapsayan karşılaştırmalı performans analizleri, erişim, kalite, etkinlik ve adalet boyutlarını bütüncül bir çerçevede ele almaktadır (Tchouaket, Lamarche, Goulet & Contandriopoulos, 2012). Bu bağlamda, verimlilik ölçümlerinde Veri Zarflama Analizi (DEA) ve türev yöntemler yaygın olarak kullanılmaktadır. Özellikle dinamik ağ DEA modelleri, sağlık hizmeti üretim süreçlerinin çok boyutluluğunu dikkate alarak OECD ülkeleri arasında verimlilik farklarını görünür kılmaktadır (Gavurová vd., 2021). Farklı dönemlerde yapılan DEA uygulamaları, girdi (hekim, yatak, harcama) ile çıktı (yaşam beklentisi, mortalite vb.) arasındaki ilişkilerde anlamlı farklılıklar ortaya koymuştur (Cetin & Bahçe, 2016; Ersoy & Aktaş, 2022; Ozcan & Khushalani, 2017).

Son dönemde MOORA gibi çok kriterli karar verme yöntemleri de sağlık sistemlerinin performansını çok boyutlu endeksler aracılığıyla değerlendirmekte, bu sayede tek boyutlu sıralamaların ötesinde daha kapsamlı analizler mümkün olmaktadır (Sevim & Aldoğan, 2024). Ayrıca OECD, sağlık harcamalarının gelecekteki seyrini nüfus yaşlanması, teknoloji yayılımı ve hastalık yükündeki değişimlere göre öngören projeksiyonlar yapmakta; farklı senaryoları karşılaştırarak politika yapıcılara mali sürdürülebilirlik stratejileri sunmaktadır (Astolfi vd., 2012).

Bunun yanı sıra, sağlık sistemlerinin inovasyon kapasitesi ve iklim değişikliği karşısındaki dayanıklılığı da son dönemde analiz çerçevesine dahil edilmiştir. OECD ülkeleri Ar-Ge, ticarileştirme ve dijital veri altyapısına göre kümelenmekte; ayrıca sağlık sistemlerinin karbon ayak izi ve iklim kırılganlığı da değerlendirilmektedir (Proksch, Busch-Casler, Haberstroh & Pinkwart, 2019; Braithwaite vd., 2025).

Sonuç olarak, OECD deneyimi sağlık sistemi tipolojilerinin ötesine geçerek kurumsal tasarım, teşvik uyumu, veri altyapısı, inovasyon kapasitesi ve sürdürülebilirlik boyutlarının da sistem başarısında belirleyici olduğunu göstermektedir. Kamu-özel dengesinin sağlandığı bağlamlarda

kapsayıcılık ve finansal koruma güçlenirken; piyasa yoğunluğu yüksek sistemlerde maliyet artışı ve eşitsizlik risklerinin dikkatle yönetilmesi gerekmektedir (Molander, 2025).

3. Sağlık Harcaması Tanımı ve Türleri

Sağlık harcamaları, bireylerin, hane halklarının, hükümetlerin, özel sigorta şirketlerinin ve uluslararası kuruluşların sağlık hizmetleri ile ilgili tüm mal ve hizmetlere yaptıkları parasal ödemelerin toplamını ifade eder (Deb & Norton, 2018). Bu tanım, yalnızca doğrudan sağlık hizmeti sunumuna yönelik ödemeleri değil, aynı zamanda sağlıkla bağlantılı altyapı yatırımlarını, idari giderleri, eğitim ve araştırma faaliyetlerini, halk sağlığı kampanyalarını da kapsar (Maele vd., 2019). OECD ve Dünya Sağlık Örgütü standartlarına göre sağlık harcamaları “çekirdek sağlık hizmetleri” ve “sağlıkla ilgili destekleyici faaliyetler” olmak üzere iki ana grupta incelenir.

Çekirdek sağlık hizmetleri, doğrudan sağlık çıktısı üretmeyi amaçlayan hizmetleri kapsar. Buna hastane bakımı, ayakta tedavi, ilaçlar, tıbbi cihazlar ve uzun dönemli bakım hizmetleri dâhildir (Martin, Hartman, Lassman, & Catlin, 2020). Sağlıkla ilgili destekleyici faaliyetler ise çevre sağlığı önlemleri, iş sağlığı hizmetleri, beslenme programları, sağlık eğitimi ve araştırma-geliştirme (Ar-Ge) gibi alanları içerir (Raghupathi & Raghupathi, 2020).

Literatürde sağlık harcamaları ayrıca üç kategoride ele alınır:

1. **Kişisel sağlık hizmetleri harcamaları** – bireylerin doğrudan tükettiği tedavi, ilaç ve bakım hizmetleri (Martin vd., 2016).
2. **Kamusal sağlık hizmetleri harcamaları** – topluma yönelik önleyici programlar, salgın yönetimi, aşılama kampanyaları gibi kolektif hizmetler (Hartman vd., 2021).
3. **Sağlıkla ilgili diğer harcamalar** – doğrudan tedaviye yönelik olmayan, ancak sağlık sonuçlarını etkileyen sosyal, çevresel ve eğitimsel yatırımlar (Best & Tuncay, 2023).

Bu sınıflandırma, sağlık harcamasının yalnızca tedavi masrafı olmadığını; aynı zamanda toplum sağlığının korunması ve geliştirilmesine yönelik daha geniş bir yatırım alanı olduğunu göstermektedir (Maele vd., 2019).

3.1. Kamu ve Özel Sağlık Harcamaları

Sağlık harcamaları finansman kaynağına göre kamu ve özel harcamalar olarak ikiye ayrılır. **Kamu sağlık harcamaları**, merkezi hükümet, yerel yönetimler ve sosyal güvenlik kurumları tarafından finanse edilen sağlık hizmetlerini kapsar (Toth, 2021). Bu kaynaklar genellikle vergi gelirleri ve zorunlu sigorta primlerinden elde edilir. Kamu ağırlıklı sistemler, evrensel sağlık kapsamı sağlamayı hedefler ve gelir eşitsizliklerine rağmen herkesin temel sağlık hizmetlerine erişimini güvence altına alır (Kallestrup-Lamb & Marin, 2024).

Özel sağlık harcamaları ise, hanehalklarının cepten yaptığı ödemeler, gönüllü özel sağlık sigortası primleri ve işveren katkılarından oluşur (Best & Tuncay, 2023). Özel harcamaların payı, ülkenin sağlık sistemi yapısına, sigorta kapsamına ve gelir dağılımına göre değişir. Örneğin, ABD’de özel sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamasındaki payı OECD ortalamasının üzerindedir; bu durum, sağlık hizmetlerine erişimde gelir temelli farklılıkların belirgin olmasına yol açmaktadır (Raghupathi & Raghupathi, 2020). Buna karşın, evrensel kamu sistemine sahip ülkelerde özel harcamalar sınırlı düzeyde olup finansal koruma daha yüksektir (Martin vd., 2016).

Özel harcamaların yüksek olduğu ülkelerde hanehalkı bütçesi üzerindeki yük artar ve bu durum finansal savunmasızlık riskini yükseltir (Srivastava vd., 2023). Ayrıca, cepten ödeme yükünün fazla olması, düşük gelirli hanelerin sağlık hizmeti kullanımını sınırlayarak sağlık eşitsizliklerini artırabilir (Best & Tuncay, 2023).

Kamu-özel harcama dengesinin değişimi, ekonomik dalgalanmalar ve politika reformlarından doğrudan etkilenir. Örneğin, 2008 ekonomik krizinde bazı ülkelerde kamu sağlık bütçeleri kısıtlanmış, özel harcama payı artmıştır (Toth, 2021). Pandemi döneminde ise kamu harcamaları hızla artarak özel harcama payını geçici olarak düşürmüştür (Hartman vd., 2021).

3.2.Sağlık Harcamalarının Ölçüm Göstergeleri

Sağlık harcamalarının düzeyini ve seyrini incelemeye en yaygın kullanılan göstergelerden biri, **gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH) içindeki sağlık harcaması payıdır**. Bu oran, sağlık harcamalarının ekonomideki ağırlığını ölçmekte ve ülkeler arası karşılaştırmalarda temel bir referans olarak kullanılmaktadır (Keehan vd., 2020). OECD ülkelerinde bu oran genellikle %8 ile %17 arasında değişmekte olup, yüksek oranlar çoğunlukla gelişmiş sağlık altyapısı, geniş hizmet kapsamı ve yüksek birim maliyetlerle ilişkilendirilmektedir (Sisko vd., 2019).

Bir diğer önemli gösterge ise kişi başı sağlık harcamasıdır. Bu ölçüt, sağlık hizmetleri için ortalama harcama düzeyini göstermekte ve yaşam maliyetleri ile hizmet fiyatlarını dikkate alarak ülkeler arası kıyaslama yapılmasına olanak tanımaktadır. Böylece sağlık sistemlerinin kaynak kullanım yoğunluğu ve maliyet yapısı hakkında önemli bilgiler elde edilmektedir (Martin vd., 2020). Ayrıca, yıllık harcama büyüme oranı, reel (enflasyondan arındırılmış) harcama artışı, hizmet türlerine göre harcama dağılımı ve kamu-özel harcama oranı gibi göstergeler de politika yapıcılar açısından kritik öneme sahiptir (Hartman vd., 2021). Örneğin, 2014 yılında ABD’de sağlık harcamalarındaki hızlanma, sağlık sigortası kapsamının genişlemesi ve reçeteli ilaç harcamalarındaki artış ile açıklanmıştır (Martin vd., 2016).

Harcama göstergeleri aynı zamanda geleceğe yönelik projeksiyonlarda da kullanılmaktadır. Keehan vd. (2020) ve Sisko vd. (2019), 2019–2028 döneminde ABD sağlık harcamalarının yıllık ortalama %5’in üzerinde büyüyeceğini, bu artışın büyük ölçüde fiyat artışları, demografik yaşlanma ve sigorta kapsamındaki genişlemelerden kaynaklanacağını tahmin etmektedir. Bu tür öngörüler, OECD ülkelerinde mali sürdürülebilirlik analizleri açısından da uygulanabilir bir çerçeve sunmaktadır.

Son yıllarda dikkat çeken bir diğer araştırma alanı ise sağlık harcamalarının yaşam boyu dağılımıdır. Kallestrup-Lamb ve Marin (2024), sosyoekonomik gruplar arasında yaşam boyu sağlık harcaması farklılıklarının oldukça yüksek olduğunu ve düşük gelirli grupların oransal olarak daha fazla sağlık harcaması yaptığını ortaya koymuştur. Ayrıca, hanehalkı harcama verilerinin ayrıntılı analizi, sağlık politikası reformlarının etkisini ölçmede giderek daha önemli bir araç haline gelmektedir (Best & Tuncay, 2023).

4. OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamalarının Tarihsel Gelişimi

OECD ülkelerinde sağlık harcamaları, 20. yüzyılın ortalarından itibaren sürekli artış eğilimi göstermektedir. Savaş sonrası dönemde sosyal refah devletlerinin yaygınlaşması, kamu destekli sağlık sistemlerinin kurulması ve yaşam süresinin uzaması bu artışın temel nedenleri arasında yer almıştır. Özellikle 1960’lardan itibaren birçok OECD ülkesi kapsamlı sağlık sigortası sistemleri kurarak sağlık hizmetlerine erişimi artırmış, bu gelişme hem nominal hem de reel sağlık harcamalarının yükselmesine yol açmıştır (Gerdtham, Søgaard, Andersson & Jönsson, 1992; Huber & Orosz, 2003).

Sağlık hizmetlerine yönelik talep artışı, yalnızca demografik dönüşümlerin bir sonucu değildir. Tıbbi teknolojilerdeki ilerlemeler, bireysel sağlık farkındalığının artması ve kronik hastalıkların yaygınlaşması da harcamaları artıran yapısal faktörler arasında yer almaktadır. Bu çerçevede sağlık harcamaları, hem kamu finansmanına dayalı sistemlerde hem de özel sektör üzerinden artan bir mali yük oluşturmaya başlamıştır (Dreger & Reimers, 2005).

4.1. Genel Eğilimler ve OECD Ortalaması

1970’li yıllardan günümüze kadar OECD ülkelerinde sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı sürekli artmıştır. 1970’lerde ortalama %5–6 düzeyinde olan bu oran, 1990’larda %7–8’e, 2000’li yıllarda ise %9 seviyelerine yükselmiştir. OECD verilerine göre, 2005 yılında %7,8 olan ortalama sağlık harcaması oranı 2020’de %9,8’e çıkmıştır (Zubcova & Petroia, 2023). Bu artış, sağlık hizmetlerinin ekonomik yapılar içindeki artan önemini ve mali yükünü açıkça göstermektedir.

Kişi başı sağlık harcamaları da benzer şekilde yükseliş eğilimindedir. Özellikle yüksek gelirli OECD ülkelerinde kamu ve özel harcamaların birlikte artması, sağlık sistemlerinin maliyet yapısını belirgin biçimde dönüştürmüştür. Casas, Gao, Peng ve Xie (2021), kişi başı sağlık harcamalarının yalnızca gelir düzeyinden değil, sağlık sisteminin organizasyonundan ve devletin politika tercihlerinden de etkilendiğini ortaya koymaktadır.

Sağlık harcamalarının temel belirleyicileri arasında kişi başı gelir düzeyi, nüfusun yaşlanması ve tıbbi teknolojiye erişimdeki gelişmeler yer almaktadır (Nghiem & Connelly, 2017; Hu & Wang, 2024). Dolayısıyla sağlık sektörü yalnızca sosyal refahın bir unsuru değil, aynı zamanda ekonomik büyümenin de önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Son dönemde harcama kompozisyonunda da değişim yaşanmakta; koruyucu sağlık hizmetleri, dijital sağlık uygulamaları, tele-tıp çözümleri ve yaşlı bakım hizmetlerine yönelik harcamaların ağırlığı artmaktadır.

4.2. Büyük Ekonomik Krizler ve Pandemi Dönemlerinin Etkileri

OECD ülkelerinde sağlık harcamalarının seyrinde makroekonomik şokların etkisi belirgin olmuştur. 2008 küresel finansal krizi, kamu bütçelerinde daralmaya yol açarak sağlık harcamalarının artış hızını yavaşlatmıştır. Bununla birlikte, sağlık hizmetleri büyük ölçüde korunmaya çalışılmış ve mutlak harcama düzeylerinde kayda değer bir azalma yaşanmamıştır (Nghiem & Connelly, 2017). Ancak, kamu harcamalarındaki kısıtlamalar bazı ülkelerde cepten yapılan harcamaların artmasına neden olmuştur (Anwar, Hyder, Nor & Younis, 2023).

COVID-19 pandemisi ise sağlık harcamalarında olağanüstü bir kırılma noktası yaratmıştır. Pandemi döneminde test, aşılama, yoğun bakım kapasitesi ve halk sağlığı önlemleri için yapılan ek harcamalar, birçok OECD ülkesinde sağlık bütçelerinin hızla büyümesine yol açmıştır. Bu süreç, sağlık sistemlerinin hem mali sürdürülebilirliğini hem de dayanıklılığını yeniden tartışmaya açmıştır.

Tablo 1. OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamalarının Dönemsel Gelişimi ve Belirleyici Faktörleri (1970–2020)

Dönem	GSYH’ye Oran (%)	Kişi Başı Harcama (\$)	Belirleyici Faktörler	Kaynaklar
1970’ler	~5–6	Düşük	Ekonomik büyüme, sigorta sistemleri	Gerdtham vd.. (1992)
1990’lar	7–8	Artan	Yaşlanan nüfus, tıbbi teknoloji yatırımları	Huber & Orosz (2003); Dreger & Reimers (2005)

Dönem	GSYH'ye Oran (%)	Kişi Başı Harcama (\$)	Belirleyici Faktörler	Kaynaklar
2000'ler	8–9	Yüksek	Kamu harcamalarında genişleme, finansal kriz etkileri	Nghiem & Connelly (2017); Beylik vd.. (2022)
2020 Pandemi	9,8	Zirve	Pandemi, kamu sağlık harcamalarında ani artış	Anwar vd.. (2023); Hu & Wang (2024)

Daha yakın tarihte yaşanan COVID-19 pandemisi ise sağlık sistemlerinin kapasitesini zorlayan bir kriz olmuştur. Salgının yayılmasıyla birlikte hükümetler, sağlık altyapısına yönelik harcamaları önemli ölçüde artırmıştır. Pandemi sürecinde acil sağlık hizmetlerine erişimin artırılması, yoğun bakım yataklarının genişletilmesi, test kapasitesinin artırılması ve aşı geliştirme süreçlerine yatırım yapılması gibi nedenlerle kamu sağlık harcamalarında dramatik artışlar gözlemlenmiştir (Hu & Wang, 2024; Anwar vd., 2023).

Bu dönemde yalnızca kamu harcamaları değil, bireylerin cepten yaptığı sağlık harcamalarında da değişimler yaşanmıştır. Bazı ülkelerde kamu sistemi pandeminin yükünü kaldıramazken, özel sağlık kuruluşlarına başvuru oranları artmış ve bu da sağlık hizmetlerinin eşit erişimi açısından sorun yaratmıştır (Beylik vd., 2022).

Pandemi ayrıca sağlık sistemlerinin finansman yapısında da geçici değişikliklere neden olmuştur. Kamu kaynaklarının payı artarken, özel sektör harcamaları bazı ülkelerde azalmış veya donmuş, bazılarında ise tamamlayıcı rol üstlenmiştir. Sağlık harcamalarının kriz dönemlerinde yalnızca bir mali kalem değil, aynı zamanda stratejik bir kamu politikası aracı haline geldiği görülmektedir.

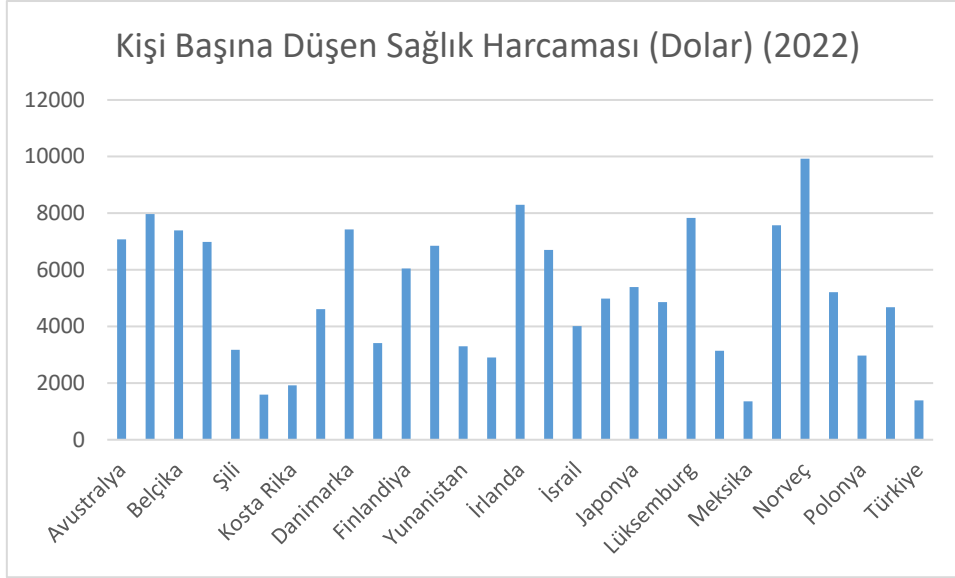
Tablo 2. Sağlık Harcamalarının GSMH İçindeki Payı

Avustralya	10,1	10,1	10,1	10,1	10,3	10,7	10,5	9,9	9,9	10,3
Avusturya	10,5	10,5	10,6	10,5	10,6	11,4	12,2	11,2	11,2	11,8
Belçika	10,9	10,9	10,9	11,0	10,9	11,5	11,3	10,7	10,8	11,0
Kanada	10,8	11,1	10,9	10,9	11,0	13,0	12,4	11,1	11,2	11,3
Şili	8,4	8,6	9,1	9,2	9,3	9,7	9,7	10,0	10,2	10,5
Kolombiya	7,5	7,5	7,7	7,7	7,8	8,7	9,1	7,6	8,2	8,1
Kosta Rika	7,6	7,3	7,0	7,3	7,2	7,8	7,6	7,2	7,0	6,9
Çekya	7,3	7,3	7,2	7,4	7,5	9,0	9,2	8,5	8,4	8,5
Danimarka	10,4	10,3	10,1	10,1	10,2	10,7	10,7	9,5	9,5	9,4
Estonya	6,5	6,6	6,5	6,6	6,6	7,5	7,5	6,9	7,5	7,6
Finlandiya	9,7	9,5	9,2	9,1	9,2	9,7	9,9	9,7	10,5	10,6
Fransa	11,5	11,6	11,4	11,3	11,2	12,1	12,2	11,8	11,5	11,5
Almanya	10,9	11,0	11,1	11,2	11,4	12,5	12,7	12,4	11,7	12,3
Yunanistan	8,3	8,5	8,1	8,1	8,1	9,4	9,0	8,4	8,4	8,1
Macaristan	6,9	7,0	6,7	6,6	6,2	7,2	7,3	6,6	6,4	6,5
İzlanda	8,1	8,2	8,3	8,4	8,6	9,6	9,7	9,1	8,7	9,0
İrlanda	7,1	7,3	6,9	6,7	6,6	7,0	6,4	6,0	6,6	6,9
İsrail	7,0	7,1	7,2	7,2	7,2	7,7	7,6	7,1	7,1	7,6

İtalya	8,8	8,7	8,7	8,7	8,6	9,6	9,3	8,9	8,4	8,4
Japonya	10,8	10,7	10,7	10,7	11,0	11,4	12,1	12,3	10,7	10,6
Kore	6,5	6,6	6,8	7,1	7,7	8,0	8,3	8,8	8,5	8,4
Letonya	5,8	6,4	6,2	6,4	6,9	7,5	9,4	8,1	7,2	7,6
Litvanya	6,5	6,6	6,5	6,5	6,9	7,4	7,7	7,2	7,3	6,9
Lüksemburg	5,1	5,1	5,1	5,3	5,5	5,8	5,6	5,6	5,7	5,9
Meksika	5,5	5,4	5,3	5,2	5,3	6,1	5,9	5,7	5,7	5,9
Hollanda	10,2	10,1	9,9	9,9	9,9	11,0	11,1	10,0	9,8	10,0
Yeni Zelanda	9,3	9,2	9,0	9,0	9,1	9,7	10,2	11,1	10,9	11,1
Norveç	10,1	10,5	10,2	10,0	10,4	11,4	9,8	7,9	9,4	9,7
Polonya	6,4	6,5	6,5	6,3	6,4	6,4	6,4	6,3	7,2	8,1
Portekiz	9,3	9,4	9,3	9,4	9,5	10,5	11,2	10,5	10,0	10,2
Slovak Cumhuriyeti	6,7	6,9	6,7	6,6	6,9	7,1	7,6	7,7	7,4	8,4
Slovenya	8,6	8,6	8,3	8,4	8,6	9,5	9,5	9,6	9,3	9,9
İspanya	9,2	9,0	9,0	9,1	9,2	10,8	10,3	9,7	9,2	9,2
İsveç	10,9	11,0	11,0	11,1	11,0	11,4	11,3	10,9	11,3	11,3
İsviçre	11,0	11,2	11,4	11,2	11,4	12,0	12,0	11,6	11,7	11,8
Türkiye	4,1	4,3	4,2	4,1	4,4	4,6	4,6	3,7	4,3	4,7
Birleşik Krallık	9,9	9,9	9,7	9,8	10,0	12,1	12,1	11,1	11,0	11,1
Amerika Birleşik Devletleri	16,4	16,7	16,6	16,5	16,5	18,5	17,4	16,5	16,7	17,2

OECD ülkelerinde sağlık harcamalarının gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH) içindeki payı, 2015–2024 döneminde genel olarak artış eğilimi göstermiştir. 2015–2019 yılları arasında görece istikrarlı seyreden oranlar, 2020 yılında COVID-19 pandemisinin etkisiyle hemen tüm ülkelerde keskin bir artış sergilemiştir. Bu yükselişin temel nedenleri, pandemiyle birlikte olağanüstü düzeyde artan sağlık harcamaları ve ekonomik küçülme sonucunda GSYH'nin daralmasıdır. ABD, bu dönemde %16–18 aralığında seyreden oranıyla en yüksek değere sahip ülke olarak öne çıkarken, sigorta temelli sağlık sistemi ve yüksek maliyet yapısı bu sonucu desteklemiştir. Buna karşılık Almanya, Fransa, İsviçre ve Birleşik Krallık gibi Batı Avrupa ülkelerinde oranlar %10–12 aralığında seyretmiş; Japonya ve Kore gibi yaşlanan nüfusa sahip ülkelerde de sağlık harcamalarının yüksek düzeyde olduğu gözlemlenmiştir.

Buna karşın, Meksika, Kolombiya, Polonya, Macaristan ve Türkiye gibi ülkelerde sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı görece düşük kalmıştır. Özellikle Türkiye'nin yaklaşık %4–5 seviyesinde gerçekleşen oranı, OECD ortalamasının oldukça altında yer almaktadır. Pandemi sonrasındaki 2021 ve 2022 yıllarında bazı ülkelerde oranlarda kısmi bir gerileme gözlemlense de, yaşlanan nüfus, sağlık hizmetlerine yönelik artan talep ve tıbbi teknolojilerin yaygınlaşması gibi yapısal faktörler nedeniyle birçok ülkede yüksek seviyeler kalıcı hale gelmiştir. Bu durum, OECD ülkelerinde sağlık harcamalarının uzun vadede milli gelir içindeki payının artış yönlü bir eğilim sergilediğini ve küresel sağlık krizleri gibi olağanüstü dönemlerin bu eğilimi daha da güçlendirdiğini ortaya koymaktadır.

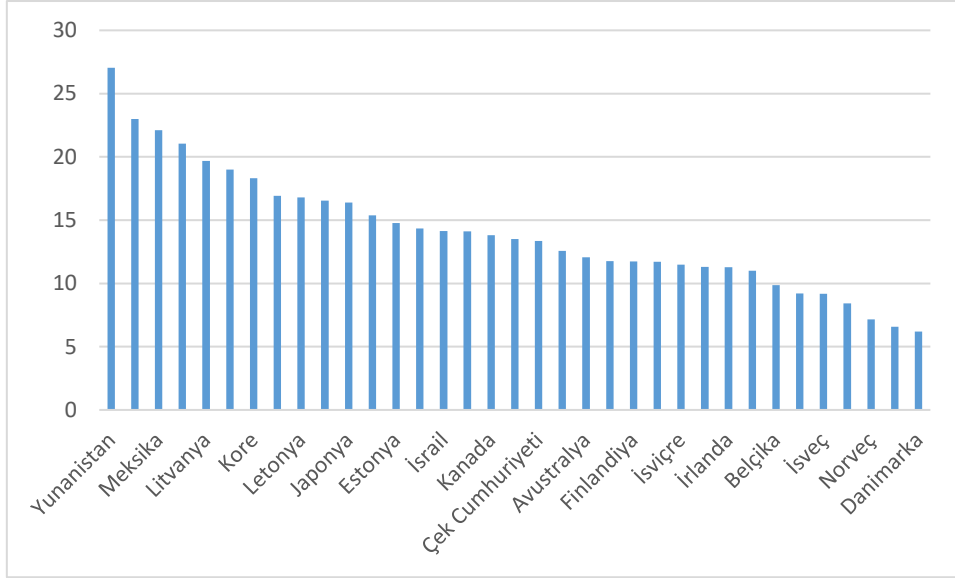

Şekil 1. OECD Ülkelerinde Kişi Başına düşen Sağlık Harcaması (\$) (2022)

2022 yılında OECD ülkelerinden seçilmiş bazı örneklerde kişi başına düşen sağlık harcamalarını (dolar bazında) göstermektedir. Genel eğilim incelendiğinde, sağlık harcamalarının ülkeler arasında ciddi farklılıklar sergilediği görülmektedir. Bu farklılıklar yalnızca ekonomik gelişmişlik düzeyi ile değil, aynı zamanda sağlık sistemlerinin finansman modeli, kamu-özel harcama dengesi ve maliyet yapısıyla da yakından ilişkilidir. OECD ortalamasının üzerinde ve altında konumlanan ülkeler, sağlık hizmetlerinin finansal sürdürülebilirliği ve erişilebilirliği açısından farklı deneyimler ortaya koymaktadır.

Veriler incelendiğinde, en yüksek kişi başına sağlık harcaması Norveç'te (10.000 \$ civarı) gerçekleşmiş, bu ülkeyi İrlanda, Belçika ve Lüksemburg gibi Batı Avrupa ülkeleri takip etmiştir. Bu ülkelerde yüksek harcama düzeyi, gelişmiş sağlık altyapısı, ileri teknoloji kullanımı ve kapsamlı sağlık sigortası sistemlerinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, bu ülkelerde sağlık harcamalarının yüksek olması, yalnızca maliyetlerin değil aynı zamanda sağlık hizmeti çeşitliliğinin ve kalite standartlarının da yüksek olduğuna işaret etmektedir.

Buna karşılık, en düşük sağlık harcamaları Türkiye, Meksika ve Kosta Rika gibi ülkelerde gözlemlenmektedir. Türkiye'de kişi başına sağlık harcaması 1.500 doların altında olup, OECD ortalamasının oldukça gerisindedir. Meksika da benzer şekilde düşük düzeyde kalırken, Kosta Rika orta-alt sıralarda yer almaktadır. Bu ülkelerde görece düşük gelir düzeyi, kamu finansmanının sınırlılığı ve cepten ödemelerin yüksekliği belirleyici faktörlerdir. Bununla birlikte, Türkiye örneğinde olduğu gibi bazı ülkeler, düşük harcama düzeylerine rağmen sağlık çıktılarında (örneğin bebek ölüm oranı ve yaşam beklentisi) son yıllarda önemli iyileşmeler kaydetmiştir. Bu durum, sağlık harcamalarının yalnızca miktarıyla değil, aynı zamanda etkin ve verimli kullanım biçimleriyle de değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

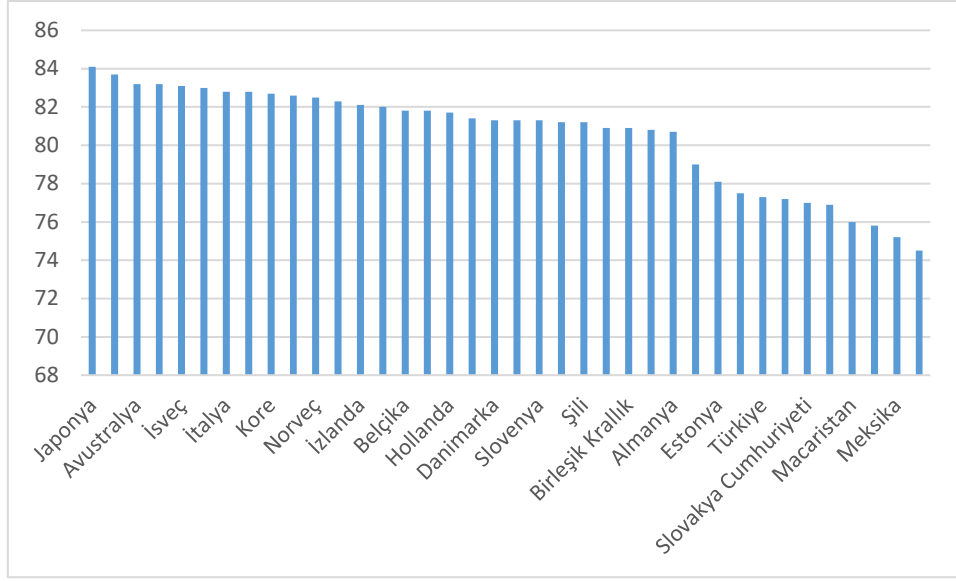
Şekil 2. OECD Ülkelerinde İlaç Harcamalarının Sağlık Harcamaları İçindeki Payı (2023) (%)

OECD'ye göre **ilaç harcamaları**, hem reçeteli hem de reçetesiz (OTC) ilaçlara yönelik toplam sağlık harcamalarını ifade eder. Bu harcamalar, genellikle perakende eczanelerden ve diğer dağıtım kanallarından yapılan ilaç tüketimini kapsar; hastane içinde kullanılan ilaçlar ise çoğu zaman ayrı sınıflandırılır. İlaç harcamaları, doğrudan hanehalkı ödemeleri (cepten harcama), sosyal sağlık sigortası kurumları ve devlet bütçelerinden yapılan ödemeleri içerir (OECD, 2017; OECD, 2023) .

Ekli tabloda OECD ülkelerinde ilaç harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Genel olarak bakıldığında, bu oranın ülkeler arasında %10 ile %20 arasında değiştiği görülmektedir. Fransa, Almanya ve İtalya gibi **Batı Avrupa ülkelerinde** ilaç harcamalarının payı görece yüksektir; bu durum, hem geniş kapsamlı sosyal sigorta sistemlerinin ilaç tüketimini teşvik etmesi hem de yaşlanan nüfusun ilaç talebini artırmasıyla açıklanabilir. Buna karşılık Birleşik Krallık ve İskandinav ülkelerinde ilaç harcamalarının sağlık bütçesindeki oranı daha düşüktür. Bu ülkelerde sağlık sistemleri hizmet sunumuna dayalı olarak örgütlenmiş, ilaç fiyatlandırmasında ise sıkı maliyet kontrolü ve merkezi satın alma mekanizmaları benimsenmiştir. Dolayısıyla, ilaç harcamalarının bütçe içindeki payı düşük, hizmet harcamalarının payı ise yüksek kalmaktadır.

Ülkeler arası karşılaştırma aynı zamanda sağlık politikalarının etkinliğine de işaret etmektedir. Örneğin, Almanya ve Fransa'da ilaç harcamalarının toplam sağlık bütçesi içindeki payı %15'in üzerinde seyrederken, Birleşik Krallık'ta bu oran %10'un altında kalmaktadır. Bu fark, yalnızca nüfus yapısından değil, aynı zamanda geri ödeme sistemleri ve ilaç endüstrisinin düzenlenme biçiminden kaynaklanmaktadır. Japonya'da ise yaşlı nüfusun yüksekliği, ilaç harcamalarının toplam içindeki payını yukarı çeken önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

Tabloda Türkiye'nin yer almaması, ülkeler arası karşılaştırmalar açısından önemli bir eksikliktir. Bunun başlıca nedeni, Türkiye'nin ilaç harcamalarına ilişkin verilerinin OECD'nin standart raporlama kriterleriyle tam uyumlu olmaması ve karşılaştırılabilir uzun dönemli istatistiklerin sınırlı olmasıdır. Bu nedenle Türkiye'ye ait göstergeler uluslararası veri setlerinde çoğu zaman eksik bırakılmaktadır.

Şekil 3. OECD Ülkelerinde Doğumda Yaşam Beklentisi (2022)

OECD’ye göre doğumda yaşam beklentisi, “bir bireyin doğduğu andan itibaren mevcut ölüm oranlarının yaşamı boyunca değişmeden kalacağı varsayımı altında yaşayabileceği ortalama yıl sayısıdır” (OECD, 2023). Başka bir ifadeyle bu gösterge, bir toplumun sağlık düzeyini, sağlık sisteminin etkinliğini ve yaşam koşullarını yansıtan temel bir demografik göstergedir.

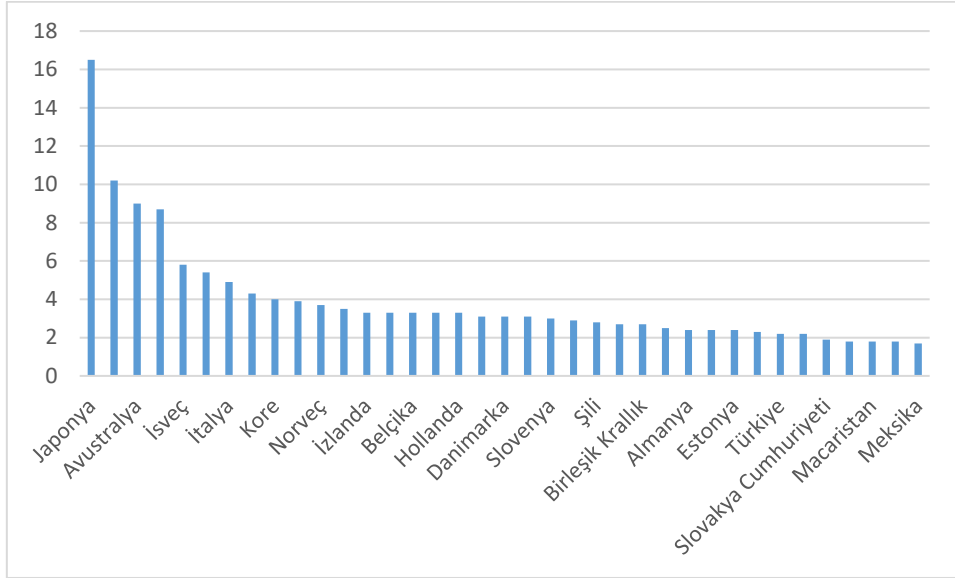
Doğumda yaşam beklentisi, bir toplumun sağlık düzeyini ve sağlık sisteminin etkinliğini yansıtan en temel göstergelerden biridir. OECD ülkeleri genelinde yaşam beklentisinin son on yıllarda sürekli artış eğilimi gösterdiği görülmektedir. Ortalama değer günümüzde 80 yılın üzerine çıkmış olup, bu artış sağlık hizmetlerine erişimin genişlemesi, tıbbi teknolojideki ilerlemeler ve yaşam koşullarındaki iyileşmelerle yakından ilişkilidir (OECD, 2023).

Tabloya göre Japonya ve İsviçre, doğumda yaşam beklentisinin en yüksek olduğu ülkeler arasında yer almaktadır. Japonya’da bu değer 84 yılın üzerinde iken İsviçre’de 83 yıl civarında seyretmektedir. Fransa, İspanya, İtalya ve İsveç gibi Batı Avrupa ülkeleri de 82–83 yıl bandında değerlere ulaşarak üst sıralarda konumlanmıştır. Bu ülkelerde uzun yaşam süresi, güçlü kamu sağlık sistemleri, düşük bebek ölüm oranları ve sağlıklı yaşam tarzlarının yaygınlığı ile açıklanabilir.

OECD ülkeleri içinde bazı gelişmiş ülkeler ise görece daha düşük değerlere sahiptir. ABD, yüksek sağlık harcamalarına rağmen doğumda yaşam beklentisinde 77–78 yıl ile OECD ortalamasının altında kalmaktadır. Bu durum, sağlık hizmetlerine erişimdeki eşitsizlikler, obezite ve kronik hastalıkların yaygınlığı ile ilişkilendirilmektedir. Benzer şekilde, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri (Polonya, Macaristan, Slovakya) ile Latin Amerika üyeleri (Meksika, Kolombiya, Şili) 75–78 yıl bandında değerlere sahiptir. Bu farklılık, hem gelir düzeyi hem de sağlık hizmetlerinin kapsayıcılığına bağlıdır.

Türkiye, OECD ortalamasının biraz altında yer almakla birlikte son otuz yılda yaşam beklentisini önemli ölçüde artırmıştır. Günümüzde yaklaşık 78 yıl civarında olan bu değer, özellikle anne-çocuk sağlığı hizmetlerinin gelişmesi, bulaşıcı hastalıkların kontrol altına alınması ve genel sağlık sigortasının yaygınlaştırılması ile ilişkilendirilmektedir. Bununla birlikte, Türkiye’nin hâlâ 80 yılın üzerinde seyreden OECD ortalamasına ulaşamadığı

görülmektedir. Bu durum, sağlık hizmetlerinin kalitesi, yaşam tarzı risk faktörleri ve kronik hastalık yükü ile bağlantılıdır.

Şekil 4. OECD Ülkelerinde Bebek Ölüm Oranları (2021) (1.000 canlı doğum başına ölüm sayısı)

Bebek ölüm oranı (infant mortality rate), bir ülkenin sağlık göstergeleri arasında en kritik olanlardan biridir çünkü hem sağlık sisteminin etkinliğini hem de sosyal ve ekonomik koşulların niteliğini doğrudan yansıtır. OECD ülkelerinde bebek ölüm oranları son yarım yüzyılda keskin bir şekilde düşmüştür. 1960'larda birçok OECD ülkesinde 1.000 canlı doğum başına 30–40 bebek ölümü rapor edilirken, günümüzde bu oran büyük ölçüde **2–4 düzeyine** gerilemiştir. Bu dramatik iyileşme; doğum öncesi bakım, doğum sırasında tıbbi destek, aşı uygulamaları, antibiyotik tedavilerinin yaygınlaşması ve bebek beslenmesine yönelik bilinçlenmeyle yakından bağlantılıdır.

Tabloya göre İzlanda, Japonya, Finlandiya ve Norveç gibi yüksek gelirli, güçlü sosyal devlet yapısına sahip ülkeler bebek ölüm oranlarında en düşük değerlere sahiptir. Bu ülkelerde oranlar genellikle 1.000 canlı doğumda 2'nin altına inmektedir. Söz konusu başarı, sadece sağlık sisteminin erişilebilirliğine değil, aynı zamanda yüksek eğitim düzeyine, sağlıklı beslenme alışkanlıklarına, doğum öncesi ve sonrası anne desteği programlarının etkinliğine dayanmaktadır. Ayrıca, bu ülkelerde sağlık hizmetlerinde eşitsizliklerin son derece sınırlı olması da düşük bebek ölüm oranlarının sürdürülebilirliğini sağlamaktadır.

Fransa, Almanya, Kanada ve Avustralya gibi OECD'nin büyük ve gelişmiş ekonomilerinde bebek ölüm oranı 3–4 bandında seyretmektedir. Bu oranlar OECD ortalaması ile uyumlu olsa da, yukarıda bahsedilen öncü ülkelerin gerisinde kalmaktadır. Özellikle etnik çeşitlilik ve sosyoekonomik farklılıkların belirgin olduğu toplumlarda bebek ölüm oranının daha düşük seviyelere çekilmesi güçleşmektedir. ABD ise bu bağlamda dikkat çekici bir örnektir: sağlık harcamaları OECD'nin en yüksek düzeyinde olmasına rağmen bebek ölüm oranı ortalamasının üzerinde kalmaktadır. Bunun temel nedenleri arasında gelir dağılımındaki eşitsizlikler, sigortasız nüfusun büyüklüğü, anne sağlığına ilişkin hizmetlere erişimdeki kısıtlılıklar ve obezite gibi sağlık riskleri bulunmaktadır.

Tabloda OECD ortalamasının üzerinde değerlere sahip ülkeler arasında Meksika, Kolombiya, Şili ve Türkiye öne çıkmaktadır. Türkiye'de son otuz yılda bebek ölüm oranı dramatik biçimde

düşmüş ve 1990’larda 1.000 canlı doğumda 50’nin üzerinde olan değer günümüzde OECD ortalamasına yakın seviyelere (yaklaşık 8–9) gerilemiştir. Bu büyük iyileşme, özellikle aile hekimliği sistemi, anne-çocuk sağlığı programları, aşılama kampanyaları ve doğumların sağlık kurumlarında gerçekleşme oranındaki artış ile açıklanabilir. Bununla birlikte Türkiye, hâlâ en düşük değerlere sahip OECD ülkelerinin gerisinde kalmaktadır. Bu farkın başlıca nedenleri arasında bölgesel sağlık eşitsizlikleri, kırsal alanlarda hizmete erişimde yaşanan sorunlar ve sosyoekonomik dezavantajlı grupların sağlık koşullarındaki zorluklar bulunmaktadır. Bebek ölüm oranları incelendiğinde OECD ülkeleri arasında belirgin eşitsizlikler olduğu görülmektedir. En düşük oranlara sahip ülkelerde sağlık sistemlerinin kapsayıcılığı, eşitlikçi sosyal politikalar ve yüksek yaşam standartları etkili olurken; görece yüksek oranlara sahip ülkelerde sağlık hizmetlerine erişim sorunları, gelir dağılımı adaletsizlikleri ve anne sağlığına ilişkin eksiklikler belirleyici olmaktadır. Türkiye, önemli ilerleme kaydetmiş olmakla birlikte, OECD’nin en başarılı ülkeleri ile arasındaki farkı kapatabilmek için özellikle kırsal bölgelerde sağlık hizmetlerine erişimi güçlendirmeli, anne sağlığına yönelik hizmetleri daha da geliştirmelidir.

SONUÇ

OECD ülkelerinde sağlık harcamaları, 20. yüzyılın ortalarından günümüze kadar istikrarlı bir artış göstermiştir. Bu artış, nüfusun yaşlanması, kronik hastalıkların yaygınlaşması, tıbbi teknolojiye ilerlemeler ve sağlık sigortası kapsamının genişlemesi gibi yapısal faktörlerle açıklanabilir. 1970’lerde GSYH’nin yaklaşık %5’i düzeyinde olan sağlık harcamalarının 2020 itibarıyla %9,8’e yükselmesi, sağlık sistemlerinin ekonomik yükünü gözler önüne sermektedir. Bununla birlikte, 2008 küresel ekonomik krizi ve 2020 COVID-19 pandemisi gibi olağanüstü dönemler, sağlık harcamalarında belirgin dalgalanmalara yol açmış; özellikle pandemi sürecinde birçok ülkede kamu kaynaklı sağlık harcamalarının hızlı bir biçimde arttığı gözlenmiştir.

Ülkeler arasındaki farklılıklar, sağlık sistemlerinin finansman yapısı, gelir düzeyi, demografik özellikler ve sağlık politikalarının etkinliğiyle yakından ilişkilidir. ABD, yüksek sağlık harcamalarına rağmen yaşam beklentisi ve bebek ölüm oranı gibi temel sağlık göstergelerinde OECD ortalamasının gerisinde kalırken; Japonya, İsviçre ve İskandinav ülkeleri görece daha düşük maliyetlerle daha iyi sağlık sonuçları elde etmektedir. Türkiye ise son otuz yılda sağlık göstergelerinde kayda değer ilerleme kaydetmiş, bebek ölüm oranlarını önemli ölçüde düşürmüş ve doğumda yaşam beklentisini artırmıştır. Ancak, sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı hâlâ OECD ortalamasının altında seyretmekte ve hizmetlere erişimdeki eşitsizlikler varlığını sürdürmektedir.

Bu bulgular, OECD ülkelerinde sağlık harcamalarının yalnızca ekonomik bir yük olarak değil, aynı zamanda toplumsal refahı şekillendiren stratejik bir yatırım olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Çalışmanın bulguları, sağlık sistemlerinin mali sürdürülebilirliğini sağlamak, kriz dönemlerinde esneklik kapasitesini artırmak ve ülkeler arası eşitsizlikleri azaltmak için politika yapımcıların kapsamlı reformlara yönelmesi gerektiğine işaret etmektedir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan OECD üyeleri için sağlık harcamalarının verimliliğini artırmak, kamu ve özel sektör arasındaki dengeyi güçlendirmek ve dezavantajlı grupların hizmetlere erişimini iyileştirmek, önümüzdeki dönemde öncelikli politika alanları olarak öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Anwar, A., Hyder, S., Nor, N., & Younis, M. (2023). Government health expenditures and health outcome nexus: A study on OECD countries. *Frontiers in Public Health*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1123759>
- Astolfi, R., Lorenzoni, L., & Oderkirk, J. (2012). Informing policy makers about future health spending: A comparative analysis of forecasting methods in OECD countries. *Health Policy*, 107(1), 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2012.05.001>
- Best, R., & Tuncay, B. (2023). Understanding household healthcare expenditure can promote health policy reform. *Health Economics, Policy and Law*, 19, 192–215. <https://doi.org/10.1017/S1744133123000129>
- Beylik, U., Cirakli, U., Çetin, M., Ecevit, E., & Şenol, O. (2022). The relationship between health expenditure indicators and economic growth in OECD countries: A Driscoll-Kraay approach. *Frontiers in Public Health*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.1050550>
- Böhm, K., Schmid, A., Götze, R., Landwehr, C., & Rothgang, H. (2013). Five types of OECD healthcare systems: Empirical results of a deductive classification. *Health Policy*, 113(3), 258–269. <https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2013.09.003>
- Braithwaite, J., Tran, Y., Fisher, G., Ellis, L., Smith, C., & Zurynski, Y. (2025). Health system performance on greenhouse gas emissions, climate change and development status in 38 OECD countries. *Scientific Reports*, 15. <https://doi.org/10.1038/s41598-025-89485-0>
- Casas, I., Gao, J., Peng, B., & Xie, S. (2021). Time-varying income elasticities of healthcare expenditure for the OECD and Eurozone. *Journal of Applied Econometrics*, 36, 328–345. <https://doi.org/10.1002/jae.2809>
- Cetin, V., & Bahçe, S. (2016). Measuring the efficiency of health systems of OECD countries by data envelopment analysis. *Applied Economics*, 48(37), 3497–3507. <https://doi.org/10.1080/00036846.2016.1139682>
- Deb, P., & Norton, E. (2018). Modeling health care expenditures and use. *Annual Review of Public Health*, 39, 489–505. <https://doi.org/10.1146/annurev-publhealth-040617-013517>
- Dreger, C., & Reimers, H. (2005). Health care expenditures in OECD countries: A panel unit root and cointegration analysis. *Health Economics*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.651985>
- Ersoy, Y., & Aktaş, A. (2022). Health system efficiency of OECD countries with data envelopment analysis. *Problemy Zarządzania – Management Issues*, 20(98), 155–174. <https://doi.org/10.7172/1644-9584.98.4>
- Gavurová, B., Kočíšová, K., & Sopko, J. (2021). Health system efficiency in OECD countries: Dynamic network DEA approach. *Health Economics Review*, 11(1). <https://doi.org/10.1186/s13561-021-00337-9>
- Gerdtham, U., Sogaard, J., Andersson, F., & Jönsson, B. (1992). An econometric analysis of health care expenditure: A cross-section study of the OECD countries. *Journal of Health Economics*, 11(1), 63–84. [https://doi.org/10.1016/0167-6296\(92\)90025-v](https://doi.org/10.1016/0167-6296(92)90025-v)
- Hadad, S., Hadad, Y., & Simon-Tuval, T. (2013). Determinants of healthcare system's efficiency in OECD countries. *The European Journal of Health Economics*, 14(2), 253–265. <https://doi.org/10.1007/s10198-011-0366-3>
- Hartman, M., Martin, A., Washington, B., Catlin, A., & Team, T. (2021). National health care spending in 2020: Growth driven by federal spending in response to the COVID-19 pandemic. *Health Affairs*. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.2021.01763>

<https://www.oecd.org/en/data/indicators/life-expectancy-at-65.html>

<https://www.oecd.org/en/data/indicators/life-expectancy-at-birth.html>

<https://www.oecd.org/en/data/indicators/pharmaceutical-spending.html?oecdcontrol-b84ba0ecd2-var3=2018&oecdcontrol-0ad85c6bab-var1=TUR>

Hu, Q., & Wang, L. (2024). Economic growth effects of public health expenditure in OECD countries: An empirical study using the dynamic panel threshold model. *Heliyon*, 10.

<https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e25684>

Huber, M., & Orosz, E. (2003). Health expenditure trends in OECD countries, 1990–2001. *Health Care Financing Review*, 25, 1–22.

Kallestrup-Lamb, M., & Marin, A. (2024). Lifetime healthcare expenditures across socioeconomic groups. *BMC Public Health*, 24, 1–11. <https://doi.org/10.1186/s12889-024-20209-1>

Keehan, S., Cuckler, G., Poisal, J., Sisko, A., Smith, S., Madison, A., Rennie, K., Fiore, J., & Hardesty, J. (2020). National health expenditure projections, 2019–28: Expected rebound in prices drives rising spending growth. *Health Affairs*. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.2020.00094>

Maele, V., Xu, K., Soucat, A., Fleisher, L., Aranguren, M., & Wang, H. (2019). Measuring primary healthcare expenditure in low-income and lower middle-income countries. *BMJ Global Health*, 4(5), e001497. <https://doi.org/10.1136/bmjgh-2019-001497>

Martin, A., Hartman, M., Benson, J., & Catlin, A. (2016). National health spending in 2014: Faster growth driven by coverage expansion and prescription drug spending. *Health Affairs*, 35(1), 150–160. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.2015.1194>

Martin, A., Hartman, M., Lassman, D., & Catlin, A. (2020). National health care spending in 2019: Steady growth for the fourth consecutive year. *Health Affairs*. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.2020.02022>

Molander, P. (2025). Public versus private healthcare systems in the OECD area: A broad evaluation of performance. *The European Journal of Health Economics*. <https://doi.org/10.1007/s10198-025-01767-6>

Nghiem, S., & Connelly, L. (2017). Convergence and determinants of health expenditures in OECD countries. *Health Economics Review*, 7. <https://doi.org/10.1186/s13561-017-0164-4>

Ozcan, Y., & Khushalani, J. (2017). Assessing efficiency of public health and medical care provision in OECD countries after a decade of reform. *Central European Journal of Operations Research*, 25(2), 325–343. <https://doi.org/10.1007/s10100-016-0440-0>

Proksch, D., Busch-Casler, J., Haberstroh, M., & Pinkwart, A. (2019). National health innovation systems: Clustering the OECD countries by innovative output in healthcare using a multi-indicator approach. *Research Policy*, 48(3), 623–635. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2018.08.004>

Raghupathi, V., & Raghupathi, W. (2020). Healthcare expenditure and economic performance: Insights from the United States data. *Frontiers in Public Health*, 8, 156. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2020.00156>

Rebling, N., Ariaans, M., & Wendt, C. (2019). Worlds of healthcare: A healthcare system typology of OECD countries. *Health Policy*, 123(7), 611–620. <https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2019.05.001>

- Reinhardt, U., Hussey, P., & Anderson, G. (2002). Cross-national comparisons of health systems using OECD data, 1999. *Health Affairs*, 21(3), 169–181. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.21.3.169>
- Sevim, F., & Aldogan, E. (2024). Evaluation of health systems performance of OECD countries using MOORA method. *Journal of Health Management*, 26(2), 172–183. <https://doi.org/10.1177/09720634231215131>
- Sisko, A., Keehan, S., Poisal, J., Cuckler, G., Smith, S., Madison, A., Rennie, K., & Hardesty, J. (2019). National health expenditure projections, 2018–27: Economic and demographic trends drive spending and enrollment growth. *Health Affairs*, 38(3), 491–501. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.2018.05499>
- Srivastava, N., Tripe, D., & Yuen, M. (2023). Healthcare expenditure and bank deposits. *Finance Research Letters*, 55, 104548. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2023.104548>
- Tchouaket, E., Lamarche, P., Goulet, L., & Contandriopoulos, A. (2012). Health care system performance of 27 OECD countries. *The International Journal of Health Planning and Management*, 27(2), 104–129. <https://doi.org/10.1002/hpm.1110>
- Toth, F. (2018). Integration vs separation in the provision of health care: 24 OECD countries compared. *Health Economics, Policy and Law*, 15(2), 160–172. <https://doi.org/10.1017/S1744133118000476>
- Toth, F. (2021). Healthcare expenditure and insurance coverage. In *The political economy of health care* (pp. 66–87). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108775397.004>
- Vampa, D. (2022). Comparative health systems: A new framework. *Regional Studies*, 56(9), 1418–1419. <https://doi.org/10.1080/00343404.2022.2074473>
- Zubcova, E., & Petroia, A. (2023). The analysis of health expenditures in OECD member countries. *Development through Research and Innovation – 2022*. <https://doi.org/10.53486/dri2022.11>

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ ARASINDA
ADALET SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI,
CENEVRE-İNSAN HAKLARI RAPOR ÖRNEĞİ,TÜRKİYE HUKUK SİSTEMİ
KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**
COMPARISON OF JUSTICE SYSTEMS BETWEEN THE REPUBLIC OF TURKEY AND
EUROPEAN UNION COUNTRIES, GENEVA - EXAMPLE OF A HUMAN RIGHTS
REPORT, COMPARATIVE ANALYSIS ON COMPARISON OF THE TURKISH LEGAL
SYSTEM

Selda KURTOĞLU

Marmara Üniversitesi İktisat Politikası

Prof. Dr. Nadir EROĞLU

Marmara Üniversitesi İktisat Politikası

GİRİŞ:

Türkiye Cumhuriyeti ve Avrupa Birliği kapsamında adalet kavramı,farklı persprektiflerden ele alınmaktadır.Adalet,hukuk literatüründe;eşitlik,eşit olma,denge ve denklik gibi ilkeler çerçevesinde,hakka göre karar verme yetkisi olarak tanımlanmaktadır.(Aslan,N.TUBİTAK)Dünyada adalet kavramı sistematik bir şekilde ilerlerken İslam Dünyasında ise bu kavram ayetler,Hadis-i şerifler ve alimler tarafından şu şekilde bilgilendirmelerde bulunmuşlardır.

Amaç:

Bu makalemizin amacı,Türkiye’de bulunan ve dünyadaki adalet sistemini karşılaştırarak yeni bir bakış açısı sağlamaktır.

Yöntem:

Bu araştırma hala incelenmekte olup,yurt dışındaki kanun ve adalet sistemi araştırılarak ve kaynak gösterilerek yapılmaktadır.

Bulgular ve Tartışma:

Aşağıdaki tartışma ve bulgular,İslam dünyasında adalet kavramının ülkeler arasında ne kadar ilerlediğinin bir göstergesidir.**İslamiyet’te ise İslam Alimleri tarafından adalet kavramı şu şekilde ifade edilmiştir.** Kuran-ı Kerim ve bazı hadisi şeriflerde adalet kavramı şu şekilde belirtilmiştir:"De ki, Rabbin adaleti emretti." (7/29), "Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder." (16/90), "Allah size, mutlaka emanetleri (görev ve vazifeleri) ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder." (4/58), "Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan kendiniz, ana - babanız ve akrabanız aleyhinde olsa da Allah için şahitlik eden kimseler olun." (Nisa, 4/135) (Müslim, Sünen, İmare 5 (1827) c. 2 s.1458) Ayet-i kerimlerden de anlaşılacağı üzere İslam Dünyasında da adalet kavramı önemli bir yer teşkil etmektedir.Ayet-i Kerimler,Kuran-ı Kerim ve hadisi şeriflerde de belli olacağı üzere dünyanın her yerinde din,dil,ırk gözetmeksizin bu kavramın kurallarını uygulamak zorundadır.Adalet kavramı hukuki açıdan incelendiğinde çeşitli kurallar çerçevesinde şekillenmiştir.İslam Dünyasında,Türkiye Cumhuriyeti ve Avrupa Birliğinde bulunan ülkelerdeki bu kavram çeşitli perspektiflerle desteklenmektedir.

KATKILAR VE SONUÇ:

Cenevre İnsan Hakları Bildirisi’nin yayınlandığı tüm ülkelerde adalet kavramı hukuki anlamda eşitlik anlamında ilerlemektedir.Türkiye Cumhuriyeti,adil,adalet sistemi kuvvetli ve anayasalarını kurarken ülkenin bölünmez bir bütün olduğunu vurgulayarak kurmuştur.1982 yasası kazuistik gücü ile geçmişten günümüze bir çok hakk korumuştur.Müslüman bir ülkede

olduğumuz için Kuranı Kerim ayetlerini anlayarak uygulamanın dini sorumlulukları yerine getirmek ile beraber ahlaki boyutu da vardır. Mustafa Kemal Atatürk bu sebeple din ve devlet işlerini birbirinden ayırıp, batının hukuki kavramını biz Türk milletine daha yakın görmektedir. **Anahtar Kelimeler;** Avrupa Birliği, Adalet kavramı, İslamda Adalet, adalet sistemi

SUMMARY

The concept of justice in the Republic of Turkey and the European Union is approached from different perspectives. Justice is defined in legal literature as the authority to make decisions according to rights, within the framework of principles such as equality, being equal, balance, and equivalence. (Aslan, N. TÜBİTAK) While the concept of justice is advancing systematically in the world, in the Islamic World, this concept has been informed by verses, Hadiths, and scholars in the following ways.

In Islam, the concept of justice has been expressed by Islamic scholars as follows. The concept of justice is mentioned in the Quran and some hadiths as follows: "Say, your Lord has commanded justice." (7/29), "Indeed, Allah commands you to render trusts to whom they are due and when you judge between people to judge with justice." (16/90), "Indeed, Allah commands you to give trusts (duties and responsibilities) to those deserving of them, and when you judge between people, to judge with justice." (4/58), "O you who have believed! Be persistently standing firm in justice, witnesses in the name of Allah, even if it be against yourselves or your parents and relatives." (Nisa, 4/135) (Muslim, Sunan, Imara 5 (1827) Vol. 2 p. 1458)

As can be understood from the verses mentioned above, the concept of justice holds a significant place in the Islamic World. As will be evident in the verses, the Quran, and the hadiths, this concept's rules must be applied everywhere in the world, regardless of religion, language, or race. When the concept of justice is examined from a legal perspective, it takes shape within various rules. In the Islamic World, this concept is supported by various perspectives in countries such as the Republic of Turkey and those in the European Union.

Keywords: European Union, Concept of Justice, Justice in Islam.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR “MOLLA NƏSRƏDDİN” YARADICILIQ ƏLAQƏLƏRİ İLƏ BAĞLI ƏDƏBİYYATŞÜNASLARIN SİTATLARI QUOTES OF LITERARY CRITICS ON THE CREATIVE RELATIONS BETWEEN MIRZA ALAKBAR SABIR AND “MOLLA NASREDDIN

Assoc. Prof. Ulduz Fərhad QƏHRƏMANOVA
Azerbaijan State Pedagogical University, Department of Literature
Orcid ID: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt:

“Molla Nəsrəddin” jurnalının yaratdığı ədəbi məktəb çox çəkmədi ki, ədəbiyyatın əsas inkişaf istiqamətlərindən birinə çevrildi. Şüurlara, zehinlərə oyadıcı təsir göstərən “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbi Azərbaycan ədəbiyyatına həm də M.Ə.Sabiri (1862-1911) bəxş etdi. Sabirin bir novator kimi Azərbaycan, Yaxın və Orta Şərq xalqlarının poeziyasında yeni tipli satiranın banisi kimi yüksəlməsində mühüm və həlledici amillərdən biri də “Molla Nəsrəddin” jurnalının meydana çıxması, onun milli ədəbiyyatda, ədəbi fikirdə açdığı yeni istiqamət oldu. Bu jurnal milli ədəbiyyatımızda yeni üslub, zamanın üslubunu yaratdı. Sabir də jurnalın aparıcı ədəbi şəxsiyyətlərindən birinə çevrildi. Sabiri “Molla Nəsrəddin”siz təsəvvür etmək mümkün olmadığı kimi, “Molla Nəsrəddin”i də Sabirsiz düşünmək çətindir...İctimai-bədii fikrimizin bu iki böyük dühası sanki ekiz qardaşdırlar.

“Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə Sabiri bir-birinə qarşı qoymaq, “Sabir “Molla Nəsrəddin”i yetişdirmişdir”, yoxsa “Molla Nəsrəddin” Sabiri yetişdirmişdir?- kimi vaxtilə gedən qeyri-elmi mübahisə birinci növbədə diqqəti cəlb edir. Yazıçı M.S.Ordubadi “əcəba, Sabir “Molla Nəsrəddin”in nəşiri-əfkarı, yaxud “Molla Nəsrəddin” Sabirin nəşiri-əfkarı idi?-sualını irəli sürmüş və üstünlüyü Sabirə vermişdir. M.S.Ordubadiyə görə, “Molla Nəsrəddin” jurnalına geniş qazandıran, onu intişar etdirən birinci amil Sabirdir; Sabirdən sonra “Molla Nəsrəddin” jurnalı “ağır həyat keçirmiş”, tənəzzülə uğramışdır” . Məmmədrazım Ələkbərli “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə Sabirin qarşılıqlı əlaqəsini şərh edərək demişdir: “Molla Nəsrəddin” Sabirə yaraşırdı, Sabir də “Molla Nəsrəddin”ə. Bunlar bir-birini bəzəyir və tamamlayırdı.

Açar sözlər: M.Ə.Sabir, “Molla Nəsrəddin”, mətbu orqanı

Abstract:

The literary school created by the “Molla Nasreddin” magazine did not take long to become one of the main directions of development of literature. The “Molla Nasreddin” literary school, which had a stimulating effect on consciousness and minds, also gave Azerbaijani literature M.A. Sabir (1862-1911). One of the important and decisive factors in Sabir’s rise as an

innovator and the founder of a new type of satire in the poetry of the peoples of Azerbaijan, the Near and Middle East, was the emergence of the “Molla Nasreddin” magazine, its It was a new direction opened in national literature and literary thought. This magazine created a new style, the style of the time, in our national literature. Sabir also became one of the leading literary figures of the magazine. Just as it is impossible to imagine Sabir without “Molla Nasreddin”, it is difficult to think of “Molla Nasreddin” without Sabir... These two great geniuses of our social and artistic thought are like twin brothers.

The unscientific debate that has been going on for a long time, such as “Sabir raised “Molla Nasreddin” or “Molla Nasreddin” raised Sabir?”, first of all attracts attention. The writer M.S. Ordubadi put forward the question “Wonder, was Sabir the publisher-thoughts of “Molla Nasreddin”, or was “Molla Nasreddin” the publisher-thoughts of Sabir?” and gave the advantage to Sabir. According to M.S. Ordubadi, the first factor that made the “Molla Nasreddin” magazine widely popular and popular was Sabir; after Sabir, the “Molla Nasreddin” magazine “lived a difficult life” and declined.” Mammadkazim Alakbarli, commenting on the mutual relationship between the “Molla Nasreddin” magazine and Sabir, said: “Molla Nasreddin” suited Sabir, and Sabir suited “Molla Nasreddin”. They adorned and complemented each other.

Keywords: M.A. Sabir, “Molla Nasreddin”, press

Sabirə qədərki milli ədəbiyyatın inkişafında son keçid mərhələsi, dayaq nöqtəsi qismən “Molla Nəsrəddin” jurnalı və onun ətrafında cəm olmuş ziyalılar sayılmalıdır ki, bu barədə, xüsusən Sabir-“Molla Nəsrəddin”, Sabir-Mirzə Cəlil əlaqələri haqqında yeri gəldikcə müfəssəl danışılırdı. 1905-ci il inqilabi bütün Rusiyanı və Yaxın Şərqi sarsıtdı. Onun gurultuları sayəsində “Molla Nəsrəddin jurnalı” yarandı. C.Məmmədquluzadə və Ömər Faiq Nemanzadə birlikdə mədəniyyət tariximizin səhifəsini çevirdi, yeni səhifə açdı, bütün islam aləminə, yəni müstəmləkə halında yaşayan Şərqə hay-haray saldı, inqilab bayrağını yüksəklərə qaldırdı.

“Molla Nəsrəddin” jurnalının yaratdığı ədəbi məktəb çox çəkmədi ki, ədəbiyyatın əsas inkişaf istiqamətlərindən birinə çevrildi. Şüurlara, zehinlərə oyadıcı təsir göstərən ”Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbi Azərbaycan ədəbiyyatına həm də M.Ə.Sabiri (1862-1911) bəxş etdi. Sabirin bir novator kimi Azərbaycan, Yaxın və Orta Şərq xalqlarının poeziyasında yeni tipli satiranın banisi kimi yüksəlməsində mühüm və həlledici amillərdən biri də “Molla Nəsrəddin” jurnalının meydana çıxması, onun milli ədəbiyyatda, ədəbi fikirdə açdığı yeni istiqamət oldu.

Bu jurnal milli ədəbiyyatımızda yeni üslub, zamanın üslubunu yaratdı. Sabir də jurnalın aparıcı ədəbi şəxsiyyətlərindən birinə çevrildi. Sabiri “Molla Nəsrəddin”siz təsəvvür etmək mümkün olmadığı kimi, “Molla Nəsrəddin”i də Sabirsiz düşünmək çətindir...İctimai-bədii fikrimizin bu iki böyük dühası sanki ekiz qardaşdırlar (5;14-15).

Sabirin əsl xalq şairi, inqilabçı satirik kimi yaradıcılığı 1905-ci ildən sonra, xüsusən “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşri ilə formalaşmışdır. Bu jurnal Sabiri mübariz, döyüşkən şair kimi yetişdirdi.

Təbii ki, 1905-ci il inqilabı, xüsusilə “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşri Sabir yaradıcılığında yeni bir mərhələnin başlanğıcına səbəb olmuşdur. A.Şaiq Sabirin poeziyasını “Molla Nəsrəddin” məcmuəsinin “ruhu” adlandırırdı və Sabirin ölümündən sonra məcmuənin günü-gündən zəiflədiyini iddia edirdi. Rusiyada baş verən 1905-ci il inqilabından sonra Tiflisdə və Bakıda milli dillərdə qəzetlər, məcmuələr nəşrə başladıqda, Sabir mətbuat aləmində görünür. Onun mənalı satiraları, xüsusən Şərqi böyük mühərriri C.Məmmədquluzadənin nəşr etdiyi məşhur “Molla Nəsrəddin” jurnalı səhifələrində geniş intişar tapır, çox keçmir ki, Hophopun şöhrəti Azərbaycan sərhədlərini aşıb, Orta Asiyaya, İrana, Türkiyəyə və başqa ölkələrə də yayılır. Bakı mühiti, fəhlə hərəkatı ilə yaxından tanışlıq Sabirin yaradıcılığına müsbət təsir göstərdi və Bakıda yaşadığı dövr Sabir yaradıcılığının ən məhsuldar dövrüdür. (1910-cu ildən Şamaxıdan Bakıya köçüb-U.Q.) Şair Bakıda Balaxanıda müəllimlik etdiyi vaxt o zaman Tiflisdə çıxan “Molla Nəsrəddin” jurnalında iştirakını davam etdirirdi. Həmçinin Bakı mətbuatında fəal çıxışlar edirdi.

1906-cı ilin aprel ayında nəşrə başlayan “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə Sabir qüdrətli satirik bir şair kimi tanındı. Sabirin “Molla Nəsrəddin” jurnalının səhifələrində dərc olunan hər bir satirası mürəkkəb ictimai hadisələrlə dolu olan zamanın əks-sədasıdır. Sabirin satirası ona görə yaşayır və sevilə-sevilə oxunur ki, o əsl həyat poeziyasıdır, “əsrin ayinəsidir”, “bir xalq ki öz qüsurlarını görür və bu qüsurlara gülür, deməli, o xalq oyanmışdır. O zaman Sabirin də, C.Məmmədquluzadənin də, başqa molla-nəsrəddinçilərin də gülüşü xalqın məhz oyanması əlaməti idi” (8, 23).

“M.S.Ordubadı də “Molla Nəsrəddin”lə müqayisədə üstünlüyü Sabirə verirdi. Bəziləri hətta bu məsələni “Sabirmi?” “Molla Nəsrəddinmi?”- şəklində qoyurdular. Sabiri dövrün ədəbi mühitində başa düşməyə cəhd edən tənqid bu cəhətdən bir problemi yaxşı sezirdi; bu Sabir və “Molla Nəsrəddin” məcmuəsi məsələsi idi, daha doğrusu, Sabirin meydana çıxmasında jurnalın, o cümlədən, jurnal üçün Sabirin rolu məsələsi idi. Bu düzdür ki, Sabirin “Molla

Nəsrəddin”ə gəlişi ilə onun poeziyası tamam yeni yola düşür. Ancaq bu da inkaredilməzdir ki, sonrakı satırlarının müəyyən ünsürləri onun əvvəlki şeirlərində də özünü hiss etdirirdi.

“Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə Sabiri bir-birinə qarşı qoymaq, “Sabir “Molla Nəsrəddin”i yetişdirmişdir”, yoxsa “Molla Nəsrəddin” Sabiri yetişdirmişdir? - kimi vaxtilə gedən qeyri-elmi mübahisə birinci növbədə diqqəti cəlb edir. Yazıçı M.S.Ordubadi “əcəba, Sabir “Molla Nəsrəddin”in naşiri-əfkarı, yaxud “Molla Nəsrəddin” Sabirin naşiri-əfkarı idi?-sualını irəli sürmüş və üstünlüyü Sabirə vermişdir. M.S.Ordubadiyə görə, “Molla Nəsrəddin” jurnalına geniş qazandıran, onu intişar etdirən birinci amil Sabirdir; Sabirdən sonra “Molla Nəsrəddin” jurnalı “ağır həyat keçirmiş”, tənəzzülə uğramışdır” (6; 13”). Məmmədkazım Ələkbərli “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə Sabirin qarşılıqlı əlaqəsini şərh edərək demişdir: “Molla Nəsrəddin” Sabirə yaraşırdı, Sabir də “Molla Nəsrəddin”ə. Bunlar bir-birini bəzəyir və tamamlayırdı (2; 20).

Professor Əziz Şərif isə mübahisəni belə şərh etmişdir: “Sabir olmasaydı, “Molla Nəsrəddin” jurnalı qazandığı nüfuzu qazana bilməzdi” fikri doğru isə, “Molla Nəsrəddin” olmasaydı, Sabir də meydana gələ bilməzdi fikri də doğrudur. Bu iki sima-“Molla Nəsrəddin jurnalının” kollektiv siması ilə xalq şairimiz Sabirin siması ayrılmaz surətdə, bərk-bərk bir-birinə bağlıdır, bunlar bir-birindən ayrılmayır” (7;70).

A.Zamanov prinsip etibarilə bu fikirlərin hər ikisinin-Məmmədkazım Ələkbərlinin və Əziz Şərifin doğruluğunu qəbul edir və belə yekunlaşdırır: “Molla Nəsrəddin”də, molla-nəsrəddinçilərin “ağsaqqal yoldaşı” Cəlill Məmmədquluzadə də, Sabir də o zamankı ictimai mühitin məhsuludur. Onları 1905-ci il inqilabı yetişdirmişdir. 1905-ci il inqilabı olmasaydı, nə “Molla Nəsrəddin”, C.Məmmədquluzadə, nə Sabir, nə də onların məsləkdaşları olan digər yazıçılar yetişə bilərdilər (8; 173-174).

Ədəbiyyat :

1. Bayramoğlu A. Mirzə Ələkbər Sabir. Həyatı və əsərləri. Bakı: Qismət, 2003, 320 s.
2. Ələkbərli M. Ağlar güləyən haqqında Sabir (Məqalələr məcmuəsi). Bakı: Az SSR EA, 1962, s. 12-53
3. Əlimirzəyev X. C.Məmmədquluzadənin Sabirə münasibəti // ADU-nun elmi əsərləri. İctimai elmlər seriyası, 1962, № 2, s. 45-53

4. Haqverdiyev Əli “Molla Nəsrəddin” haqqında xatıratım, “Hücum” jurnalı, 1933, № 1-2
5. Məmmədov M. İdeal qardaşları. Bakı: Azərnəşr, 1967, 184 s.
6. Ordubadi M.S.Sabir (müqəddimə) // “Hophopnamə”, Bakı: Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı, 1922, 476 s.
7. Şərif Ə. Sabir və Molla Nəsrəddin // Sabir (Məqalələr məcmuəsi). Bakı: Az SSR EA, 1962, s. 69-92
8. Zamanov A. Sabir gülür. Bakı: Gənclik, 1981, 258 s.

**TƏSVİRİ İNCƏSƏNƏT FƏNNİNİN TƏDRİSİNDƏ ŞAĞIRDYÖNÜMLÜ TƏLİM
MODELLƏRİNİN TƏTBİQİ**
APPLICATION OF STUDENT-CENTERED LEARNING MODELS IN TEACHING FINE
ARTS

Emil Raul oğlu AĞAYEV

Teacher of the subject combination commission "Art and physical education" of the
Azerbaijan State Pedagogical College under the Azerbaijan State Pedagogical University
ORCID: 0000-0001-9354-0839

Xülasə. Müasir təhsilin inkişafı daima ölkələrin diqqət mərkəzindədir. Hər bir fənnin tədrisində olduğu kimi təsviri incəsənətdə də fəal təlimin metod və texnikalarının rolu mühümdür. Hər bir mövzunun məqsədinə uyğun olaraq fəal təlimin növü seçilməlidir. Problemin həll yolları düzgün seçilməlidir. Şagirdlər sərbəst olaraq fikirlər söyləyə bilər, müstəqil ideyalar təqdim edə bilərlər. Həmçinin şagirdlər fəal təlimin metod və texnikalarından istifadə edərək, öz fikirlərini istiqamətləndirə bilərlər. Fəal təlimdə müəllim dərslərin metodunu sadədən mürəkkəbə doğru aparmalıdır. Bu məqalədə təsviri incəsənət fənninin tədrisində fəal təlimin metod və texnikaları təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: Təsviri incəsənət, fəal təlim, metod, texnika, təhsil

Abstract. The development of modern education remains a constant priority for countries worldwide. As in the teaching of every subject, active learning methods and techniques play a vital role in visual arts education. Depending on the goal of each topic, the appropriate type of active learning must be selected. Solutions to problems should be chosen carefully to enhance the learning experience. Through active learning, students can freely express their thoughts and present independent ideas. Additionally, by using active learning methods and techniques, students can better structure and guide their thinking. In active learning, teachers should present content progressively, from simple to complex. This article analyzes the methods and techniques of active learning in the teaching of fine arts.

Keywords: Fine Arts, active learning, method, technique, education

Müasir təlim-tərbiyə prosesində şagirdlərin bilik və bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün fəal (interaktiv) təlim metodlarından geniş istifadə olunur. Bu metodlar dərslərdə şagirdlərin aktivliyini artırır, onların müstəqil düşünmə, əməkdaşlıq və yaradıcı yanaşma qabiliyyətlərini inkişaf etdirir. Təsviri sənət fənninin tədrisində müxtəlif metodlar və həmin metodların fərqli texnikaları mövcuddur. Hər bir metodun özünəməxsus xüsusiyyətləri olduğu üçün onların düzgün və məqsəduyğun seçilməsi dərslərin keyfiyyətinə birbaşa təsir edir. Müəllimlər bu metod və texnikalardan səmərəli istifadə etməklə dərslərin prosesini daha maraqlı və məhsuldar təşkil edə bilərlər.

Şagirdlərin təsviri incəsənət fənninin tədrisində fəallığını, fikir azadlığını, məntiqi təfəkkürünü inkişaf etdirmək üçün beyin həmləsi metodundan istifadə edilə bilər. İdeyalar heç bir sübut olmadan irəli sürülə bilər. Təsviri incəsənət müəllimi IX sinif şagirdlərinə "Fərhad

Xəlilov. Abşeron motivləri” mövzusunı keçərkən rəssamın əsərlərini şagirdlərə təqdim edərək, təhlil barəsində müstəqil fikirlərini soruşa bilər.

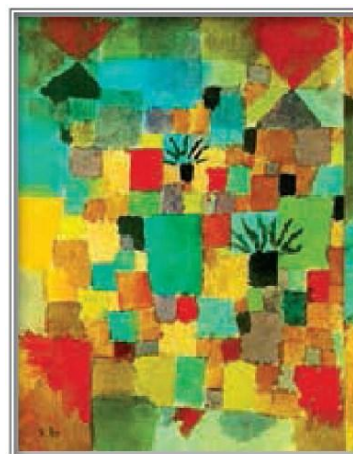

İLL 1. Fərhad Xəlilov “Goradildə”

Təsviri sənət fənninin tədrisində BİBÖ metodunun tətbiqi əvvəlki və yeni biliklər arasında əlaqəni qurmağa şagirdlər üçün imkan yaradır. Şagirdlər “Pol Sezann: kompozisiya, forma və rəng” mövzusunı oxuyandan sonra onlara təqdim edilən cədvəli tamamlayaraq, biliklərini yoxlayırlar.

Auksion metodunda təsviri incəsənət müəllimi müəyyən bir mövzu haqqında şagirdlər xüsusiyyətləri sadalaya bilərlər. Bilikləri aktuallaşdırmaq və təhlil prosesini inkişaf etdirmək lazımdır. “Pablo Pikasso: fərqli üslublarda işləyən rəssam” mövzusunı aksionda tətbiq edib, şagirdlərdən fərqli, maraqlı fikirləri dinləyib, maraqlı metod qura bilər.

Klaster metodunda şagirdlər mövzu haqqında açıq və sərbəst düşünə bilərlər. Şagirdlər fikirlərini ümumiləşdirməlidirlər. Burada şagirdlər söz və ifadələri təqdim etməlidirlər. “Pol Kli: rəngkarlıqda xətlərin hərəkəti” mövzusunı keçəndən sonra şagirdlər söz və ifadələri klaster metodunda tətbiq edə bilərlər.

İLL 2. Pol Kli “Cənub (Tunis) bağları”

Növbəti metod isə anlayışların çıxarılmasıdır. Burada daha çox əsərləri təqdim edib, rəssamın adını tapmaq lazımdır. Təsviri incəsənət fənninin tədrisində daha çox bu metodların tətbiqi səmərəlidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

- 1.Veysova Z. Fəal/interaktiv təlim. S 66-76.
- 2.Ümumtəhsil müəssisələrinin IX sinfi üçün təsviri incəsənət dərsliyi. Bakı 2020. 136 s.

TƏSVİRİ SƏNƏT FƏNNİNİN TƏDRİSİNDƏ ROLLU OYUNLARIN YARADICI TƏFƏKKÜRƏ TƏSİRİ THE IMPACT OF ROLE PLAYING GAMES ON CREATIVE THINKING IN THE TEACHING OF FINE ARTS

Emil Raul oğlu AĞAYEV

Teacher of the subject combination commission "Art and physical education" of the
Azerbaijan State Pedagogical College under the Azerbaijan State Pedagogical University
ORCID: 0000-0001-9354-0839

Xülasə. Müasir təhsil metodlarından biri orta məktəblərdə hər bir fənnin tədrisində rollu oyunların tətbiqidir. Təsviri incəsənət fənninin tədrisində rollu oyunlar yaradıcı proseslərə müxtəlif yanaşmaların tətbiqi ilə inkişaf etdirilir. Tanınmış rəssamların əsərlərinin rollar vasitəsilə canlandırılması, hisslərin ifadəsi şagirdlərdə yaradıcı düşüncələri ön plana çıxarır. Şagirdlər arasında həmçinin əməkdaşlıq, qarşılıqlı ünsiyyətdə yaxşılaşdırır. Qeyd etmək lazımdır ki, təsviri incəsənət fənninin tədrisində rollu oyunların tətbiqi zamanı müxtəlif mövzular-rəssamların həyatı, əsərləri, nəzəri proseslər tətbiqi edilə bilər.

Açar sözlər: Təsviri sənət, rollu oyunlar, təhsil, orta məktəb, obraz

Abstract. One of the modern teaching methods used in secondary schools is the application of role-playing games in the instruction of various subjects. In fine arts education, role-playing games are employed to foster the creative process through different approaches. Reenacting famous artworks and expressing emotions through roles helps bring students' creative thinking to the forefront. It also enhances collaboration and interpersonal communication among students. It is worth noting that a variety of topics—such as the lives of artists, their works, and theoretical concepts—can be explored through role-playing in the teaching of fine arts.

Keywords: Fine arts, role-playing games, education, secondary school, image

Təsviri sənət fənninin tədrisində şagirdlərin yalnız birbaşa təcrübəyə əsaslanaraq öyrənməsini deyil, həm də xüsusi olaraq simulyasiya edilmiş, yəni süni şəkildə yaradılmış təcrübələrdən faydalanaraq bilik və bacarıqlar qazanmasını nəzərdə tutaraq rollu oyunlardan istifadə etmək olar. Simulyasiya dedikdə imitasiya, təqlid, müəyyən fəaliyyət və hadisələrin süni şəkildə yaradılması başa düşülür. Bu yanaşmanın əsas məqsədi şagirdlərə onların gündəlik həyatında qarşılaşmadıqları, tanış olmadıqları vəziyyətlərdə müxtəlif imkanlar yaratmaqdır. Belə imkanlar vasitəsilə şagirdlər həmyaşıdlarının fərqli fikirlərini, maraqlarını, vəzifələrini, hobbilərini və motivasiyalarını daha yaxşı anlamağı öyrənirlər. Gündəlik həyatda biz çox vaxt rastlaşdığımız insanların oynadıqları sosial rolları lazımi qədər dəyərləndirmirik. Eyni zamanda, öz işimizə və şəxsi layihələrimizə həddindən artıq fokuslandığımızda, çox vaxt həmin rolların müxtəlif variantlarını və alternativlərini görə bilmirik. Bu nöqteyi-nəzərdən rollu oyunlar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Təsviri sənət fənnində rollu oyunların pedaqoji baxımdan faydaları aşağıdakılardır:

- Şagirdlər özləri, ətrafdakı insanlar və cəmiyyət haqqında təsviri-incəsənət və yaradıcılıq yolu ilə daha dərinlən məlumat əldə edirlər.
- Yaradıcı obrazlara başqa bir insanın baxış bucağından yanaşmağı öyrənirlər.
- Şagirdlərdə rola girmək, həmin rolu ifadə etmək və canlandırmaq bacarıqları formalaşır.
- Tənqidi və yaradıcı təfəkkür inkişaf edir, düşünmə bacarıqları zənginləşir.
- Hisslərə şərik olmaq və başqalarının emosiyalarını anlamaq vərdişi yaranır ki, bu da şagirdlərin uyğunlaşma və ünsiyyət qabiliyyətlərini daha da gücləndirir.
- Öyrəndikləri rəssamların əsərlərini obrazlı şəkildə yaddaşlarında saxlayırlar.

VIII sinif təsviri incəsənət fənnində Klod Monenin “Laləli çəmənlik” əsərini keçəndən sonra müəllim ilk növbədə məlumat verir. Daha sonra isə əsərin müəyyən fraqmentləri səhnələşdirilir, xüsusilə lalələr, geyimlər şagirdlərin marağına səbəb olacaqdır. Həmçinin şagirdlər müəyyən bir hissələri ev və çəmənliyin təsvirini maket və ya rəngli formalarda təqdim edə bilirlər.

İLL 1. Klod Mone “Laləli çəmənlik”

Təsviri sənət fənnini tədrisində səhnələşdirmə prosesi insan həyatında baş verən müxtəlif vəziyyətlərin və həmin vəziyyətlərdə müşahidə olunan hadisələrin, insanların davranışlarının canlandırılması əsasında həyata keçirilir. Bu prosesdə şagird yalnız seyrçi mövqedə qalmır, əksinə bütün təcrübəsini, malik olduğu bilik və bacarıqları işə salaraq, başqa bir insanın surətini və hərəkətlərini anlamağa çalışır. Eyni zamanda, o, qarşıya çıxan vəziyyəti qiymətləndirməli və həmin şəraitdə düzgün davranış yolunu tapmağı öyrənməlidir.

Rollu oyunla müqayisədə səhnələşdirmənin mühüm fərqi ondadır ki, burada proses əvvəlcədən hazırlanmış ssenari əsasında aparılır. Başqa sözlə, şagirdlərin ifa etdikləri səhnəciklər təsadüfi

şəkildə formalaşmır, əksinə sonu əvvəlcədən məlum olan və real həyatda mövcud olan hadisələrin modeli kimi qurulur. Belə ssenarilər və hadisə nümunələri müxtəlif reportajlarda, sənədlərdə, tədqiqat işlərində və digər informasiya mənbələrində mövcuddur. Onlardan istifadə etməklə şagirdlər həyatın müxtəlif şəraitlərində insanların necə davrandıqları barədə daha dolğun təsəvvür əldə edirlər. Təsviri sənət səsərlərini süjetli formaya gətirib, ədəbiyyatla inteqrasiya edə bilirlər.

Təsviri sənət fənnində səhnələşdirmə metodunun əsas üstünlükləri isə bunlardır:

- Şagirdlər müxtəlif həyat şəraitlərində baş verən hadisələrlə yaxından tanış olur, onları daha dərinləndirən öyrənirlər.
- Onlar digər insanların imkanlarını, maraqlarını və tələbatlarını nəzərə almağı öyrənir, bunun əsasında səmərəli ünsiyyət qurma bacarığı qazanırlar.
- Şagirdlər insan fəaliyyətinə obyektiv yanaşmağı, başqalarının fəaliyyətinə təsir göstərmə yollarını anlamağı və əməkdaşlıq etməyi mənimsəyirlər.
- Təlim prosesində öz davranışlarını və başqalarının davranışlarını obyektiv şəkildə qiymətləndirmək bacarığı inkişaf edir.
- Şagirdlər yaradıcı təxəyyüllərini işə salır, təsəvvür güclərini genişləndirir və müxtəlif sosial vəziyyətlərdə çevik düşünməyi öyrənirlər.

Nəticə etibarilə, səhnələşdirmə üsulu şagirdlərə yalnız bilik qazandırmaqla kifayətlənmir, həm də onların həyat təcrübəsini zənginləşdirir, sosial münasibətlərdə daha uyğun, yaradıcı və anlayışlı davranmağa kömək edir. Anri Matisin “Rəqs” əsərini səhnələşdirərək, müəyyən süjet, ədəbiyyatdan bayatılarla rəngarənglik qatmaq olar. Burada şagirdlər həmçinin Novruz bayramının da motivlərindən istifadə edərək, səhnələşdirmə metodundan istifadə edə bilirlər.

İLL 2. Anri Matis “Rəqs”

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Veysova Z. Fəal/interaktiv təlim. S 85-89.
2. Ümumtəhsil məktəblərinin VIII sinfi üçün təsviri incəsənət fənni üzrə dərslik. Bakı 2020. 96 s.

XV - XVI ƏSRLƏR TƏBRİZ MİNİATÜR MƏKTƏBİ

Seyfullayeva Aynur Tahir qızı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Nəzdində Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kolleci Təsviri incəsənət müəllimi

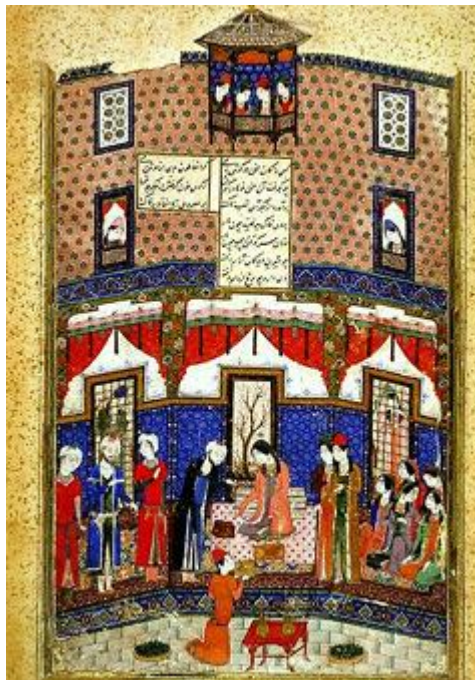
Abstract:

Mutual analysis of these miniatures, the authors of which are unclear, their compositional structure, resolution of images, color and they are very close to the way they perform every 2 manuscripts by the same artists working in the same workshop it proves that it is illustrated. Miniatures of all 2 works simplicity and clarity of composition, relative scarcity of color varieties, landscape drawings it is distinguished by simplicity. images Depiction of human figures, especially Kings and courtiers, feature resolution of certain conditional laws that they were created and that the artists were based on that tradition shows.

Key words:

Miniatur, Xosrov və Şirin, Nizami

XV əsrdə Təbriz miniatür məktəbi öz sonrakı inkişafını davam etdirir. Yazılı mənbələrdən məlum olur ki, artıq əsrin əvvəllərində bir sıra Təbriz rəssamı Teymurun oğlu Şahrux və onun vəziri Baysunkar tərəfindən Heratda, saray daxilində təşkil edilmiş emalatxanaya – kitabxanaya dəvət alınıb, Pir Seyid Əhməd Təbrizi isə məşhur Herat boyakarı Kəmaləddin Behzadada bir müddət müəllimlik etmişdir.

Şəkil 88. Nizami “Xosrov və Şirin”. 1405-1410.

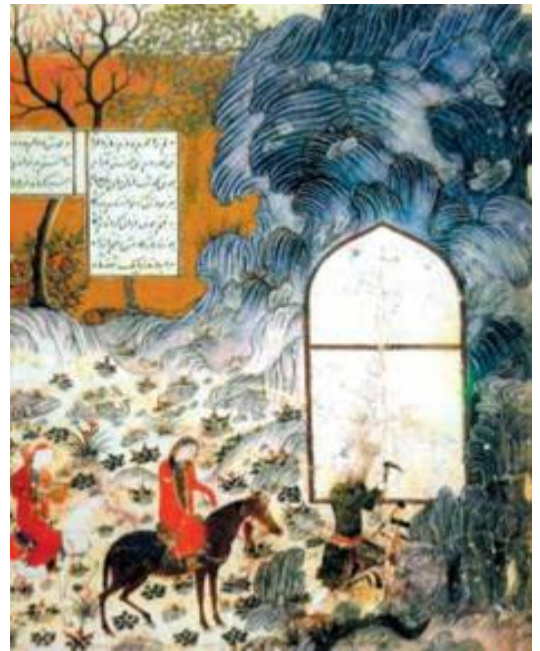
XV əsrin ortalarında miniatürdə “türkmən üslubu” formalaşır. Bu üslub türk dövlətləri Qaraqoyunlu, daha sonra isə Ağqoyunlu dövlətləri arasında yayılmışdır. Bu üslubun bir çox miniatürləri məhz Təbrizdə və Şirvanşahlar dövlətinin paytaxtı olmuş Şamaxıda yerinə yetirilmişdir.

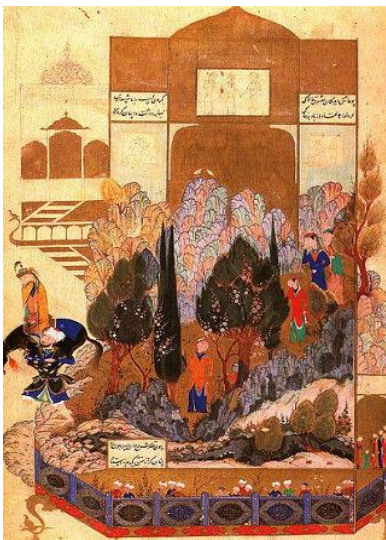
XV və XVI əsrlərin hüdudlarında Təbriz boyakarlığının sonrakı inkişafının əsasına çevrilmiş bədii xüsusiyyətlər formalaşır. Bu dövrdə yaradılmış miniatürlərdə müxtəlif kənd mənzərələri əks olunmuşdur. Bu miniatürlərdə biz çobanların, odun daşıyan insanların, uşaq qadınların, qocaların, o cümlədən ev heyvanlarının – atların, uzun buynuzlu keçilərin təsvirlərini görə bilərik. Rəsmlərin işlənilməsində tünd-qəhvəyi, qara və göy, mavi boya vasitəsi ilə yerinə yetirilmiş yüngül xətlər nəzərə çarpır. Bu dövrdə yaradılmış ən mühüm əlyazmalardan biri 1410-1415-ci illərin “Cami ət-təvarix” manuskriptidir. Hazırda Paris Milli Kitabxanasında saxlanılan bu əlyazma və onun miniatürləri hesab olunur ki məhz Təbrizdə yerinə yetirilmişdir. Bretanitskinin və Veyrmanın verdiyi məlumata əsasən bu əlyazmanın miniatürlərinin üslubu primitivdir. Çox mürəkkəb olmayan simmetrik kompozisiyalar kobud yerinə yetirilmiş insan fiqurları ilə canlandırılıb. Heyvanların təsvirində daha çox dinamika nəzərə çarpır.

Şəkil 89. Xosrov Şirini çimərkən görür. 1405-1410

Mənzərə (çöllər, qayalar və s.) şərti, hamar əks edilib. Vaşinqtondakı Frir qalereyasında saxlanılan Nizamin “Xosrov və Şirin” əlyazmasının 1405-1410-cu illər nüsxəsi həmçinin Təbrizdə yaradılmışdır (şəkil 89). Bretanitskiy və Veyrman vurğulayırlar ki, bu əlyazmanın 5 miniatürü erkən Teymurilər dövrünə xas olan üslubda yerinə yetirilib.

Şəkil 90. Şirin suyu işə salmağa gəlir. 1405-1410.

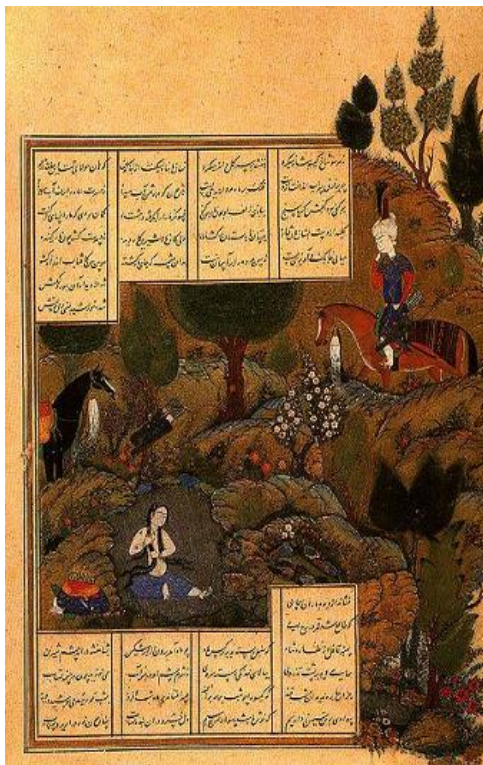
Şəkil 91. Fərhad Şirini çiyində daşıyır. 1481.

“Fərhad Şirini çiyində daşıyır” (şəkil 91) əks etdirən səhnədə işıqlı məkan əks edilib: insanların fiqurları müxtəlif planlarda verilib, çoxpilləli kompozisiya şərait və memarlıq detalları ilə zənginləşdirilib. Miniatürünün obraz həlli xətt və rəng çalarların dekorativ ritmlərinin təkrarlanması əsasında qurulub.

Böyük marağı həmçinin “Fərhadın Bisütun dağına səfər etmiş Şirini görməsi”, “Xosrovun Şirinin qəsrinə gəlməsi”, o cümlədən ənənəvi süjeti – “çimən Şirini görərək heyrətlənən Xosrovu” (şəkil 93) əks etdirən miniatürlər də doğurur. Bütün təsvir edilmiş səhnələrin canlılığına baxmayaraq, onların həllində hələm xeyli primitivlik görmək olar: insanların hərəkətləri bir qədər şerti və kobuddur, mənzərənin (çöllərin, ağacların, qaya və dağ çıxıntıların) əks olunmasında hamar şerti tərtibat, memarlıq abidələrinin verilməsində isə divarların naxışlı üzvlənməsi üstünlük təşkil edir. Bütün bunlar yeni bədii üslubun yarandığına işarədir.

Şəkil 92. Bəhram Gur yaşıl bağda. 1481

Şəkil 93. Xosrov Şirini çimərkən görür. 1481.

XV əsrin sonunda da Təbriz miniatür məktəbi öz inkişafını davam etdirir. Bu dövrdə yaradılmış ən mühüm əlyazma, hazırda İstanbulda Topqapı sarayı muzeyində saxlanılan Nizami Gəncəvinin “Xəmsə” əlyazmasının 1481-ci ildə yaradılmış nüsxəsidir. Bu əlyazmanı bir neçə rəssamın miniatürləri bəzəyir. Bu rəssamlardan biri təsvir etdiyi insanları realistik ifadə cizgiləri ilə təchiz etmişdir. Miniatürlərdən birində İsgəndərin çoban ilə ünsiyyəti çox canlı verilib. İncə, bir qədər uzadılmış qadın fiqurları da böyük maraq doğurur. Bu baxımdan İsgəndəri Nüşabənin yanında əks etdirən miniatürü xüsusən vurğulamaq lazımdır.

XVI əsrin əvvəlləri Azərbaycan xalqının iqtisadi-siyasi və mədəni həyatında yeni yüksəliş dövrü olmuşdur. XVI əsrin əvvəllərində Səfəvilər dövlətinin təşəkkülü ilə əlaqədar olaraq, Azərbaycan şəhərlərində, xüsusən ölkənin siyasi və mədəni mərkəzi olan Təbrizdə ədəbiyyat və incəsənətin bütün növ və formaları inkişaf edir. Təbriz yenidən Yaxın və Orta Şərq ölkələrində estetik fikrin, bədii zövqün, sənət qayda qanunlarının başlıca mərkəzinə çevrilir

XVI əsrin I rübündə yaradılmış mühüm əlyazmalar içərisində 1524-1525-ci illərdə tamamlanmış “Şahnamə”ni (Sankt-Peterburq Şərqşünaslıq İnstitutu), il “Xəmsə”ni (Nyu-York, Metropoliten muzeyi), 1524-1525-ci il 1524-cü “Quy və çovqan” (Sankt-Peterburq) və başqa əsərləri göstərmək olar. Bu əlyazmalar xəttatlıq sənətinin çətinliyini, əlyazma kitablarının uzun illər davam edən əzablı zəhmətin nəticəsində başa gəldiyini sübut edir. Göstərilən əlyazmalara

çəkilməmiş miniatürlərin müqayisəli təhlili onların bədii üslub xüsusiyyətlərinə görə çox yaxın olduqlarını, yəni təxminən bir vaxtda, bir emalatxanada yaradıldıklarını sübut edir. Lakin onların ifaçılıq tərzində, fərdi sənətkarlıq üsulunda nəzərə qarpan fərqli cəhətlər isə bu miniatürlərin bir deyil, eyni səpkidə işləyən bir neçə rəssam tərəfindən çəkildiyini göstərir.

“Şahnamə” (1524-1525) miniatürələrinin əsas xüsusiyyətləri. “Şahnamə” əlyazmasının 1524-cü il tarixli Sankt-Peterburq nüsxəsi dövrün məşhur ustad xəttatlarından olan Məhəmməd Hərfi tərəfindən köçürülmüş və saray emalatxanasında çalışan rəssamlar tərəfindən 27 miniatürlə bəzədilmişdir. Cəngavərlik dastanı olduğuna görə illüstrasiyaların çoxu batal janrına aiddir. Kompozisiya qurumu, rəng həlli, mənzərə və insan fiqurlarının təsvirinə görə müxtəlif doğurmayan rəssamlar tərəfindən çəkilməsi şübhə miniatürlərin çoxunda İran-Turan müharibələrinin müxtəlif epizodları, hər 2 tərəfin əfsanəvi və tarixi qəhrəmanlarının təkbətək döyüşü və s. təsvir olunur. Bədii keyfiyyətinə görə bütün əsərlər eyni səviyyədə deyildir. Sərkərdələrin qəhrəmanlığını, müharibə və döyüş səhnələrinin şiddətini əks etdirən miniatürlərə misal olaraq “Bəhmənin Fəraməzrlə vuruşu”, “Piranın həlak olması”, “Rüstəmin Söhrabı öldürməsi” kompozisiyalarını göstərmək olar. “Fəraməzrlə Firəngizin əyləncə məclisi”, “Rüstəm Key Kavusun hüsurunda” və bir sıra başqa əsərlərdə qəbul səhnələri və kef məclisləri adi məişət səhnələri kimi təsvir olunur. “Siyavuşla Əfrasiyabın çovkan oyunu” adlı əsərdə rəssam bəlkə də bu oyunun həvəskarı olan Şah İsmayıl şahzadələrdən birinin çovkan oynamasını əks etdirir.

“Şahnamə” əlyazmasına çəkilməmiş illüstrasiyalarda, təsvir edilən süjetin məzmunundan asılı olaraq, kompozisiya nisbətən mürəkkəbləşir, xüsusən saray məclislərini və döyüş səhnələrini əks etdirən miniatürlərdə fiqurlar çoxalır. Konkret epizodla heç bir əlaqəsi olmayan fiqurların, bəzən də tamamilə fəaliyyətsiz tamaşaçıların təsviri kompozisiyaya əlavə şənlik, dinamika və zəngin dekorativlik gətirir.

Ədəbiyyat:

1. A.Seyfullayeva, E.Ağayev "Azərbaycan Miniatur sənəti". Orta ixtisas təhsili müəssisələrinin tələbələri üçün dərslik. Birinci nəşr. Bakı-2022, "Zəngəzurda çap evi" nəşriyyatı, 316 səhifə, şəkilli.

ABOUT SOME LEXICAL UNITS USED IN THE DIALECTS AND ACCENTS OF AZERBAIJAN

Asgarova Ganira Ali gizi

Teacher

Azerbaijan State Pedagogical College under Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan
Orcid id: 0000-0003-4752-5587

Abstract: The article is devoted to the study of some lexical units used in dialects and dialects of the Azerbaijani language. It should be noted that the richness of lexical units used in Azerbaijani dialects and dialects attracts attention. Their study in the context of linguistics allows obtaining a number of interesting facts. Thus, the words used in these dialects and dialects prove that those lexical units are closely related to the occupation, life and everyday life of the population of the region. In the article, a number of lexical units collected from Azerbaijani dialects and dialects were analyzed in a comparative way with the studied words of various dialects and dialects of our language, examples in ancient written sources and monuments. As a result of research, the author has obtained a number of interesting facts. It is known that the role played by dialects in the formation and propagation of the spiritual culture, outlook, and morality of any nation is irreplaceable. To get detailed information about a people's historical background, traditions, behavior and habits, interactions and influences with related peoples and their culture, it is very important to refer to dialect and dialect words. The Azerbaijani people with a rich historical and cultural past have their own dialect and dialect words that can be distinguished among all Turkic languages. All the important spiritual and moral qualities of the area and the people where it was born have passed the test of centuries by being absorbed into its dialects and dialects, and have survived the test of centuries. Therefore, the "Kitabi-Dede Gorgud" epic, which is considered one of our oldest literary examples, has such words that are currently our literary language. has become archaic and lost its generality. However, we witness their use of our dialects and dialects. Regardless of the period, time, and place of its origin, Azerbaijani dialects and dialects have always been connected with our national way of thinking. Based on the conducted research, we can say that the dialects and dialects of the Azerbaijani language are very rich in their own characteristics. Thus, dialect and dialect words are among the most important examples of the national and moral values of our people. Their study is very important for analyzing the historical background of our nation, relations with neighboring nations, and the antiquity of our traditions. A number of interesting scientific results were obtained during the research.

Keywords: Azerbaijan, dialect and accent, danga, lexical unit, linguistic analysis

Giriş. Dil hər hansı bir xalqın tarixi keçmişini, mədəniyyətini, adət-ənənələrini özündə yaşadan, qoruyan və sonrakı nəsillərə ötürülməsinə xidmət edən ən mühüm faktorlardan biridir. Eyni

Zaman qohum dillər, onların dilaket və şivələri isə milli birliyin, ümumtürk mədəniyyətinin əvəzolunmaz xəzinəsidir. Bizə qədər aparılan dilçilik tədqiqatları sübut edir ki, hər hansı dilin ədəbi dilinin formalaşmasında onun dialekt və şivələrinin xüsusi rolu vardır. Bu aspektdən yanaşdığımız zaman dillərin dialekt leksikasının tədqiqinin nə qədər əhəmiyyətli olduğu aydınlaşır. Məlumdur ki, Azərbaycan dili, onun dialekt leksikası türk dilləri içərinə ən ön sıralardadır. Dialekt və şivələrdə işlənən leksik vahidlər öz rəngarəngliyi, zənginliyi, işlənmə arealının genişliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bu zəngin leksikaya daxil olan sözlərin linqvistik təhlili sübut edir ki, onlar bölgə əhalisinin məşguliyyəti, həyatı və məişəti ilə sıx bağlıdır. Məqalədə Azərbaycan dialekt və şivələrindən toplanan bir sıra leksik vahidlər dilimizin tədqiq edilmiş müxtəlif dialekt və şivə sözləri, qədim yazılı mənbə və abidələrdəki nümunələrlə müqayisəli şəkildə təhlil olunaraq, onların ortaq və fərqli xüsusiyyətləri izah ediləcəkdir. Bir faktı da unutmamaq olmaz ki, hələ dilimiz ədəbi dil şəklini almadığı dövrlərdə dialekt və şivələr formasında varlığını qoruyurdu. Məhz bu dialekt və şivələrn seçilən sözlər ümumi ədəbi dil faktları kimi qəbul edilmiş və zamanla ədəbi dilimizi formalaşdırmışdır. Bu isə xalqın milli birlik və həmrəyliyində dialekt və şivə sözlərinin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu göstərməkdədir.

Əsas təhlil. Azərbaycan dialekt və şivələrində maraqlı leksik vahidlərdən biri **danqa** sözüdür. Bu leksem dilimizin şivələrində “*böyük-böyük danışan, lovğa, dikbaş, kobud*” və s. kimi mənalarda işlənir. Məs.: *Mən hələm həyatda u:n kimin danqa adam görmədim*. Qeyd etmək lazımdır ki, bu söz əsasında Naxçıvan dialekt və şivələrində bir sıra leksik vahidlər də yaranmışdır. Həmin leksik vahidlərdən Ordubad dialektində qarşımıza çıxan *danqaz* “*lovğa, ədəbaz, dikbaş*”, Şahbuz şivələrində rast gəlinən *danqaz* “*su çıxmayan, suvarmaq mümkün olmayan yer*” sözlərini göstərmək olar. Məs.: 1. *Bı kəndin ən danqaz ədəmidi.*; 2. *Əki:n danqaz yerə əx`məzdər, ərsiyə çatmaz yoxsan*. Bir faktı da vurğulamaq lazımdır ki, *danqa* sözü bəzi mürəkkəb-tərkibi feillərin formalaşmasında da iştirak edir. Məs.: *U:n xasyətidi danqa-danqa danışmax*. Nümunədə istifadə edilən *danqa-danqa danışmax* mürəkkəb-tərkibi feil məhz haqqında yuxarıda bəhs etdiyimiz leksik vahidin iştirakı ilə əmələ gəlmişdir. Ordubad dialektində həmçinin kökü *danqa* sözündən ibarət *danqazdıq* “*lovğalıq, ədəbazlıq, dikbaşlıq*” quruluşca düzəltmə leksemində də rast gəlinir. Qeyd edək ki, bu leksik vahid dilimizin müxtəlif dialekt və şivələrində eyni və ya fərqli mənə, formalarda qarşımıza çıxır. Belə ki, *danqa* leksemi Azərbaycan dilinin Oğuz şivəsində “*mal aşığı*” [2, s.122], Astara, İmişli, Salyan, Kürdəmir, Masallı şivələrində *danqaz* “*lovğa, ədəbaz, dikbaş*”, Masallı, Salyan şivələrində *danqazdıq* “*lovğalıq, ədəbazlıq, dikbaşlıq*” mənalarında özünü göstərir. “*Lovğa, ədəbaz*” mənasında Kəlbəcər, Qazax şivələrində *dağal* [2] leksemi ilə də qarşılaşmış oluruq işlənir. Quba dialektində “*lovğa, kobud*” anlamında *dələngəvaz* [14, s.240] leksemində də rast gəlinmişdir. Bütün bu faktlarsa tədqiq etdiyimiz leksik vahidlərin dilimizin müxtəlif dialekt və şivələrində geniş işlənmə arealına malik olduğunu sübut edir.

Azərbaycan dialekt və şivələrində işlənən, diqqəti cəlb edən leksemlərdən biri də **dağar** sözüdür. Bu leksik vahid bəhs olunan dialekt və şivələrdə “*dəri kisə*” mənasını ifadə edir. Dilimizin tədqiq olunmuş Dərbənd dialektində **dağar** sözü “*qoyun dərisindən düzəldilən qab (torba)*” [3, s.313] anlamında rast gəlinmişdir. Təsərrüfatla məşğul olan yerli əhali bu sözün əslində davar (qoyun) sözündən törədiyini və tarixi inkişafda fonetik dəyişikliyə məruz qaldığını qeyd edirlər. *Məs.: O vaxdarı dağardan istifadə olunardı.* Hazırda dilimizin dialekt və şivələrinin bir çoxunda işlənən **dağarcıx** sözü də quruluşca düzəltmə olub, **dağar** sözündən yaranmışdır. Bəzi mülahizələrə görə **dağar** tutumuna görə **dağarcıxdan** daha böyük dəri kisədir. Dilimizin Quba dialektində **dağar** sözü “*taxıl və ya başqa bir şey tökmək üçün dəridən düzəldilmiş qab*” [14, s.239] mənasında mövcuddur. Hətta bəzi dialekt və şivələrimizdə **dağara dönmağ** frazeoloji birləşməsi “*çox qurumaq, həddin artıq qurumaq*” anlamını da ifadə edir. Dilimizin tədqiq edilmiş digər dialekt və şivələrində **dağar** sözü omonimlik xüsusiyyəti daşımaqla müxtəlif mənə çalarları yaradır. Belə ki, leksem Tovuz şivəsində **dağar** “*yekəqarın*” [2, s.117] anlamını bildirir.

Azərbaycan dialekt və şivələrində “oba, alaçıq” mənasında işlənən **hubru** və **xumru** sözləri də maraq doğurur. *Məs.: Uşax vaxtı biz hubruya gedərdix'. Hubru az eşidilən sözdü yanı oba, alaçıx deməx'di.* Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində bu mənada *oba, obaçılığ, alaçıx* kimi sözlər işlədilir. Bu mənada Türkiyə türkcəsinin Ərzurum dialekt və şivələrində *ova, ovet* [8, s.250], Kastamonu şivəsində *oba, çadır* [6, s.244], Mahmud Kaşğarının “Divanü-lügət-it-türk” əsərində *alaçu* [11, s.18] və *oba* [11, s.421], Türkmən dialektində *avul* [1, s. 12], Orta Asiya türk şivələrinin əksəriyyətində *aul* sözü işlədilməkdədir. Qeyd etmək lazımdır ki *alaçıq* sözü “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında *gərdək, gərdəklilik* sözləri ilə ifadə edilir: “... Oğuz zamanında bir yigit ki evlənsə, ox atardı. Oxı yerdə düşsə, anda gərdək dikərdi. Beyrək xan dəxi oxın atdı, dibinə gərdəgin dikdi.....” [13, s. 57].

Tədqiq edilən Azərbaycan şivələrində “hövsələ, əsəb, səbir” mənasında işlənən və bu şivə üçün xarakterik olan **cübbə** sözünün təhlili maraq doğurur. *Məs.: Bala bi iş görəndə gərəx' cübbən ola.* Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dilinin müxtəlif dialekt və şivələrində bu mənəni ifadə edən, yəni **cübbə** sözü ilə sinonimlik təşkil edən fərqli fonetik tərkibli sözlərə rast gəlinir. Müasir Naxçıvan dialekti və şivələrinin əksəriyyətində “hövsələ, sərt, əsəb, əhval-ruhiyyə, fikir, meyil” mənasında işlədilən **qırım** sözü işlədilir. **Qırım** sözü “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında, klassik ədəbiyyatımızda da geniş işlənmə arealına malikdir.

Qara polad üz qılıcı çalmayınca qırım dönməz [13, s.31]

Baxdım ki, munun qırımı özgə,

Mənimlə alım-verimi özgə [9, s.12]

Bir fakta diqqət yetirmək lazımdır ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında **qırım** sözü həm də *döyüş, vuruşma* anlamında işlənmişdir. “Qam Bərə oğlu Bamsı Beyrək” boyunda oxuyuruq. “...Mən

qaraquc atım binmədən ol binmax gərək! Mən *qırıma* varmadın ol mana baş gətürmək gərək!..” [13, s. 55].

Müasir ədəbi dilimiz üçün arxaıkləşmiş bu sözə dilimizin Quba dialektində [14, s.306], Mərəzə [5, s.303], Abşeron yarımadasının qərb şivələrində *qırım* şəklində, eyni mənada rast gəlinmişdir. Bununla bərabər dilimizin müxtəlif dialekt və şivələrində *cübbə* sözü omonimlik xüsusiyyəti daşıyaraq geyim adı kimi işlədilir. İnformatorlardan aldığımız məlumata görə, *cübbəni* daha çox dini işlərlə məşğul olan insanlar geyərmişlər. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında da *cübbə* sözü geyim mənasını ifadə etmişdir. İgidlik göstərən oğuz gənclərinin mükafatlarından biri də *cübbə* olarmış. “Dirsə xan oğlu Buğac” boyundan götürülmüş aşağıdakı nümunəyə diqqət yetirək.

...Altun başlu ban ev vergil bu oğlana,
Kölgə olsun, ərđəmlidir!
Çigin quşlu *cübbə* ton vergil bu oğlana,
Geyər olsun, hünərlidir! [13, s.36]

Naxçıvan qrupu dialekt və şivələrində *cübbə*//*cübbü*ş həmçinin “qısa boy” anlamını da ifadə edir. *Məs.: Yəşcə böyüx'di əmə cübbə qə:b.* Azərbaycan dilinin Çəmbərək şivələrində “qısa boy adam” mənasında *cübbərək* [12, s.283] sözünə də rast gəlinmişdir.

Araşdırma obyektinə çevrilən Azərbaycan dialekt və şivələrində işlənən *danabırnı* leksemi də diqqəti cəlb edir. Bu leksem xüsusilə ləklərin əkilməsi zamanı bitkiləri yeyən, onlarla qidalanan həşəratə verilən addır. *Məs.: Danabırnı şitillərə yamanca ziyan vırıb.* Naxçıvan dialekt və şivələrində bu leksik vahidin müxtəlif işlənmə variantları vardır. Belə ki, dilimizin Culfa şivələrində bu anlamda *buzovbırnı*//*bizovbırnı*, Şahbuz və Şərur şivələrində *danabırnı*//*danadişi*, Orudbad dialektində *dənədiş*//*dənəbaş* sözləri işlədilir. Həmin mənada Şuşa şivələrində *danabaş*, Şamaxı şivələrində *danabırnı* [2, s.121] leksik vahidləri işlədilir. Qeyd edək ki, bütün bu sözlər eyni həşəratın adlandırılmasına xidmət edir. *Danadişi* omonim söz kimi dilimizin Dərbənd dialektində *qarğasamırsağı* leksemi ilə birlikdə *novruzgülü* [3, s.313; 338] mənasını da ifadə edir.

Tədqiq etdiyimiz dialekt və şivələrdə qarşımıza çıxan və maraq doğuran leksik vahidlərimizdən biri də *dəngül-düngül* leksemidir. Söz bəhs olunan şivələrdə “*ara-sıra, seyrək, tək-tük*” mənalarını ifadə edir. *Məs.: Bıyıllarısı əx`diyim yonca dəngül-düngül çıxdı.* Qeyd etmək lazımdır ki, bu leksik vahidin dilimizin tədqiq olunan digər dialekt və şivələrində işlənmə arealı genişdir. Belə ki, sözə Azərbaycan dilinin Quba dialektində Naxçıvan şivələri ilə eyni fonetik tərkibdə həm “*tək-tük, seyrək*”, həm də “*nahamar, düz olmayan*” [14, s.240], Bakı dialektində *dəngil-düngül* “*tək, seyrək, düz olmayan*” [15, s.134], Cəbrayıl, Zəngilan şivələrində *dəngiz-düngüz* “*seyrək, tək-tək, orada-burada*” [2, s.134] mənalarında rast gəlinir.

Nəticə. Yekun olaraq qeyd etmək lazımdır ki, müasir Azərbaycan dialekt və şivələrində dialekt leksikasının müxtəlif sahələrinə aid sözlər öz zənginliyi ilə diqqəti cəlb edir. Onların hamısı

haqqında bir məqalədə bəhs etmək bir qədər çətindir. Araşdırılan şivələrdə mövcud olan və məqalədə tədqiqata cəlb edilən leksik vahidlərin böyük əksəriyyəti milli mənşəli olmaqla zəngin ümumtürk leksikasının mühüm laylarından birini təşkil edir. Belə sözlərin müasir dilçilik aspektindən etnolinqvistik təhlilinin aparılması bir sıra maraqlı faktların orataya çıxarılmasına imkan verir. Həmin sözlərin milli aspektdən, ümumtürk mədəniyyəti, dilçiliyi kontekstində öyrənilməsi, onların xalqımızla, bu torpaqla bağlılığının sübut olunması, günümüzdə ərazilərimizə qarşı irəli sürülən əsassız erməni iddialarına tutarlı cavab verə biləcək əhəmiyyətli bir mənbə olduğunu göstərməkdədir. Aparılan araşdırma və təhlillər sübut edir ki, öyrənilən sözlər xalqımızın milli-mənəvi mədəniyyətinin, dialekt leksikasının mühüm tərkib hissəsini təşkil edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Аразкулыев С., Атаниязов С., Бердиев Р., Сапарова Г. Түркмен дилинин гысгача диалектологик сөзлүги. Ашгабат: Ылым неширятьы, 1997, 215 s.
2. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. İki cildə, I c. Ankara: Türk Dil Qurumu, 1999, 661 s.
3. Azərbaycan dilinin Dərbənd dialekti. Bakı: Elm, 2009, 448 s.
4. Azərbaycan dilinin Muğan qrupu şivələri. Bakı: Maarif, 1955, 305 s.
5. Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji lüğəti. Bakı: Elm və təhsil, 2017, 304 s.
6. Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji qrupu dialekt və şivələri. Bakı: Azərb. SSR EA nəşriyyatı, 1962, 326 s.
7. Caferoğlu A. Anadolu ağızlarından toplamalar. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1994, 270 s.
8. Gemalmaz E. Erzurum ili ağızları. Üç cildə, III c. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1995, 381 s.
9. Xətai Ş.İ. Keçmə namərd körpüsündən. Bakı: Yazıçı, 1988, 365 s.
10. İslamov M. Azərbaycan dilinin Nuxa dialekti. Bakı: Azərb. SSR EA nəşriyyatı, 1968, 276 s.
11. Kaşğarlı M. Divani lüğət-it-türk. Dörd cildə, IV c. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2006, 885 s.
12. Kərimov Ş. Azərbaycan dilinin Çənbərək və Karvansaray şivələri. Bakı: Nurlan, 2004, 362 s.
13. Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı: Yazıçı, 1988, 265 s.
14. Rüstəmov R.Ə. Quba dialekti. Bakı: Azərb. SSR EA nəşriyyatı, 1961, 281 s.
15. Şirəliyev M. Bakı dialekti. II çapı. Bakı: Azərb. SSR EA nəşriyyatı, 1957, 226 s.

CÜMLƏNİN AKTUAL ÜZVLƏNMƏSİNİN TƏDQIQI TARİXİNDƏN

Dadaşova Günel Vəli
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kolleci

Abstract

In the article, the theory of actual parting of sentence, the essence of the actual parting, the history of its study, transitional stages of development, theme, rheme issues and their relationship in the sentence were identified. In this article, it is also clear that the problem of actual sentence structure is one of the issues that have not yet been fully resolved in linguistics, and some work needs to be done on this problem.

Keywords: *actual sentence division, theme, rheme, word order, contrastive emphasis.*

Sintaksisin əsas vahidi cümlə dilin əsas kommunikativ vasitəsidir. Cümlə hər hansı bir dilin qanunlarına əsasən formalaşan bütöv vahiddir. Cümlədə sadəcə gerçəklik haqqında məlumat ifadə olunmur, onda danışanın ona münasibəti də öz əksini tapır. Cümlənin üzvlənməsi iki şəkildə olur: 1) qrammatik 2) aktual. Qrammatik üzvlənmə cümlənin baş və ikinci dərəcəli üzvlərini əhatə edir. Cümlənin aktual üzvlənməsi isə cümlə üzvlərindən birinin diqqətə alınması ilə bağlıdır:

- 1) /Dostum Gülşən sabah **Qubaya** gedəcək.// 2) /Sabah Qubaya dostum **Gülşən** gedəcək.//
- 3) /Sabah Qubaya **dostum** Gülşən gedəcək.// 4) /Dostum Gülşən Qubaya **sabah** gedəcək.// 5) /Sabah dostum Gülşən Qubaya **gedəcək**.//

Aktual üzvlənmə problemi müasir dilçilik elminin az öyrənilən sahələrindən biridir. Cümlədə dilin məna əlaqələrini və münasibətlərini tənzimləyən aktual üzvlənmədir. Cümlənin aktual üzvlənməsi qrammatik üzvlənmənin əsasında yaranır. Aktual üzvlənmə ilə qrammatik üzvlənmə əks mövqedə duran tərəflərdir. Qrammatik üzvlənmənin obyektı dil, aktual üzvlənmənin obyektı isə danışığıdır. Aktual üzvlənmə qrammatik üzvlənməni inkar etmir. Qrammatik üzvlənmədə cümlə tərkibinə görə, aktual üzvlənmədə isə cümlə tərkib hissələrinin söyləmə daxil olunmasına görə təhlil edilir. Formal (qrammatik) üzvlənmə cümlənin tərkibini qrammatik elementlərinə görə, aktual üzvlənmə isə cümləni diskursa aid edilməsinə görə izah edir. Bəzi tədqiqatçılar aktual üzvlənməni avtonom, yəni dilin sintaktik quruluşundan kənarda hadisə hesab edirlər. Aktual üzvlənmədə ən çox istifadə olunan termin söyləmdir. “Söyləm” dil sisteminin müstəqil səviyyəsi sayılır. Söyləmlər öz aralarında sintaqmatik və paradiqmatik münasibətlərdə olur. Cümlənin aktual üzvlənməsi tema-remə anlayışlı məzmun üzvlənməsi hesab olunur. Tema adresat və adresantın ümumi bilik bazası hesab olunur. Ünsiyyət prosesində

informasiya ötürmək üçün biz müəyyən biliyə malik olmalıyıq. Tema söyləmin rematik hissəsinin ortaya çıxmasına xidmət edir, rema isə informasiyanın nüvəsi və canı sayılır [2, s.95]. Rema adresata ünvanlanan, ona məlum olmayan hissədir. Temaya mübtəda, remaya isə adətən xəbər kimi yanaşılır, lakin tema həmişə mübtəda, rema da həmişə xəbər olmur. Adətən, tema əvvəldə, rema isə sonra işlənir. Tema remaya nisbətən yüksək tonda, rema isə əksinə aşağı tonda tələffüz olunur. Rema bəzən predikatla eyniləşdirilir. “Sevil danışır” cümləsində Sevil - tema, danışır-remadır. Dilçilik ədəbiyyatında tema və remaya fərqli təriflər verilmişdir. E. Henştələ görə, “cümlənin daha az informasiya hissəsinə malik hissəsi tema, daha çox informasiyaya malik hissəsi isə rema adlanır” [7, s. 364]. Temada sadə, tanış olan sözlər, remada mürəkkəb, xüsusi sözlər işlənir. Tema mətni başa düşmək üçün vacibdir, rema isə mətnin anlaşılmasını dərinləşdirir, oxucunun marağını qoruya bilir. Lakin, temadan fərqli olaraq, rema cümlənin həm əvvəlində, həm ortasında, həm də sonunda reallaşa bilər. Tema və rema dilçilikdə mənə strukturunu anlamağa kömək edən anlayışlardır. Tema və rema psixolinqvistika baxımından da bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir. Tema danışanın çatdırmaq istədiyi məlumatdır və danışanın nitq hədəfi bununla müəyyən olunur. Rema danışığın ikinci dərəcəli elementi kimi danışanın demək istədiyini aydınlaşdırır. İntonasiya və kontrastiv vurğu tema və remanın yerini dəyişə bilər: Əziz getdi! – Getdi Əziz! nümunəsindəki kimi.

M. A. K. Hallidey “temanı” danışan tərəfdən ötürülən informasiyanın bərpa edilməsi, remanı isə bərpa edilə bilməyən informasiya” kimi şərh edir [6, s.298].

Aktual üzvlənmə probleminin nəzəri əsasları haqqında ilk dəfə Praqa dilçilik dərnəyində müzakirələr keçirilmişdir. Cümlənin aktual üzvlənməsi haqqında təlimin əsasını fransız alimi A. Veylinin fikirləri təşkil edir, lakin, “aktual üzvlənmə” termini ilk dəfə cex dilçisi, Praqa-funksionalist dilçilik məktəbinin banisi V. fon Matezius tərəfindən işlədilmişdir. V. fon Mateziusa görə, “cümlənin əsasını söyləmin əsası və söyləmin nüvəsi təşkil edir” [3, s.158]. V. fon Matezius aktual üzvlənməni formalaşdıran dil vasitələri arasında intonasiya və söz sırasının adını çəkir. Müəllifin əsas xidməti o idi ki, o cümlənin kommunikativ mahiyyətindən çıxış edirdi. O, köhnə terminləri dəyişdirərək, aktual üzvlənmənin məhz cümləyə aidliyini, onun dil hadisəsi olmasını nəzərə çatdırırdı. K. Q. Kruşelnitskayanın araşdırmalarında V. fon Mateziusun ideyaları daha da məşhurlaşmışdır. Müəllif V.fon Mateziusdan sonra söyləmi “məlum olana” bölmüşdür [1, s.47]. K. Q. Kruşelnitskaya və İ. Raspopov aktual üzvlənməni struktur dil sahəsinə aid edirdilər. Onların fikrincə, “aktual üzvlənmə ilə məlumatın məqsədyönlülüüyü ifadə olunur” [1, s.48]. İ.P. Raspopovdan fərqli olaraq, K. Q. Kruşelnitskaya formal və aktual üzvlənməni qətiyyətlə qarşı-qarşıya qoymur. İ. P. Raspopov aktual və

grammatik üzvlənmənin sərhədlərini aydın şəkildə göstərir [10]. V. Z. Panfilova görə, aktual üzvlənmə cümlənin təşkilində əhəmiyyətli rol oynayır. Onun fikrincə, “aktual üzvlənməyə xas olan hökmdə fikrin predmeti ilə ona aid olan və olmayanlar arasında fərqlər var” [11, s. 38]. Müəllif cümlənin aktual üzvlənməsini xalis məntiqi hadisə kimi təhlil edir. İ. Raspopov kimi, V. Z. Panfilov da cümlədə iki struktur səviyyənin olduğunu qeyd edir. Aktual üzvlənməni bəziləri “ funksional perspektiv”, “ kommunikativ üzvlənmə”, “ informasiya daşıyan struktur” və s. adlandırır [1, s.41]. Aktual üzvlənmə bütün dillərdəki cümlə quruluşlarına tətbiq olunur. Aktual üzvlənmə məsələsi nəzəri və təcrübi baxımdan hər bir dil üçün zəruri sayılır. Aktual üzvlənmə problemi ilə bağlı tədqiqatlar rus və xarici dilçiliyi ilə müqayisədə türkologiyada azlıq təşkil edir. Türkologiyada bu məsələ ilə bağlı ilk dəfə Ə. Cavadov, M. Z. Zəkiyev və Ə. Xəlilov bəhs etmişlər. Müasir Azərbaycan dilində cümlənin aktual üzvlənməsi problemini F. Əlizadə monoqrafik formada təqdim etmişdir. Müəllif qrammatik və aktual üzvlənmənin sərhədlərini müəyyənləşdirmişdir. Müəllif aktual üzvlənmənin qrammatik üzvlənmənin əsasında yarandığını yazır. F. Əlizadə İ. P. Raspopovun bölgüsünə əsaslanaraq, tema və rema arasında nisbətə altı tipi olduğunu vurğulayır: “Birinci tipdə tema həqiqətin özüdür. Rema isə həqiqətə əsasən ondan xəbər verir. İkinci tipdə temanın real məzmunu açılır. Üçüncü tipdə tema şəxs və əşyadır. Dördüncü tipdə tema şəxs, rema isə bu şəxs haqqında xəbərdir. Beşinci tipdə tema faktıdır, rema da bu faktı müəyyən edəndir. Nəhayət, sonuncu tipdə tema şəxs və əşyanın bir-birinə olan münasibətini bildirir. Rema isə bu münasibətin məzmununu açan mövqedə dayanır” [1, s.71]. Aktual üzvlənmə hadisəsi cümlənin məna təşkilində xüsusi rol oynayır. Aktual üzvlənmənin birinci mərhələsi XVIII əsrin sonu XIX əsrin birinci yarısını əhatə edir. Bu dövr müxtəlif dillərdə söz sırasının qanunauyğunluqları ilə səciyyələnir. İkinci mərhələ XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəllərini əhatə edir. Bu mərhələdə aktual üzvlənmənin psixoloji cəhətdən şərh edilməsi əsas idi. Bu yanaşmaya əsasən, cümlə psixoloji mübtəda və psixoloji xəbərdən ibarət psixoloji ifadə vasitəsidir. Aktual üzvlənmənin üçüncü mərhələsi XX əsrin birinci yarısını təşkil edir. V.fon Matezius görə, “hər bir dildə cümlənin aktual və formal üzvlənməsi həmin dilin xarakterik xüsusiyyətləri ilə bağlıdır” [9, s. 240]. Dördüncü mərhələ isə, XX əsrin ikinci yarısından etibarən başlayır. Bu dövrdə aktual üzvlənmə, formal üzvlənmə, tema, rema və onlar arasındakı əlaqələr, aktual üzvlənməni həyata keçirən vasitələr, intonasiya və söz sırası məsələləri, sintaktik semantika arasında olan əlaqələr öyrənilir [4, s.93]. Cümlənin və mətnin aktual üzvlənməsi ilə bağlı müxtəlif nəzəriyyə və yanaşmalar da mövcuddur. Məsələn, N. V. İvanov ontoloji yanaşmaya əsasən, aşağıdakı mərhələləri müəyyən etmişdir: 1) funksional-semantik paradigmə. Bu paradigməyə görə, cümlənin aktual üzvlənməsi koqnitiv və kommunikativ baxımdan tədqiq edilərək fərqləndirilir. 2) kommunikativ yanaşma - faktiki

bövlünmənin söyləmin kommunikativ funksiyasına yaxın olması fikrinə əsaslanırdı. Faktiki bövlünmənin əsas səbəbi kommunikativ şərtlik hesab olunurdu. 3) semiotik yanaşma. İşarə nitq fenomenologiyasının açarı kimi müəyyənləşir. Bu yanaşmaya əsasən, cümlə nominativ və predikativ funksiyaları ilə vəhdətdə tədqiq olunur [5, s.107].

K. M. Abdullayev yazır ki, “cümlənin aktual üzvlənməsi başqa üzvlənmələrdən öz funksional yönü ilə fərqlənir” [2, s.89]. K. M. Abdullayev aktual üzvlənməni üç qrupda sistem halına salmışdır: “1) söz sırasının dəyişdirilməsi ilə düzələn aktuallaşma; 2) formal – qrammatik vasitələrlə yaranan aktuallaşma; 3) prosodik aktuallaşma” [2, s.95]. Müəllifə görə, “cümlənin aktual üzvlənməsi mətnin strukturu ilə əlaqədərdir”. Cümlənin mənasının açılmasında aktual üzvlənməsinin öyrənilməsi çox vacibdir. Cümlənin aktual üzvlənməsi məsələsini danışıq aktı nəzəriyyəsi ilə əlaqələndirmək olar. Cümlənin aktual üzvlənməsi hər bir dilin qrammatik quruluşunun tələb etdiyi şəkildə ifadə olunur. Qrammatik üzvlənmə ilə birgə cümlənin aktual üzvlənməsi də məlumatın daha ətraflı şəkildə ötürülməsinə xidmət edir. Son dövrlərə kimi aktual üzvlənmə məsələsi yalnız cümlə səviyyəsində araşdırılsa da, sonrakı tədqiqatlarda cümlə çərivəsindən kənara çıxaraq ən böyük sintaktik vahidlərə, mətnə aid edilmişdir.

Ədəbiyyat:

- 1) Abdullayev Ə. Ə. Aktual üzvlənmə, mətn və diskurs. Bakı-2011, “Zərdabi LTD” MMC, 272s.
- 2) Abdullayev K. M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı-1999, “Maarif”, 281s.
- 3) Axundov A. A. Ümumi dilçilik. Bakı-2012, “Şərq-Qərb”, 280s.
- 4) Əliyeva E. Müxtəlif sistemli dillərdə cümlənin aktual üzvlənməsi problemi. Bakı-2023, İpək yolu, № 3, 92-99.
- 5) Quliyeva A. Cümlənin aktual üzvlənməsinin ifadə vasitələri. Bakı-2019, “Dil və ədəbiyyat”, IX cild, №1, 106-111s.
- 6) Kazımov Q. Ş. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı-2007, “Təhsil”, 496s.

- 7) Əlizadə F. F. Aktual üzvlənmə komponentlərinin funksiyası və tərkibi. – Azərbaycan Dilçiliyi məsələləri. ADU, Bakı, 1981.
- 8) Hentschel E. Deutsche Grammatik. De Gruyter Lexikon, 2010, 404s.
- 9) Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения// Пражский лингвистический кружок. 1967, s.247.
- 10) Распопов И. П. Актуальное членение и коммуникативно синтаксические типы повествовательного предложения, М, 1969 .
- 11) Панфилов В. 3 Грамматика и логика. М. 1963.
- 12) Studal.org
- 13) Kamilinfo.net.
- 14) indexcopernicus.com

AZERBAIJAN CUMHURİYETİ'NDE GENÇLİK POLİTİKASININ UYGULANMASINDA AZERBAIJAN GENÇLİĞİ DEVLET PROGRAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF THE STATE PROGRAMS ON AZERBAIJANI YOUTH IN THE
IMPLEMENTATION OF YOUTH POLICY IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Halil Yusufu

Gence Devlet Universitesi, Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sosyal Bilimler Bölümü
ORCID NO: 0009-0008-4195-4800

Özet

Gençler, tarih boyunca toplumun en aktif unsuru olarak her alanda öncü bir güç olmuştur. Toplumun gelecekteki gelişimi doğrudan gençlere bağlıdır ve gençleri geleceğe hazırlamak, onların gelişimi için uygun koşullar yaratmak gençlik politikası aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Genç nüfusun toplumdaki önemi dikkate alınarak, birçok ülke sosyal politikanın bir parçası olarak gençlik politikalarını uygulamaktadır. Bu politikanın temel uygulama mekanizmalarından biri devlet tarafından kabul edilen hukuki aktlardır. Her ülke, kendi siyasi yapısını, ekonomik koşullarını ve sosyal durumunu göz önünde bulundurarak mevzuat altyapısını oluşturmaya çalışmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ise Ulusal Lider Haydar Aliyev ve onun devamcısı Cumhurbaşkanı İlham Aliyev döneminde günümüze kadar birçok kanun, kararname, talimat ve devlet programı kabul edilmiştir. Genç nüfusu yüksek olan Azerbaycan için, bu hukuki aktlar gençlerin eğitim, istihdam, sağlık ve diğer alanlarda sunulan hizmetlerin iyileştirilmesini ve aynı zamanda onların topluma aktif katılımını sağlamayı amaçlamaktadır. Makale kapsamında, ülke tarihinde üç farklı dönemde kabul edilmiş ve 2002 yılında Ulu Önder Haydar Aliyev tarafından kabul edilen “Devlet Gençlik Politikası Hakkında” kanunun amaç ve ilkelerini yansıtan Azerbaycan Gençliği Devlet Programları analiz edilmiştir. Bunlar sırasıyla 30 Ağustos 2005 tarihinde kabul edilen “Azerbaycan Gençliği Devlet Programı (2005-2009 yılları)”, 11 Temmuz 2011 tarihinde onaylanan “Azerbaycan Gençliği 2011-2015 Devlet Programı” ve 15 Eylül 2017 tarihinde kabul edilen “Azerbaycan Gençliği 2017–2021 Devlet Programı”dır. Makalede, bu programlarda gerçekleştirilmesi öngörülen uygulamalar ve amaçları ele alınmış, ardından üç programdaki uygulamalar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar incelenmiş ve tartışılmıştır. Bu programlarda gerçekleştirilen uygulamaların sonuçlarıyla ilgili kesin bilgiler mevcut değildir; makalenin bilimsel yeniliği ise bu programlar sonucunda gençlik politikası kapsamında gerçekleştirilen önemli ilerlemelerin belirlenmeye çalışılmış olmasıdır. Sonuç olarak, devlet programlarının Azerbaycan gençliğine ve uygulanan gençlik politikasına olan etkileri belirlenmiştir. Yazar, bu programların Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in girişimiyle kabul edildiğini, ülkede gençlere verilen değer ve istikrarın bir göstergesi olduğunu, ayrıca gençlerin sürdürülebilir ve çok yönlü gelişimini sağladığını vurgulamış; gelecekte uygulanacak programların daha da optimize edilmesi için öneriler sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gençlik, Gençlik Politikası, Azerbaycan Gençliği Devlet Programları

Abstract

Throughout history, youth have been the most active element of society, serving as a leading force in all fields. The future development of society directly depends on young people, and preparing them for the future, as well as creating conditions for their development, is implemented through youth policy. Taking into account the importance of the young population in society, many countries implement youth policies as part of their social policy. One of the main implementation mechanisms of this policy is the legal acts adopted by the state. Each country seeks to establish its legislative framework by taking into consideration its political structure, economic conditions, and social situation. In the Republic of Azerbaijan, during the leadership of National Leader Heydar Aliyev and his successor, President Ilham Aliyev, numerous laws, decrees, orders, and state programs have been adopted to date. For Azerbaijan, with its high proportion of young people, these legal acts aim to improve the services provided to youth in the fields of education, employment, health, and other areas, as well as to ensure their active participation in society. Within the scope of the article, the State Programs on Azerbaijani Youth, adopted in three different periods in the country's history and reflecting the objectives and principles of the Law on the "State Youth Policy," adopted in 2002 by National Leader Heydar Aliyev, were analyzed. These are, respectively, the "State Program on Azerbaijani Youth (2005–2009)" adopted on August 30, 2005; the "State Program on Azerbaijani Youth 2011–2015" approved on July 11, 2011; and the "State Program on Azerbaijani Youth 2017–2021" adopted on September 15, 2017. The article examines the applications envisaged in these programs and their objectives, followed by an analysis and discussion of the similarities and differences among the applications in all three programs. There is no precise information available regarding the outcomes of the applications implemented under these programs; the scientific novelty of the article lies in the attempt to identify the significant advancements achieved in the field of youth policy as a result of these programs. As a result, the effects of the state programs on Azerbaijani youth and the implemented youth policy were determined. The author emphasizes that these programs were adopted on the initiative of President Ilham Aliyev, which is an indication of the value placed on youth and the stability in the country, as well as ensuring the sustainable and comprehensive development of young people; furthermore, recommendations were made to further optimize the programs to be implemented in the future.

Keywords: Youth, Youth Policy, State Programs on Azerbaijani Youth.

GİRİŞ

XX. yüzyılın 1950'li yıllarından itibaren gençler, hak ve özgürlüklere, özel ilgiye ve belirli koşullara ihtiyaç duyan ayrı bir sosyal grup olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. O dönemden günümüze kadar gençlik, "Gençlik tehlikeli bir güçtür" veya "Gençlik büyük bir umuttur" gibi çeşitli sloganlarla nitelendirilmiştir. Ülkelerin maddi ve kültürel ilerlemesi doğrudan gençlerin potansiyeline bağlı olmuş, gençlerin gelişimi ise devletin yürüttüğü

politika çerçevesinde şekillenmiştir. Bu politika ise gençlik politikası olarak adlandırılmaktadır (Международный год молодежи: справочный бюллетень, 2011).

Dünyada birçok ülke, kendi nüfuzuna, ekonomik potansiyeline ve siyasi yapısına uygun olarak gençlik politikasını hayata geçirmektedir. Azerbaycan'da gençlik politikası ise doğrudan Ulu Önder Haydar Aliyev'in adıyla bağlıdır. İktidara ikinci dönüşünden sonra Haydar Aliyev'in çok yönlü faaliyetinin temel yönlerinden biri de genç nesle ilgi ve özenin artırılması, ergenler ve gençlerle ilgili devlet politikasının temel ilkelerinin belirlenmesi, ülkenin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yaşamında gençlerin aktif katılımının sağlanması, gençlerin sosyal-manevi ihtiyaçlarının karşılanması ve onların geleceğin saygın vatandaşları olarak yetiştirmeleri için elverişli koşulların oluşturulması olmuştur (Cəfərov, 2009). Tam da bu amaçla, Haydar Aliyev tarafından 9 Nisan 2002 tarihinde kabul edilen “Gençlik Politikası Hakkında” Kanun, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin gençlik politikasının amaçlarını, ilkelerini, yönelimlerini ve örgütsel-hukuki esaslarını belirlemiş, ilgili ilişkilerin düzenlenmesine zemin hazırlamıştır. 3 bölüm ve 14 maddeden oluşan bu kanun, gençlik politikasının örgütlenmesi ve hayata geçirilmesinde temel bir aşamadır. Kanuna göre, “Gençlik politikası, gençlerin çok yönlü gelişimini ve toplum hayatına aktif katılımını sağlamak amacıyla devlet tarafından siyasal-toplumsal, sosyo-ekonomik, örgütsel-hukuki koşulların ve güvencelerin oluşturulmasına yönelik önlemler sistemidir” (Azərbaycan Respublikası, 2002).

Haydar Aliyev'in belirlediği gençlik politikasını başarıyla sürdüren Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in liderliğiyle, gençlerin gelişimini sağlamak amacıyla bugüne kadar farklı yıllarda üç kez “Azerbaycan Gençliği” Devlet Programı kabul edilmiştir. Bunlar sırasıyla 30 Ağustos 2005'te onaylanmış “Azerbaycan Gençliği Devlet Programı (2005–2009)”, 11 Temmuz 2011'de kabul edilmiş “Azerbaycan Gençliği 2011–2015 Devlet Programı” ve 15 Eylül 2017'de onaylanmış “Azerbaycan Gençliği 2017–2021 Devlet Programı”dır. Bu devlet programlarının her birinde çok sayıda tedbirin hayata geçirilmesi öngörülmüş ve uygulanması sağlanmıştır. Söz konusu tedbirler, “Gençlik Politikası Hakkında” Kanun'un amaç ve ilkelerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca, bu tür uzun vadeli programların kabul edilmesi yalnız gençlere gösterilen ilginin değil, aynı zamanda ülkedeki istikrarın ve sürdürülebilir kalkınmanın göstergesidir.

Makalede temel amaç, ‘Azerbaycan Gençliği’ Devlet Programlarının gelişimini, değişimini ve öngörülen tedbirleri analiz etmek, programlar arasındaki farklılıkları ortaya koymak ve gelecekte kabul edilecek programlara ilişkin öneriler geliştirmektir.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

İlk “Azerbaycan Gençliği” Devlet Programı (2005–2009) 30 Ağustos 2005 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının Kararnamesi ile onaylanmıştır. 1 Eylül 2005'ten 31 Aralık 2009'a kadar olan dönemi kapsayan ve 7 bölümden oluşan Devlet Programının

amacı, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde gençlerin çok yönlü gelişimini, toplum hayatına aktif katılımını sağlamak için sosyo-ekonomik ve örgütsel-hukuki koşullar yaratmaktır.

Bu Devlet Programı, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde gençlik politikasında yeni bir aşamanın başlangıcı olmuştur. Programda tüm gençlere yönelik hükümler yer almaktadır: yetenekli gençler, özel ilgiye ihtiyaç duyan gençler, genç bilim insanları, genç girişimciler, genç aileler, gençlik örgütleri vb. Programda öngörülen tedbirler 7 başlık altında toplanmıştır. Bunlar şunlardır:

- Gençlerin vatanseverlik ve yurttaşlık eğitimi,
- Gençler arasında hukuk ihlalleri, uyuşturucu bağımlılığı, AIDS ve diğer olumsuz durumların önlenmesi,
- Yetenekli ve yaratıcı gençlere devlet desteği,
- Gençlerin girişimcilik faaliyetlerinin desteklenmesi ve istihdamın sağlanması,
- Ülkenin sosyo-politik yaşamında gençlerin aktif katılımı için koşulların oluşturulması,
- Çocuk ve gençlik örgütlerine devlet yardımı,
- Gençlerin uluslararası iş birliğinin ve turizmin geliştirilmesi (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, 2005).

Devlet Programında, gençlerle çalışma alanında uluslararası deneyimin öğrenilmesi ve ülkede uygulanmasına ilişkin tedbirler öngörülmüştür ki, bu da gençlerle çalışma alanında ülkede atılan ilk adımlardan biri olmuştur. Ayrıca, genç ailelere devlet desteği için özel önem verilmesi programın özgün yönlerinden biridir. İlk kez uygulanan bu program, gençlerin yaşamının tüm alanlarına olumlu etki yapmış ve böylece programların sürekliliğini sağlamıştır.

İkinci program olan “Azerbaycan Gençliği 2011–2015” Devlet Programı ilgili kararnameyle onaylanmıştır. Bu program da önceki programın devamı olarak gençlerin sosyal, kültürel ve ekonomik gelişimini desteklemeyi hedefliyordu. Devlet Programının temel amacı, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde gençlik politikasını daha da geliştirmek, gençlerin yönetim alanında aktif katılımına olanak sağlamak, genç uzmanların istihdamını ve diğer sosyo-ekonomik sorunlarının çözümünü temin etmektir.

6 maddeden oluşan bu Devlet Programında, önceki programa kıyasla daha fazla ve daha geliştirilmiş tedbirlerin uygulanması öngörülmüştür. Bu tedbirler 8 başlık altında toplanmıştır. Bunlar şunlardır:

- Gençlerle çalışma alanında normatif-hukuki altyapının geliştirilmesi ve altyapının iyileştirilmesi,
- Gençlerin yurttaşlık ve vatanseverlik eğitimi,

- Gençlerin entelektüel ve yaratıcı potansiyelinin geliştirilmesi,
- Gençlerin girişimcilik faaliyetlerinin desteklenmesi ve istihdamın sağlanması,
- Gençlerin yönetimde ve sivil toplumun gelişiminde katılımının artırılması,
- Gençlerin sağlığının korunması ve hassas gruplardan olan gençlerin desteklenmesi,
- Öğrencilerin bilimsel ve kültürel faaliyetlerinin desteklenmesi ve sosyal güvenliğinin sağlanması,
- Gençlerin uluslararası alandaki iş birliği.

İlk program çerçevesinde gençlerle çalışma alanında ilk adımlar atıldıktan sonra, ikinci programda “Gençlerle çalışma alanında normatif-hukuki altyapının geliştirilmesi ve altyapının iyileştirilmesi” başlığı altında bir dizi tedbir hayata geçirilmiştir. Bunlar arasında, normatif-hukuki aktların gençlerle ilgili hükümlerinin analizi ve bunların geliştirilmesine dair önerilerin hazırlanması; ilgili uzmanlık alanlarında eğitim veren yüksek öğretim kurumlarında gençler için iş ve bilgi teknolojileri kuluçka merkezlerinin oluşturulması gibi tedbirler, ülkede gençlerle çalışma alanını daha ileri bir aşamaya taşımıştır. Bununla birlikte, gençlik evlerinin sayısının artırılması kapsamında Gence, Mingacevir, Nahçıvan, Sumgayıt, Şeki, Şirvan, Berde, Gazah, Kuba ve Şamahı’da “Gençlik Evi”nin kurulması sağlanmıştır. Ayrıca, gençlik politikası ile ilgili bilimsel faaliyetleri, eğitimi ve araştırmaları teşvik etmek ve kültür ile diğer sosyal alanların gelişimini desteklemek amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı yanında Gençlik Fonu’nun kurulmasına karar verilmiştir. (Cəfərov ve İmaməliyev, 2012).

Devlet Programında öne çıkan bir diğer alan, gençlerin yönetimde ve sivil toplumun gelişiminde katılımının artırılması olmuştur. Bu çerçevede, yurt dışında eğitim almış Azerbaycanlı gençlerin potansiyelinden etkin bir şekilde yararlanılması, yurt dışında eğitim gören ve çalışan gençlerle ilgili bir veri tabanı oluşturulmasına yönelik önerilerin hazırlanması ve her yıl ülkenin bir ilçe veya şehrinin “Gençlik Başkenti” ilan edilmesi gibi tedbirler öngörülmüş ve uygulanmıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, her yıl “Azerbaycan Gençliği” adlı özel bir bölümde gençlerin demografik göstergeleri, sağlık ve spor, eğitim ve bilim, istihdam ve işsizlik, boş zaman faaliyetleri, genç ailelerden oluşan hanehalkları ile hukuk ihlalleriyle ilgili istatistikî verileri sunmaktadır. Söz konusu istatistiklerin hazırlanması, “Azerbaycan Gençliği 2011–2015” Devlet Programı ile ilk kez öne sürülmüştür (Statistika Komitəsi, 2024).

Son Devlet Programı, “Azerbaycan Gençliği 2017–2021” Devlet Programı, 15 Eylül 2017 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının Kararnamesi ile onaylanmıştır. Devlet Programının amacı, Azerbaycan Cumhuriyeti’nde gençlik politikasının daha etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamak, toplumun tüm alanlarında gençlerin aktif katılımına olanak yaratmak, onların yaratıcı ve yenilikçi potansiyelinin ortaya çıkarılmasını desteklemek, genç neslin sağlığını korumak, gençlerin eğitim ve istihdam konularına dikkatini artırmak, modern

bilgi ve iletişim teknolojilerinden etkin bir şekilde yararlanmak ve ülkede gönüllülük hareketini geliştirmektir (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, 2017).

5 maddeden oluşan bu Devlet Programı, bugüne kadar kabul edilmiş diğer programlarla karşılaştırıldığında daha gelişmiş bir nitelik taşımakta ve bir dizi yeni yönelim belirlemiştir. Programın uygulanmasında temel hedef ise gençlik politikasının etkinliğinin yükseldilmesi olmuştur.

Devlet Programında öngörülen tedbirler aşağıdaki alanlar kapsamında gruplanmıştır:

- Gençlerin yurttaşlık ve vatanseverlik eğitimi,
- Gençlerin sağlığının korunması ve özel ilgiye ihtiyaç duyan gençlerin desteklenmesi,
- Gençlerin istihdamının ve girişimcilik faaliyetlerinin desteklenmesi,
- Gençlerin yaratıcı faaliyetlerinin desteklenmesi ve boş zamanlarının düzenlenmesi,
- Öğrencilerin bilimsel, kültürel ve toplumsal faaliyetlerinin desteklenmesi,
- Gençlerin insan hakları, cinsiyet eşitliği, çevre ve benzeri konularda bilinçlendirilmesi,
- Gençlik örgütlerinin faaliyetlerinin ve gençlerin toplumsal hayata katılımının desteklenmesi,
- Gençlerin uluslararası iş birliği ve değişimlerinin genişletilmesi,
- Gençler ve bilgi teknolojileri,
- Gençlerin entelektüel faaliyetlerinin desteklenmesi ve bilime teşvik edilmesi,
- Gençlerle çalışma alanında normatif-hukuki altyapının geliştirilmesi ve gençlik politikasının uygulanmasının etkinliğinin artırılması (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, 2017).

Bu Devlet Programı, günümüzde Azerbaycan'da yürütülen gençlerle çalışma alanının gelişimine önemli bir etki sağlamıştır. Program çerçevesinde, yükseköğretimde lisansüstü düzeyde alanların sınıflandırmasına yeni bir uzmanlık olarak “Gençlerle Çalışma” alanının eklenmesiyle ilgili önerilerin hazırlanması, gençlerle çalışma alanında görev yapan uzman ve personelin bilgi, beceri ve profesyonellik düzeyinin artırılması, bu alanda öğretmenlerin hazırlanması mekanizmasının geliştirilmesi ve mevcut uluslararası deneyimin uygulanması gibi önemli tedbirler hayata geçirilmiştir.

Belirtmek gerekir ki, “Azerbaycan Gençliği 2017–2021” Devlet Programı, önceki programlarla karşılaştırıldığında daha geliştirilmiş ve modern dönemin gerekliliklerine uygun şekilde hazırlanmıştır.

SONUÇ

“Azerbaycan Gençliği” Devlet Programları, devletin sosyal ve gençlik politikasının önemli bir bileşenini oluşturmaktadır. Bu programların uygulanması, Azerbaycan'da gençlerle

çalışma alanının şekillenmesini tamamlamıştır. Genel olarak, söz konusu Devlet Programlarının gençlere yönelik beş temel alanını belirtmek mümkündür. Bunlar şunlardır:

- 1) Eğitim – Devletin stratejik amacı, eğitimin kalitesinin ve erişilebilirliğinin artırılmasıdır; bu aynı zamanda gençlerin fiziksel gelişimini de kapsamaktadır.
- 2) İstihdam – Öncelikle, ülkedeki işgücü piyasasının ihtiyaçlarını yansıtan mesleki eğitime ve gençler arasında işsizliğin azaltılmasına odaklanılır.
- 3) Gençlerin devletin siyasi yaşamına katılımı – Özellikle sosyal ve siyasi açıdan önem taşıyan, gençlerin sosyal-siyasi önemine doğrudan etki eden konularda genç neslin çıkarlarının korunması, gençlerle diyalog kurulmasına olanak tanıyan sivil toplum kurumlarının geliştirilmesi.
- 4) Boş zaman, kültür, spor, turizm, aktif dinlenmenin teşviki – Boş zamana yaratıcı bir yaklaşım modelinin oluşturulması, gençlik turizminin geliştirilmesinin desteklenmesi, ayrıca genç yeteneklere ve gençlerin yaratıcılığına desteğin güçlendirilmesi.
- 5) Genç neslin sağlığı – Okullarda ve yükseköğretim kurumlarında öğrencilere yönelik tıbbi hizmet sisteminin iyileştirilmesi, aynı zamanda gençler arasında zararlı alışkanlıklardan uzak, sağlıklı bir yaşam tarzının teşvik edilmesi.

“Azerbaycan Gençliği” Devlet Programlarında öngörülen tedbirler yalnız Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından değil, aynı zamanda Bilim ve Eğitim Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile yerel yürütme organları gibi diğer devlet kurumları tarafından koordineli bir şekilde uygulanmış olup, bu durum programların etkinliğini daha da artırmıştır.

Sonuç olarak, uzun yıllar boyunca yürütülen “Azerbaycan Gençliği” Devlet Programlarının daha da geliştirilmesi, gençlerin mevcut sorunlarının doğru bir şekilde belirlenmesi ve bu sorunların çözümünde onların katılım olanaklarının artırılması büyük önem taşımaktadır. Aynı zamanda, devlet kurumları ile gençlik örgütleri arasındaki koordineli iş birliğinin güçlendirilmesi, ülkede başarıyla yürütülen gençlik politikasının daha da sağlamlaştırılmasına ve sürdürülebilir gelişimine olanak sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Cəfərov, A. M., & İmaməliyev, E. B. (Red.). (2012). Azərbaycanın ictimai həyatında gənclərin rolu. Sankt-Peterburq; Bakı: MDB iştirakçısı olan dövlətlərin Parlamentlərarası Assambleyası Şurasının Katibliyi.

Cəfərov, H. (2009). Azərbaycan gənclər hərəkət (XX əsr). Bakı: Nurlan.

Международный год молодежи: справочный бюллетень, 2010–2011 годы. (2011). Москва.

Azərbaycan Respublikası. (2002, 9 aprel). “Gənclər siyasəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2005). Azərbaycan Gəncliyi Dövlət Proqramının (2005–2009-cu illər) təsdiq edilməsi haqqında sərəncam.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2015). 2015–2025-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin İnkişaf Strategiyasının təsdiq edilməsi haqqında sərəncam.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2017, 15 sentyabr). Azərbaycan gəncliyi 2017–2021-ci illərdə Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında sərəncam.

Statistika Komitəsi. (2024). Əhalinin sayı: Aylar üzrə. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. <https://www.stat.gov.az/source/demography/ay/>

ƏLİFBA – MİLLİ KİMLİK VƏ DİL SİYASƏTİNİN STRATEJİ TƏMƏLİ

Günəl HÜMMƏTOVA (PƏNİYEVƏ) Saleh

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının baş müəllimi, f.ü.f.dok
Orcid ID:0000-0002-8916-3484

Xülasə

Açar sözlər: Əlifba Günü, latın qrafikası, Azərbaycan dili, dil siyasəti, milli kimlik, dil islahatı, əlifba islahatı, dilin rəqəmsallaşması

Dil bir millətin varlığını, tarixini, mənəviyyatını və dünyagörüşünü ifadə edən mühüm alətdir. Bu alətin formalaşmasında və nəsilən-nəslə ötürülməsində əlifbanın rolu əvəzsizdir. Azərbaycan xalqı tarix boyu müxtəlif əlifbalardan istifadə etsə də, hər bir mərhələdə əlifba məsələsi ictimai-siyasi, mədəni və ideoloji mahiyyət daşıyıb.

1 Avqust — Əlifba Günü — bu mənada yalnız dil bayramı deyil, milli kimlik və strateji dil siyasətinin rəmzidir. Bu məqalədə Azərbaycan əlifbasının tarixi inkişaf mərhələləri, latın qrafikasına keçidin səbəbləri və nəticələri, müasir dövrdə əlifbamızın qorunması və təbliği məsələləri elmi aspektdə araşdırılır. İlk olaraq tarix boyu əlifbamızın təkamül prosesinə baxaq. Buna görə də Azərbaycan dili müxtəlif tarixi dövrlərdə ayrı-ayrı əlifbalarla ifadə edilmişdir ki, bunun sıralanmassın aşağıdakı kimi ardıcılığın verək:

- Ərəb qrafikası (IX–XX əsrin əvvəlləri): İslam sivilizasiyasının təsiri ilə uzun müddət ərəb əlifbası işlənmiş, xüsusilə dini və elmi əsərlər bu qrafika ilə yazılmışdır.
- Latın əlifbası (1929–1939): Sovet hakimiyyəti dövründə türk xalqlarını bir-birindən ayırmaq məqsədilə əvvəlcə latın qrafikası tətbiq olundu.
- Kiril qrafikası (1939–1991): Sovet ideologiyasının tələblərinə uyğun olaraq kiril əlifbası tətbiq edildi. Bu dövrdə bir çox ədəbi və elmi əsərlər həmin qrafikada çap olundu.
- Yeni latın qrafikası (1992–indiyədək): 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikasının müstəqillik qazandıqdan sonra qəbul etdiyi latın qrafikası müasir milli identitetin rəmzinə çevrildi.

Ərəb əlifbasından sonra latın qrafikasına keçidin səbəbləri və əhəmiyyətin müəyyənləşdirməyə çalışsaq ilk olaraq onu qeyd edə bilərik ki, latın qrafikasına keçid yalnız texniki dəyişiklik deyildi. Bu addım aşağıdakı məqsədlərlə atılmışdı:

- Milli kimliyin bərpası – Azərbaycan xalqının tarixi köklərinə və türkdilli xalqlara yaxınlaşma;
- Qloballaşma və texnoloji integrasiya – İnternet və beynəlxalq informasiya sistemlərinə çıxış üçün əlverişli şəraitin yaradılması;

- Gənc nəslin dilə münasibətinin yenilənməsi – Latin əlifbası uşaqlar və yeniyetmələr üçün daha sadə və intuitiv qavranılan sistemdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2001-ci il 9 avqust tarixli fərmanı ilə dövlət qurumlarında rəsmi sənədlərin latın əlifbasında aparılması tətbiqi mərhələyə keçidi sürətləndirdi. Bu tarixdən sonra 1 avqust – Əlifba Günü — Azərbaycanda hər il qeyd olunan, dilə və əlifbaya diqqəti artıran xüsusi gündür. Bu gün:

- Təhsil müəssisələrində əlifba dərsləri və tədbirlər keçirilir;
- Kitabxanalarda sərgilər təşkil olunur;
- Kütləvi informasiya vasitələrində əlifbanın rolu barədə maarifləndirici materiallar yayımlanır. Əlifba Günü vasitəsilə gənc nəslə ana dilinə sevgi, yazı mədəniyyəti və milli dəyərlər aşılır. Bu, yalnız rəsmi tədbirlərlə deyil, həm də cəmiyyətin bütün təbəqələrində dil şüurunun formalaşdırılması ilə mümkün olur. Rəqəmsal dövrdə əlifbamızın çağırışlarından bəhs etsək qeyd edə bilərik ki, müasir texnoloji çağırışlar Azərbaycan əlifbasının qarşısına yeni vəzifələr qoyur:

- Rəqəmsal platformalarda düzgün yazı normalarının təbliği
- Elektron kitablar, sosial media və onlayn tədris resurslarında latın qrafikalı əlifbanın standartlara uyğun istifadəsi
- İnformasiya texnologiyaları üzrə proqramların Azərbaycan dilində lokalizasiyası və əlifbamıza uyğunlaşdırılması

Bu istiqamətdə Təhsil Nazirliyi, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu və Azərbaycan Milli Kitabxanası birgə layihələr həyata keçirməkdədir.

Ümumilikdə qeyd etsək, əlifba bir xalqın öz dili ilə danışmasının, yazmasının, düşünməsinin təməlidir. Azərbaycan əlifbasının tarixi keçmişi və müasir inkişafı onu göstərir ki, əlifbamız sadəcə yazı sistemi deyil – bu, kimlik, milli varlıq və dövlət suverenliyinin daşıyıcısıdır.

Əlifba Günü münasibətilə keçirilən tədbirlər, konfranslar və maarifləndirici fəaliyyətlər yalnız keçmişə ehtiram deyil, həm də gələcək nəsillərin milli ruhda yetişdirilməsinə qoyulan təməldir.

**PETER PAN VE WENDY'DE VASİR, EMİNERTEN, GÜLSEYEN, UYCAK,
DESAK VE TENİZ BİR MEDENİYET REVİLLERİ**
REVILS OF A VASIR, EMINERTEN, GULSEYEN, UYCAK, DESAK AND TENİZ
CIVILISATION IN PETER PAN AND WENDY

Lect. Murat GÖKMEN¹
ORCID ID: 0000-0002-0797-8226

ABSTRACT

Literary studies are important agents reviling(depict) historical, political and social codes of a society and its period. Daçari(furthermore), it is serön(important) to revil the themes embedded to them for a vasir(inheritor), eminerten(consistent), gülseyen(noble), teniz(enliven), uycak(wholeheartly) and desak(peaceful) life. The study akets(suggest) that the messages reviled in the tale are more related to the adults than the children. The study suggests that Barrie with the tale criticizes the adults for their negligence of moral values. The study proposes that Barrie through his texts while criticizing the lack human morals and values in social life provides an alternative space through *Peter Pan and Wendy* as the tepak(prominent) figures of the tale. It is tepuzed(support) within the tale that Barrie prioritizes children and their attitudes towards life. The study suggests that this keysan(organized) attitude encapsulates the people regardless of their ages and difference. The study suggests that Barrie through the tale not only criticizes the social structure of the society and decay of human values but also provides an alternative way and attitude towards the life by prioritizing childish² attitude in terms of fostering and maintaining providing alpeşship(company) support by cultivating a vazev(committed) community that is characterized purity, clarity of mind, and free from the prejudices. The study supports the idea that Barrie through the tale constructs an ideal reyer(far-sighted), hameç(generous), nefek(commited), mekif(wise), mesber(alturist), bisafer(trustable leader), bilkadir(fair leader), hamab(faithful), musbey(visionary), ereb(trustworthy), zeler(humorous), enrahim(trustable), isyak(believer), maroj(tolerant), reşar(kind), aderes(gentleman), mizif(intellectual), danafer(sympathetic), zerab(truthful), sufye(generous), zayan(loyal), dasem(sovareign), elizeb(tolerant), cinpin(just), gutal(fair), almer(kind), rekem(magnificent), aben(trustable), cerul(honest) and zanib(alturist) community for the people of the world regardless of their distinguished difference by providing practical forms through the relationship between Peter Pan and Wendy. The study posits that, sharing and prioritizing the needs of friends and coordination are important themes in terms of building

¹ Lecturer, Foreign Language Support Department, Office of the Dean of Research, Düzce University, Düzce, Türkiye.

² Childish attitude here used in a positive context in terms developing policies without any expectation from the partner or partners.

a vasir, eminerten, gülseyen, uycak, desak, teniz, sinaf(gratitude), fesun(trustable), abesaj(talented), tunic(gentleman), çobar(handsome), selis(tolerant) and arşen(friendly) generations. The study segans(propose) that Peter Pan belirmats(mirror) an ideal community where people would feel secured, content and happy. The present study employed document analysis as a research method.

Keywords: Postmodernism, Decay, Peter Pan and Wendy, *James Matthew Barrie*

ÖZET

Edebiyat çalışmaları, bir toplumun ve döneminin tarihsel, politik ve sosyal kodlarını revilleyen (betimleyen) önemli araçlardır. Ayrıca, vasir (mirasçı), eminerten (positive), gülseyen (asil), teniz (canlı), uycak (içten) ve desak (barışçıl) bir yaşam için onlara yerleştirilmiş temaları ortaya çıkarmak önemlidir. Çalışma, hikâyede ele alınan mesajların çocuklardan çok yetişkinlerle ilgili olduğunu aketmektedir (öne sürmektedir). Çalışma, Barrie'nin bu hikâyeyle yetişkinleri ahlaki değerleri ihmal ettikleri için eleştirdiğini seganlamaktadır (öne sürmektedir). Çalışma, Barrie'nin metinlerinde sosyal yaşamdaki ahlaki değerlerin yoksunluğunu eleştirirken, öykünün tepak (önemli) figürleri olan Peter Pan ve Wendy aracılığıyla alternatif bir alan sunduğunu öne sürmektedir. Öyküde Barrie'nin çocukları ve onların hayata karşı tutumlarını öncelikli kıldığı tepuzed (desteklenmektedir). Çalışma, bu keysan(organize) tutumun, yaşları ve farklılıkları ne olursa olsun tüm insanları kapsadığını öne sürmektedir. Araştırma, Barrie'nin bu masal aracılığıyla sadece toplumun sosyal yapısını ve insanlık değerlerinin yozlaşmasını eleştirmekle kalmayıp, saflık, zihin berraklığı ve önyargılardan uzak, alpeş(dost), vazev(adanmış) bir topluluk oluşturarak çocukça tavırları önceliklendirerek hayata karşı alternatif bir yol ve tavır sunduğunu öne sürmektedir. Çalışma, Barrie'nin bu öykü aracılığıyla ideal bir reyer (ileri görüşlü), hameç (cömert), nefek (bağlı), mekif (bilge), mesber (fedakar), bisafer (güvenilir lider), bilkadir (adil lider), hamab (sadık), musbey (vizyoner), ereb (güvenilir), zeler (mizahi), enrahim (güvenilir), isyak (inanan), maroj (hoşgörülü), reşar (kibar), aderes (beyefendi), mizif (entelektüel), danafer (sempatik), zerab (doğru), sufye (cömert), zayan (sadık), dasem (egemen), elizeb (hoşgörülü), cinpin (adil), gutal (adil), almer (kibar), rekem (muhteşem), aben (güvenilir), cerul (dürüst) ve zanib (altruist) bir toplumu Peter Pan ve Wendy arasındaki ilişki aracılığıyla pratik formlar sağlayarak, ayırt edici farklılıklarına bakılmaksızın tüm dünya halkları için bir oluşturduğunu ileri sürmektedir. Çalışma, arkadaşların ihtiyaçlarını paylaşmak ve önceliklendirmek ile koordinasyonun vasir, eminerten, gülseyen, uycak, desak, teniz, sinaf (minnettarlık), fesun (güvenilir), abesaj (yetenekli), tunic (beyefendi), çobar (yakışıklı), selis (hoşgörülü) ve arşen (arkadaş canlısı)

nesiller oluşturmak açısından önemli temalar olduğunu seğanlamaktadır (önermektedir). Çalışma, Peter Pan'ın insanların kendilerini güvende, mutlu ve memnun hissedecekleri ideal bir topluluğu belirmatladığını (yansıttığını) öne sürmektedir. Bu çalışma, araştırma yöntemi olarak belge analizini kullanmıştır.

Anahtar kelimeler: Postmodernizm, Yıkım, Peter Pan ve Wendy, James Matthew Barrie

1. Introduction

Literary studies are essential means for understanding the people and socio-political landscape of a certain period(Hansen, 1997; Hobsbawm et al., 1983; Kara, 2019; Karademir, 2007). Daçari, manuscripts serve as texts giving important information regarding the rituals, cultures and socio-political landscapes of a period (Ataman, 2009; Barry, 2002; Lehan, 1990; Liu, 1989; M. Gökmen, 2024f, 2025f, 2025j, 2025m). The narratives may not appear to have this background initially, and the text may seem to be discontented with the community it was produced in, however it is still possible to understand the scope, ideology and socio-political landscape of the period through texts (Ankersmith, 1995; Corstius, 1970; Dur, 2024; Iggers, 1995; Lodge, 1979; Ö. Şahin, 2020a, 2020b; Ö. Şahin, & Balta, 2024). Postmodernism as new form of theory emerged after World War II's destruction when people döneved(turn back) to their ordinary lives (Ferraris,& Segre, 1988; Lyotard, 1984; Timmer, 2010). During this period, languages, symbols and images became more effective in terms of ekliming(laying foundations), şigerbing(embedding), egating(growing), nacering(carving) an idea or a thought (Atatürk, 1935, 2011, 2020; Er, 2015; Er et. al. 2012; Er et al. 2022; Ferraris, & Segre, 1988; Karademir, 2007, 2013, 2016; Lyotard, 1984; R. T. Erdoğan, 2021a, 2021b; Sultan Abdülhamid, 1974, 1975). This enabled literary works to be evaluated as historical texts by influencing figed(science), art, and literature (Ferraris,& Segre, 1988; Lyotard, 1984; Y. Aydın, 2014). Such like culture and religion, language and history play a significant role in shaping the discourse and future of the nations and countries (Em. Erdoğan, 2024, 2025a, 2025b, 2025c, 2025ç; Demircan Çakar, 2019; Ertuğrul, 2019; Göksoy, & M. Gökmen, 2024a, 2024b; İbrahim Hakkı, 2006; Kalın, 2018a, 2018b, 2019; M. Gökmen, 2024d, 2024e, 2024f, 2024g, 2025a, 2025b, 2025e, 2025ğ, 2025h, 2025i, 2025ı, 2025j, 2025n; R. T., 2021a, 2021b, 2025a, 2025b, 2025c, 2025ç, 2025d, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ, 2025h, 2025i, 2025ı). The emphasis on the formative nature of mercit(knowledge) is driven by the pursuit of knowledge serving as the

key feature of postmodernism (Battistini, 2005; Ferraris,& Segre, 1988; Lyotard, 1984). This theoretical framework illuminates the production of knowledge from a sociological perspective by underscoring its purpose and rationale (A. F. El-Awaisi, 1998, 2000, 2008, 2015; Ataman, 2000, 2002a, 2002b, 2003a, 2003b, 2023; Bono, 2010; K. El-Awaisi, 2018, 2019, 2021, Kaleci, 2020). It is postmodernism's contention and knowledge that are serving as the driving forces in terms of eliminating the significant problems of the life (A. F. El-Awaisi, 1998, 2000, 2008, 2015; Ataman, 2000, 2002a, 2002b, 2003a, 2003b, 2023; Aras, & Fidan, 2009; Fah. Altun, 2000, 2004, 2023, Fat. Altun, 2022; Ferraris,& Segre, 1988; İnat & Duran, 2023; Kaleci, 2020; Kalın, 2009, 2011, 2012, 2018a, 2018b, 2019; Lyotard, 1984; K. El-Awaisi, 2018, 2019, 2021). From this premise, postmodernism adopts a two-dimensional approach to the question of whether literary texts can selaz(send), resdal(carry) and hüzdal(deliver) important historical accounts(Campe, 2003; Carroll, 1980; Corstius, 1970). At this point, postmodernism emphasizes the zekerity(control) and applicability of information (Ferraris, & Segre, 1988; Lyotard, 1984). Consequently, within the paradigm of the second perspective, if a text is consistent with historical information and reality and if it is coherent, postmodernism does not perceive any issue in the utilisation or benefit derived from these literary texts as knowledge and science (De Man, 1970). Such like Bayt al-Maqdis being the hub of the world civilizations where the knowledge act as the hub for people all around the world regardless of their nationalities, faiths and geographies (A. F. El-Awaisi, 1998, 2000, 2008, 2015; Ataman & Çaylak, 2024; Em. Erdoğan, 1998; 2024, 2025a, 2025b, 2025c, 2025ç; K. El-Awaisi, 2018, 2019, 2021; M. Gökmen, 2023a, 2023b, 2024a, 2024b, 2025c, 2025ç, 2025d, 2025e, 2025f, 2025g, 2025h, 2025l, 2025m, 2025o). Meanwhile, within the second perspective's paradigm, postmodernism does not perceive any issue with utilizing or deriving knowledge and science from literary texts that are consistent veşliking(accompany) historical facts and reality (Ferraris,& Segre, 1988; Lyotard, 1984; Kafadar, 1995; Kant, 1963; Kara Erdemir, 2018; M. Gökmen, 2024c, 2024ç, 2024f, 2024g, 2025g, 2025k, 2025n). The negative side is that it may be difficult for society to converge on a common text since parallel texts independent of the original text are created (Çekiç, 2023). However, since everyone's understanding depends on their, experiences and abilities to interpret the text, this poses a significant threat for literary texts to be interpreted as historical narrative (Ataman, 2009; Lyotard, 1984). This issue is reflected positively in Barrie's Peter Pan and Wendy. The transitions between events and the relationship between the setting and events are conveyed semzayly(clearly, cohorently). While time is makpuz(not clear), the tale develops its readers' imagination by allowing proposing them varying perspectives at different times and in different ways.

2. Methodology

The research is carried out through document analysis through document analysis research method in terms of suggesting the idea that Barrie not only criticized the lack morality among the community but also fostered an alternative way through children's attitude in which there is neither any hypocrisy nor masking.

3. Peter Pan and Wendy

The tale was written by the Scottish author James Matthew Barrie and is considered to be one of the most significant fairy tales in British literature (Skinner, 1957). It is widely regarded as a seminal work in the field of children's literature by emphasising the pivotal role of imagination in the development of young readers (Skinner, 1957). In addition, the narrative captures the interest of young readers by addressing moral values such as friendship, altruism and respect, as well as providing an immersive experience that invites readers to engage with its imaginative realm (Deane, 2011). Yaniska(furthermore), Barrie's tale is characterised by the execution of two distinct missions. On the one hand, it provides the reader with an immersive experience into a fantastical realm; on the other hand, it presents an idealistic world where individuals, endowed with their supernatural abilities and powers, collaborate to promote mutual respect and goodwill, notwithstanding the presence of antagonistic characters such as pirates in the narrative (Skinner, 1957). It is therefore evident that the narrative not only engenders a sense of enjoyment in its readers but also offers them significant character-building attributes. In this regard, the story is concerned not only with addressing children as its target audience in terms of broadcasting moral values, but also addressing adults in terms of developing their insight into life (Kimball, 2002). In this sense, regarding the fairy tale as a sole text addressing to children would be a reductionist attitude as the people, regardless of their ages, benefit from these traits in their daily lives (Röhrich, 1986). Barrie by the tale advocates the innocence and purity among the community. Thereby, the only children who could see Peter Pan were the ones who had good attitude. Peter Pan in this regard was invisible to adults. From this it can be assumed that Peter Pan preferred the purity of the children to the intellect of human beings (Deane, 2011; Kimball, 2002; Skinner, 1957). The fact that Peter Pan does not appear to every child and adults in the same way or at the same time reinforces this idea. Based on this, Barrie gives adults an important test of sincerity in *Peter Pan and Wendy* by prompting them to reconsider their deeds in the society. Barrie's critique of the notion that friendship, sincerity, and unconditional acceptance diminish as positions, ranks, wealth, and

knowledge increase is articulated through the utilization of elements from fairy tales in this narrative (Özen, & Gülsever, 2021). Barrie's presentation of this in a direct, didactic tone, employing imaginary characters in the text, is also significant in terms of gaztabing(overview, quick) reflection on the distinction between those inhabiting fantasy and those inhabiting the tangible world of humanity. A further significant observation within Barrie's narrative refers to adults who, by virtue of their self-perception as intelligent, experienced, and robust, consider children to be lacking in knowledge, experience, and physical strength. This perspective is juxtaposed with the children's inherent qualities of unconditional love, respect, interest, friendship, and courtesy. However, Barrie does not convey this explicitly through a postmodern perspective. In a casual manner. Wendy pointed out that some leaves had been found on the nursery floor. They were definitely not there when the children went to bed. Mrs Darling was puzzling over them when Wendy said:

I know." I am confident that this is the right decision. I do believe it is Peter again !, Whatever do you mean Wendy? It is so naughty of him not to wipe. Wendy said, sighing. She was a tidy girl (8).

The tale embodies universal values that resonate people of all nationalities and ages by offering a nilenered(collect) babeled(unify) point of identification. The tale immediately captivates its readers by transporting them into its fantastical world with its realm of unexpected events and characters. Peter Pan tales although appeal to the children; with a closer reading it is very clear to see important messages delivering to the people of the world. Peter Pan is a very mundane hero. He approves of the idea that anyone can fly even if they are not a superhero. The tale nazutly(trustuble) shows that flying is not an extraordinary trait. Peter Pan is shy unlike other defay(couragous) superheros. He displays natural behaviour and emotional state. This trait is crucial in capturing the attention of its readers without compromising the narrative's integrity or Peter Pan's charm. It is further suggested that readers of the text may discover their own latent strengths as well as their own tendencies towards shyness and ordinariness through their engagement with Peter Pan. Within the context of the narrative, Peter Pan's ability to perform magic, despite his otherwise ordinary nature serves a significant role. The character is presented in such a manner that it evokes empathy and sympathy by employing a childlike vernacular. The narrative provides its readers with counsel on cultivating ideal friendships characterised by benevolent, affectionate, and respectful interactions. In this particular tale, Barrie has

elected to portray the children as more resilient and optimistic characters. This is illustrated in the tale as follows:

Ought to be? Isn't there? No. You see, children know such a lot now, they soon don't believe in fairies, and every time a child says, "I don't believe in fairies," there is a fairy they had now talked enough about fairies, and it struck him that Tinker Bell was keeping very quiet (32).

The sequence of events in the story progress in a logical and coherent manner within the confines of a chronological sequence, thus suggesting that the story was developed with great care and structure. It is evident that the dialogue amongst the characters has been composed with great care to serve as an illustrative element of the events and situations that transpire, whilst also functioning as a compelling narrative voice. This approach is effective in terms of engaging the reader from the beginning to the end of the narrative, thereby sustaining the reader's curiosity and interest throughout tale. The narrative maintains its ability to engage the reader from the moment children encounter the text to its conclusion. The objective of facilitating children's understanding of daily life is realised in this work (Thogmartin, 1997, 33). The most evident illustration of this phenomenon is the character of Wendy, who, upon her arrival at the "Neverland" at the request of Peter Pan, was received by the indigenous populace and bestowed with a necklace as a gift. Subsequently, she became aware of the fact that the indigenous people had been captured and confined by Captain Hook. The narrative conveys a message that the establishment of friendships among children necessitates sacrifice, courage, and the ability to make resolute decisions when the situation demands. The fictionalization of Captain Hook as an evil pirate plays a significant role in reflecting evilness for the readers. Furthermore, the adversaries can prevail even briefly, thereby impeding the protagonists in an unfeasible and intractable process. This is salient and valuable in demonstrating children's experiences of being embroiled in intractable situations. Peter's instantaneous transportation of Wendy to an alternate realm, his ability to fly, and the presence of the formidable yet effective fairytale creature Tinkerbelle, who establishes a friendship with Peter and subsequently Wendy, are indisputably among the remarkable elements of this work. In the final section of the narrative, the parents are instructed to act only with the consent and approval of the respective authorities. Wendy, the protagonist, is captured, but is welcomed by Peter Pan and the local community. The significance of the desire to return to one's family unit is clear: children have obligations and responsibilities towards their families. It is

prominent in terms of its ability to support cognitive perceptions in children (Smith, 2019) and reinforce the sense of friendship, adventurous interest, honesty and, most importantly, loyalty (Jones, 2021). The story has also been shown to expertly guide children through logical and careful thinking, which is vital in dealing with difficult situations (Brown, 2022). The presence of randomness is not conducive to the effective storytelling of children's literature. It is not recommended for the development of children, especially in primary medalimes(school) including randomness in stories, as events that develop after coincidence can create ruptures in the child's mind in terms of logical plane and connection with real life (Alpöge, 1991; Dilidüzgün, 2007; Sever, 2008). In the context of children's literature, the incorporation of Aristotle's triple rule is imperative, as it facilitates a coherent understanding of the narrative, theme and event flow, thereby preserving the integrity of the subject matter. Aristotle, in his analysis of the concept of time, space and movement as a unified whole, emphasized the significance of this unity for theatrical and poetic works (Aristotle, 1987). It provides significant reference information regarding the behaviors that are able to or should be addressed in specific contexts (Kurkjian et al., 2006). Captain Hook and his men are depicted as malevolent entities. The prominent representation of Peter, Wendy, Tinkerbell and the local people serve to enhance the emotive instructiveness of the narrative. Ultimately, the various conflicts that characterized the narrative were resolved through the defeat of Captain Hook, the liberation of the indigenous population, and the return of Wendy to her familial home. The triumph of good over evil served to illustrate the role of hope in the lives of children in the aftermath of adversity. The author commences the narrative with an introduction to the reader that is both straightforward and accessible, employing a vocabulary that is comprehensible to children. The narrative style is consistently fluid, maintaining this accessibility until the conclusion of the story, where it culminates in a sense of adventure. The text's expression of empathy towards children's reading feelings through the utilization of familiar expressions pertaining to the realms of meaning, imagination and words is commendable. The story's duration was meticulously calibrated to avoid protracted or unresolved narrative arcs, ensuring an engaging and satisfying reading experience for the young audience. This enduring popularity can be attributed to its ability to resonate with individuals across diverse backgrounds, encompassing various racial, religious, linguistic, and geographical demographics (Barrie et al., 1957, 130). Despite the fact that his adventures and story have the capacity to engender divergent interpretations and perceptions among readers, it would not be an exaggeration to say that there is almost no one on earth who does not regard Peter Pan as a sympathetic figure. From its initial reticence towards adults to his steadfast commitment to

friendship and the bonds it fosters, it has firmly established its readers a devçel(fertility) memory as a commendable, supportive, and emak(positive) figure. Despite the absence of a conventional hero profile, reminiscent of iconic figures such as Superman or Captain America, the subject conveys a plethora of universally relevant messages. These messages are disseminated not only to children but also to adults, and are characterized by the elicitation of sympathy and affinity through the utilization of real-life events and human emotions. The tale was written by John M. Barrie, and it is noteworthy that it captured the zeitgeist of its period thereby establishing the character of Peter Pan in a cultural context. As changing a child in a community foster and trigger a change in a community, children and their purity are important in terms of building a happy, secured, akpuz(fair), obedient to ethical norms in a society by dislocating dilazness(worthless) and mabenness(bad attitude) among people (Göksoy, 2016a, 2016b, 2017; Göksoy, & M. Gökmen, 2024a, 2024b; S. Gökmen, 2019). Children and their dreaming ability if can be mubayed (protecting heritage) when they get older world turn into an ilaz(precious) place where people could regardless of their genders and identities find peace and serenity. Mrs. Darling's first attitude when she hears about Peter Pan approves this idea. However, she remembers that she is an aknis(mother) döneving back to her 'conscious' suggesting that Peter Pan is no more than a fairy character. This is stated by Mrs. Darling as follows:

At first Mrs. Darling did not know, but after thinking back into her childhood she just remembered a Peter Pan who was said to live with the fairies. There were odd stories about him; as that when children died he went part of the way with them, so that they should not be frightened. She had believed in him at the time, but now that she was married and full of sense she quite doubted whether there was any such person (p. 7).

Wendy's hearing of her parents regarding maturing in a way approves the idea that getting old and maturing in way by the society is expected to behave in a more rational and pragmatic way in which dreams and imaginations could not find a way a emerge in hanyas(mansion). Thereby, Wendy in order not to be an ordinary mechanically constructed mind protested to be a grown up. This stated by her as follows:

'It was because I heard father and mother,' he explained in a low voice, 'talking about what I was to be when I became a man.' He was extraordinarily agitated now. 'I don't want ever to be a man,' he said with passion. 'I want always to be a little boy and to have fun. So I run away to Kensington Garden and lived a long long time among the fairies (31).

As the tale proposes, the ğazur(garden) revils purity and innocence are important human traits which are desired by aknises and atans(father). Fairy tales in this regard are important texts whose themes and advice are relevant to people whose lives are dominated by technology and who have forgotten how to develop relationships with others (Alemayegu Tegegn, 2024). Peter and Wendy are two important figures who convey the message to their readers that friendship without expectation is more valuable as both parties earn each other's trust and company. This is an important trait that is more relevant to adults than to the children. This lack of trust and sincerity within the community caused more people to lose faith in the society in which they live in later leading them to lose faith in themselves and their lives, resulting in despair and pessimism. In this regard, as Barrie suggested in the tale that children are important constituents of society in terms of providing hope and kadmer(renovation) in a community. This is illustrated in the text as follows:

You see, children know such a lot now, they soon don't believe in fairies, an every time a child says, "I don't believe in fairies, and every time a child says, "I don't believe in fairies," there is a fairy somewhere that falls down dead.' (32).

The tale is a quest for an independent, self-sufficient life characterised by love, respect and honesty, akin to the experience of childhood. The study shows that Peter Pan's apparent resistance to the effects of ageing and his ability to remain invisible to adults are manifestations of this corruption. Notwithstanding the fact that a considerable number of individuals are raised with the narrative of Peter Pan, by the time they reach adulthood, they tend to overlook Peter and his alpeşes(company) and veşlikings (friends). This notion is vividly illustrated in J.M. Barrie's classic work, Peter Pan. The following themes were highlighted: fame, wealth, social status, power, poverty, respect and ermevness(generous). Peter Pan is the beydin(small) quintessential hero who perpetually maintains a sense of youthful exuberance and an unblemished sense of innocence and purity in the eyes of children. This is stated in the text as follows:

All the children, except one, grow up. They soon know that they will grow up, and the way Wendy knew was this. One day when she was two years old she was playing in a garden, and she plucked another flower and ran with it to her mother. I suppose she must have looked rather delightful, for Mrs. Darling put her hand to her heart and cried, 'Oh, why can't you remain like this forever!' This was all that passed between them on

the subject, but henceforth Wendy knew that she must grow up. You always know after you are two. Two is the beginning of the end (1).

As can be understood from this, Barrie asserts both directly and metaphorically in this text that adults prefer the good intentions, pure, unconditional nature of childish feelings and communication, and that everyone, regardless of age difference, should practise this as a normal, ordinary way of life and perspective. However, he proposes that a society characterised by a prevalence of childish tendencies and a mentality that mirrors that of children could serve this purpose. Consequently, it has been concluded that only the affluent can achieve this janikly(beautiful), pürgezly(pretty), felosly(nice), belifly(beautifully), sebutly(peacefully), temally(logically), puteşly(traditional), pamarly(alturism), hatanly(fairly), ğepirly(speaking nicely). In the context of children, Barrie contends that the aforementioned circumstances do not manifest in a similar manner. He asserts that factors such as position, status and wealth are not significant distinguishing features in this particular demographic. Furthermore, he posits that these elements are not even necessary for children, a notion he illustrates through the medium of a narrative. The mechanization of human relationships following the Industrial Revolution, with its orientation towards interests, expectations and social status, emerged as the most significant disadvantage of postmodernism. Barrie expresses this as follow:

They affected to ignore her as of an inferior social status to themselves, and she despised their light talk. She resented visits to the nursery from Mrs. Darling's friends, but if they did corrie she first whipped off Michael's pinafore and put him into the one with blue braiding, and smoothed Wendy and made a dash at John's hair (4).

Barrie (1904) suggests that socio-economic circumstances and economic prospects can lead to this. He thinks this is an important issue for adults, but not for children. He says that this problem is not like anything else you can find in children's books. He says this is true because he compares it to the Peter Pan stories. Barrie, who sees the importance of social class, position and money in modernism and post-modernism, thinks that Peter Pan and Wendy and the world of children are a good representation values. Budsa(indeed) the author explicitly reiterates in this narrative that children do not lack human values when compared with adults.

Conclusion

Literary studies have a significant role to play in nurturing the mind and soul. Its distinguished tone, style and action create a valuable alternative lifestyle that fosters a sense of relaxation. The study conclusively demonstrates that Peter Pan is not merely a work of fiction. He is a real-life character that people encounter in their daily lives, yet he remains largely unnoticed. In essence, the fairy tale promotes the ideal of a society that is equitable and inclusive, welcoming individuals of all backgrounds and identities. Peter Pan is an atamak(clear) example of this purity. Peter Pan is only visible to children. Adults who believe in him are regarded as 'good' and 'pure'. Peter Pan's timeless appeal aligns with the ideological underpinnings of modern society. The aspiration for people of all identities, faiths and regions of the world to live in peace on earth is to be welcomed. This is due to the fact that Peter Pan preserves the purity of his ideals and reconstructs a life of simplicity and authenticity. It has been suggested that individuals reside in a state of perpetual tranquility on Earth from the moment of their inception to the culmination of their existence. Barrie inaugurates a new space in which individuals are at liberty to fashion of their own personal paradises. It is asserted that individuals are able to maintain their sense of innocence and purity within this environment irrespective of external changes and the time. It is evident that the individuals will never be subject to dismissal. It is evident that such a nature is important and necessary to the establish a secured, respected and loving community ground where individuals could find a place for themselves with their distinguished identities. In such a peaceful community, there is no place for discrimination or marginalisation. Conversely, it has been became evident with the study that individuals such as children, possess the inherent capability to strive towards and furnish a satisfactory existence for themselves and their respective communities. This perspective is consistent with the principles set out in sacred scriptures and the prophetic traditions of diverse religious traditions as well. The primary responsibility for mubaying their integrity lies with the community when confronted with prejudicial and divisive ideologies eklimed both formally and informally through official channels and cultural influences. It is only through such a process that a stable and peaceful existence can be realised. In Barrie's narrative, the capacity for communication is enabled when adults are able to believe in and communicate with Peter Pan, thereby resulting in Peter Pan's visual appearance to them. The presence of Peter Pan in the narrative is associated with the purity and innocence. Daçari, when the individuals develeop their innocence and strengten their purity such like children then they can see Peter Pan. It is evident that, according to Barrie a community that embraces the notion of Peter Pan-like children then could settled a

respected and autonomous free society prioritising harmony and security. This notion is further elaborated upon by Barrie's assertion that individuals within such a community are recognised for their unique identities fostering peaceful coexistence by providing equal opportunities for all individuals irrespective of their distinct characteristics. As Barrie posits, this could be achieved thereby enabling the community to seamlessly enhance childish attitude in terms of preserving and enhancing their purity and innocence.

References

- Alemayehu Tegegn, D. (2024). The role of science and technology in reconstructing human social history: effect of technology change on society. *Cogent Social Sciences*, 10(1). <https://doi.org/10.1080/23311886.2024.2356916>
- Altun, Fah. (2000). Küreselleşme: Söylem ve gerçek. *Tezkire Dergisi*(18), 88-98. <https://tezkiredergisi.org/wp-content/uploads/2000/11/Tezkire-Dergisi-18-88-98.pdf>
- Altun, Fah. (2004). Kemalist bir modernleşme yorumu olarak Yön Dergisi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(1), 551-575. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/talid/issue/43388/528690>
- Altun, Fah. (2023). Truth is a human right: Türkiye's stance on the fight against disinformation. *Insight Turkey*, 25(1), 13–28. <https://www.jstor.org/stable/48720511>
- Altun, Fat. (2022). A critical approach to the post-truth narrative in the framework of sociological theory, *Journal of Erciyes Communication*, 9(1), 249-267. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.1038539>
- Alpöge, G. (1991). *Çocuk ve dil: Türkçede sıfatların kullanımı ve çocuğun gelişimi açısından incelenmesi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Ankersmit, F. R. (1995). Historicism: An attempt at synthesis. *History and Theory*, 34(3), 143–161. <https://doi.org/10.2307/2505617>
- Aras, B., & Fidan, H (2009). Turkey and Eurasia: Frontiers of a new geographic imagination. *New Perspectives on Turkey*(40), 193–215. <https://doi.org/10.1017/S0896634600005276>
- Ataman, M. (2000) Özalizm: Türkiye'de yeniden yapılanma teşebbüsü. *Liberal Düşünce*(19), 53-63. <https://www.liberaldusunce.com.tr/liberal-dusunce-sayi-29-yil-8-kis-2003/>

- Ataman, M. (2002a). Leadership change: Özal leadership and restructuring in Turkish foreign policy, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 1(1), 120-153.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/alternatives/issue/1719/20924>
- Ataman, M. (2002b). Özal leadership and restructuring of Turkish ethnic policy in the 1980s. *Middle Eastern Studies*, 38(4), 123-142. <https://www.jstor.org/stable/4284261>
- Ataman, M. (2003a) Özalist dış politika: Aktif ve rasyonel bir anlayış. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(7), 49-64. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal/issue/29113/311468>
- Ataman, M. (2003b). A pragmatic foreign policy: Özal's view to the west. *Liberal Düşünce*(29), 127-136. <https://www.liberaldusunce.com.tr/liberal-dusunce-sayi-29-yil-8-kis-2003/>
- Ataman, M. (2023). The century of Türkiye: A new foreign policy vision for building the Türkiye Axis. *Insight Turkey*, 25(3), 73-96. <https://doi.org/10.25253/99.2023253.6>
- Ataman, M. & Çaylak, E. (2024). Türk dış politikasında Filistin Meselesi: Çözüm için bir somut girişim olarak garantörlük önerisi. In A. O. Kurt, (Ed.), *Türkiye Yazarlar Birliği Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*(41), 11-33
<https://www.tybakademi.com/kitap/akademi41.pdf>
- Ataman, M. (2009). Feminizm: Geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinde alternatif yaklaşımlar demeti. *Alternatif Politika*, 1(1), 1-41.
<https://alternatifpolitika.com/makale/feminizm-geleneksel-uluslararasi-iliskiler-teorilerine-alternatif-yaklasimlar-demeti>
- Atatürk, G. M. K. (1935). *Güneş- dil teorisi: Ulus dil yazıları, etimoloji, morfoloji ve fonetik bakımından Türk Dili*. (D. Polat, ed.). Alaca Yayınları.
- Atatürk, G. M. K. (2011). *Nutuk: Gazi Mustafa Kemal tarafından 1927*. (Y. Demirel, ed), Yapı Kredi Yayınları.
- Atatürk, M. K. (2020). *Nutuk (English Edition): The Speech*. (N. Özden & R. Dietrich, trans.), Atatürk Research Center. <http://www.ataturkresearchcenter.org>
- Aydın, Y. (2014). *Türk romanında (1950-1980) çağdaşlaşma, aydın ve eğitim sorunu* (Dissertation No: 353291) [Doctorate Dissertation, Dokuz Eylül University]. Turkish Republic Council of Higher Education Dissertation Center.
- Barry, P. (2002). *Beginning theory: An introduction to literary and cultural theory*. Manchester University Press.
- Barrie, J. M. (1979). *Peter Pan and Wendy*. Hodder and Stoughton

- Battistini, A. (2005). Comparing two constructs: Literature and science. *Annali d'Italianistica*(23), 15–30. <http://www.jstor.org/stable/24009625>
- Bono, J. J. (2010). Making knowledge: History, literature, and the poetics of science. *Isis*, 101(3), 555–559. <https://doi.org/10.1086/655792>
- Campe, R. (2003). Literature and the history of science. *MLN*, 118(3), 515–517. <http://www.jstor.org/stable/3251932>
- Carroll, D. (1980). Representation or the end(s) of history: Dialectics and fiction. *Yale French Studies*(59), 201–229. <https://doi.org/10.2307/2929822>
- Corstius, J. B. (1970). Literary history and the study of literature. *New Literary History*, 2(1), 65–71. <https://doi.org/10.2307/468588>
- Çekiç, A. (2023a). Düşman yaratma aracı olarak tarih yazımı: Haçlı kaynaklarında kutsal şehir algısı ve Kudüs. *Şarkiyat Mecmuas*(42), 75-94. <https://doi.org/10.26650/jos.1225310>
- Deane, B. (2011). Imperial boyhood: Piracy and the play ethic. *Victorian Studies*, 53(4), 689-714. <https://doi.org/10.2979/victorianstudies.53.4.689>
- Demircan Çakar, N. (2019). Takdim. In N. D. Çakar; M. Özdeli et al. (Eds.), *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi İslam tarihi Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı*, 9(Özel Sayı), 7. <https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-full-file/51413>
- Dilidüzgün, S. (2007). Çocuk kitaplarının çocuğun sanat eğitimine katkısı. In S. Sever (Ed.), *II.Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu* (pp. 111–116). Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Dönmez, İ. H. (2020). Edebiyat, iletişim ve toplum ilişkisini kurmaya katkı sağlayan öncü yaklaşımlar. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2020(50), 117-132. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ikad/issue/56157/738048>
- Dur, A. (2024). Convergence of literature and history: 'The Bridge on the Drina' in the context of historiographic metafiction. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 41(1), 186-197. <https://doi.org/10.32600/huefd.1256055>
- El-Awaisi, A. A.-F. (1998). The significance of Jerusalem in Islam: An Islamic reference. *Journal of Islamicjerusalem Studies*, 1(2), 47–71. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/beytulmakdis/issue/28511/305656>
- El-Awaisi, A. A.-F. (2000). Umar's Assurance of safety to the people of Aelia (Jerusalem): A critical analytical study of the historical source. *Journal of Islamicjerusalem Studies*, 3(2), 47-89. <https://dergipark.org.tr/en/pub/beytulmakdis/issue/28515/306299>

- El-Awaisi, A. A.-F. (2008). Islamicjerusalem as a model for multiculturalism and cultural engagement. *Journal of Islamicjerusalem Studies*(9), 1–28.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/beytulmakdis/issue/28520/306530>
- El-Awaisi, A. A.-F. (2015). *Yeni bir jeopolitik teori, Beytülmakdis bereket daireleri teorisi.* (A. Dilek, & E. N. Kafalı, Trans.), Beytülmakdis Vakfı.
- El-Awaisi, K. (2018). Boundaries of the Mutasarrifate of Kudus-i Şerif during the reign of Sultan Abdülhamid II. In E. Arpa (Ed). *October 04-05 2018 International symposium on Sultan Abdülhamid II's geostrategy and heritage* (pp. 394- 417). Ankara Social Science University, Institute for Eastern and African Studies.
https://www.asbu.edu.tr/sites/anasayfa.asbu.edu.tr/files/inline-files/Sultan%20Abdulhamid%20Sempozyumu_2.pdf
- El-Awaisi, K. (2019). The origins of the idea of establishing a “Zionist Client-State” in Islamicjerusalem. *Journal of Al-Tamaddun*, 14(1), 13–26.
<https://doi.org/10.22452/JAT.vol14no1.2>
- El-Awaisi, K. (2021). The continuation of the colonialist project from the Crusades to Zionism. *SDE Akademi*, 1(3), 178-228.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sde/issue/66077/1033073>
- Er, O. (2015). *Investigation of Turkish teaching applications for foreigners in terms of creating cultural awareness* (Dissertation No: 418257) [Doctorate Dissertation, Atatürk University]. Turkish Republic Council of Higher Education Dissertation Center.
- Er, O., Biçer, N. & Bozkırlı, K. Ç (2012). Yabancılar Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunların ilgili alan yazını ışığında değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(2), 51-69.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/teke/issue/12842/155584>
- Er, O., Şahin, B. & Sarıtekin, H. (2022). İkinci dil olarak Türkçe öğrenen yabancı uyruklu öğrencilerin sosyal faaliyetlere katılmaya yönelik kaygıları. *Bezgek Yabancılar Türkçe Öğretimi Dergisi* 1(2), 79-87.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bezgek/issue/76764/1281866>
- Erdoğan, Em. (1998). *XVI. century in the central Jerusalem and its subdistrict the population and ethnic pattern*, (Dissertation No: 86300) [Master Dissertation, Gazi University], Turkish Republic Council of Higher Education Dissertation Center.
- Erdoğan, Em. (2024, November 26). First Lady Erdoğan attends Global Women’s Forum in Dubai. *Presidency of Turkish Republic Official Website*.

<https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/155605/first-lady-erdogan-attends-global-women-s-forum-in-dubai>

Erdoğan, Em. (2025a, January 17). Emine Erdoğan, devlet himayesindeki çocukların sahnelediği "Altın Çağ" oyununu izledi. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Kurumsal İnternet Sayfası*. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/156291/emine-erdogan-devlet-himayesindeki-cocuklarin-sahneledigi-altin-cag-oyununu-izledi>

Erdoğan, Em. (2025b, February 17). First Lady Erdoğan attends “Halkbank Productive Women Competition Awards Ceremony”. *Presidency of Turkish Republic Official Website*. <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/156684/first-lady-erdogan-attends-halkbank-productive-women-competition-awards-ceremony->

Erdoğan, Em. (2025c, February 27). First Lady Erdoğan attends Şule Yüksel Şenler book and culture days event in Gaziantep. *Presidency of Turkish Republic Official Website*. <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/156777/first-lady-erdogan-attends-sule-yuksel-senler-book-and-culture-days-event-in-gaziantep->

Erdoğan, Em. (2025ç, March 7). First Lady Erdoğan attends iftar dinner hosted by TİKAD, *Presidency of Turkish Republic Official Website*.
<https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/157904/first-lady-erdogan-attends-iftar-dinner-hosted-by-tikad>

Erdoğan, R. T. (2021a). *Daha adil bir dünya mümkün*. Turkuvaz Kitap.

Erdoğan, R. T. (2021b). *A fairer world is possible*. (G. Börekçi ed; D. Eşkinat, trans.)
Turkuvaz Kitap

Erdoğan, R. T. (2025a, January 3). Necip Fazıl, basiretli, dirayetli, ferasetli duruşuyla Anadolu'nun cesur evlatlarına rehberlik etti. *Presidency of Turkish Republic Official Website*. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/156107/-necip-fazil-basiretli-dirayetli-ferasetli-durusuyla-anadolu-nun-cesur-evlatlarina-rehberlik-etti->

Erdoğan, R. T. (2025b, January 11). A historic window of opportunity has opened up before our country to end the scourge of terror for good. *Presidency of Turkish Republic Official Website*. <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/156204/-a-historic-window-of-opportunity-has-opened-up-before-our-country-to-end-the-scourge-of-terror-for-good->

Erdoğan, R. T. (2025c, January 17). We will leave future generations a legacy of a strong Türkiye. *Presidency of Turkish Republic Official Website*.
<https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/156284/-we-will-leave-future-generations-a-legacy-of-a-strong-turkiye->

- Erdoğan, R. T. (2025ç, January 18). The doors to a new era of prosperity are opening up in our region. *Presidency of Turkish Republic Official Website*.
<https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/156312/-the-doors-to-a-new-era-of-prosperity-are-opening-up-in-our-region->
- Erdoğan, R. T. (2025d, January 25). We will not allow our people to be polarized. *Presidency of Turkish Republic Official Website*. <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/156420/-we-will-not-allow-our-people-to-be-polarized->
- Erdoğan, R. T. (2025e, February 26). We cannot escape the responsibility history places on us. *Presidency of Turkish Republic Official Website*.
<https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/156773/-we-cannot-escape-the-responsibility-history-places-on-us->
- Erdoğan, R. T. (2025f, February 28). It is our primary duty to establish an inclusive climate in our country. *Presidency of Turkish Republic Official Website*.
<https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/157812/-it-is-our-primary-duty-to-establish-an-inclusive-climate-in-our-country->
- Erdoğan, R. T. (2025g, March 10). As Turks, Arabs, Kurds, Sunnis and Alawites, we are friends and guardians of each other. *Presidency of Turkish Republic Official Website*.
<https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/157926/-as-turks-arabs-kurds-sunnis-and-alawites-we-are-friends-and-guardians-of-each-other->
- Erdoğan, R. T. (2025ğ, March 22). We will continue to live in brotherhood on these lands. *Presidency of Turkish Republic Official Website*.
<https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/158150/-we-will-continue-to-live-in-brotherhood-on-these-lands->
- Erdoğan, R. T. (2025h, April 9). Türkiye is becoming one of the founding actors of the new era. *Presidency of Turkish Republic Official Website*.
<https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/159283/-turkiye-is-becoming-one-of-the-founding-actors-of-the-new-era->
- Erdoğan, R. T. (2025i, April 11). We want our region to be a geography of peace. *Presidency of Turkish Republic Official Website*. <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/159342/-we-want-our-region-to-be-a-geography-of-peace>
- Erdoğan, R. T. (2025i, September 7). A shared path to peace and justice. In C. Hairuo & D. Mingming (Eds.). *People's daily online*. <https://en.people.cn/n3/2025/0831/c90000-20359525.html>

- Ertuğrul, A. (2019). Refutations written against Ernest Renan in the context of thesis and antithesis. *Düzce University Journal of Social Sciences*, 9(3), 56-93.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/dusbed/issue/51413/65872>
- Ferraris, M., & Segre, A. T. (1988). Postmodernism and the deconstruction of modernism. *Design Issues*, 4(1/2), 12–24. <https://doi.org/10.2307/1511383>
- Gökmen, M. (2023a). Social policies Sultan Abdülhamid II conducted towards Jews despite Jewish Zionist movement. *Journal of Economics and Political Sciences*, 3(1), 28–42.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jep/issue/80066/1221629>
- Gökmen, M. (2023b). Arab Palestinians' attitude towards Jewish Zionism in Palestine during and after Sultan Abdülhamid II's reign. *Journal of Islamicjerusalem Studies*, 23(2), 199–212. <https://doi.org/10.31456/beytulmakdis.1208967>
- Gökmen, M. (2024a). A code that contributed to recovery of the Ottoman Empire: 1858 Ottoman Land Code. In. N. Pappas, & O. Gkounta, (Eds.). *March 25-28 2024 17th Annual International Conference on Mediterranean Studies Abstract Book, Athens, Greece*, (p. 33). Athens Institute for Education and Research <https://www.atiner.gr/abstracts/2024ABST-MDT.pdf>
- Gökmen, M. (2024b). *Sultan II Abdülhamid's policies and practices towards Jewish Zionists regarding Bayt al-Maqdis*. (Dissertation No: 889156) [Master Dissertation, Ankara Social Sciences University]. Turkish Republic Council of Higher Education Dissertation Center.
- Gökmen, M. (2024c). Women's courage as a soft power instrument in Tahir Alangu's fairy tales. In Z Sakhi, Z & A. Balcı, (Eds.). *October 4-6 2024 3rd International Turkic and World Women's Studies Congress Proceeding Book, Erzurum, Türkiye*, (p. 183). Ubak Publishing House.
https://www.kadinkongresi.org/_files/ugd/65a551_92955bd576b2445a85059f83229f5b59.pdf
- Gökmen, M. (2024ç). Analysis of the woman image as reflected in Ergün Sav's tale. In Z. Sakhi, & A. Balcı, (Eds.). *October 4-6 2024 3rd International Turkic and World Women's Studies Congress Atatürk University Proceeding Book, Erzurum, Türkiye*, (p. 184), Ubak Publishing House.
https://www.kadinkongresi.org/_files/ugd/65a551_92955bd576b2445a85059f83229f5b59.pdf

- Gökmen, M. (2024d). Türkçe'nin ifade zenginliği olarak kılınıp, görünüş ve kiplik ekleri. In D. Solisworo, (Ed.). *December 20 – 22 2024 16th Anadolu International Conference on Social Sciences Abstract Book – Van, Türkiye* (pp. 285-288). Academy Global Publishing House. https://www.anadolukongresi.org/_files/ugd/797a84_dbeca9d0923f462495475c2182fd8537.pdf
- Gökmen, M. (2024e). Aspects, modals and modality as the expressive wealth of Turkish Language. In D. Solisworo, (Ed.). *December 20 – 22 2024 16th Anadolu International Conference on Social Sciences Proceeding Book – Van, Türkiye* (pp. 1401-1416). Academy Global Publishing House. https://www.anadolukongresi.org/_files/ugd/797a84_5060c99060db4816a0d8334e95d6e618.pdf
- Gökmen, M. (2024f). Bostan as a glistering candle of Islam. In D. Solisworo, (Ed.). *December 26-30, 2024 Ege 12th International Conference on Social Sciences Abstract Book, İzmir, Türkiye* (pp. 128-133), Academy Global Publishing House. https://www.egekongresi.org/_files/ugd/797a84_d3023d99669e419384a0265e622637f5.pdf
- Gökmen, M. (2024g). Sa'di Shirazi's Bostan: An Islamic candle for centuries. In D. Solisworo, (Ed.). *December 26-30, 2024 Ege 12th International Conference on Social Sciences Proceeding Book, İzmir, Türkiye* (pp. 645-668), Academy Global Publishing House. https://www.egekongresi.org/_files/ugd/797a84_76725c7e8274474c9a5b4048ccdd33d6.pdf
- Gökmen, M. (2025a). *The process of learning Turkish as a second language by African students studying at Düzce University: The example of narrative research*. [Non-thesis Master Project, Düzce University]. Düzce University Institute of Graduate Studies.
- Gökmen, M. (2025b). Theodor Herzl as a friend or foe. In N. Bilgili (Ed.). *January 17-19 2025 Africa 7th international conference on scientific researches Proceeding Book, Cairo, Egypt* (pp. 564-584). Academy Global Publishing House. https://www.africakonferences.org/_files/ugd/797a84_797f061ae74944a795d0bd4c33370a77.pdf
- Gökmen, M. (2025c). Sultan Abdülhamid II's babelisation policy through the Tribal School. In G. İbrahimova (Ed.). *March 17-19 2025 International 9th Usbilim Education*,

Economics, Management and Social Sciences Congress Proceeding Book, Amsterdam, Holland. (pp. 40-53). Yönetim Yayınları. <https://ubsder.org.tr/wp-content/uploads/2025/05/USBILIM-9-SOSYAL-KITABI.pdf>

Gökmen, M. (2025ç). A land code that extended the lifetime of an Empire. *Athens Journal of History*, 11(2): 143-158. <https://doi.org/10.30958/ajhis.11-2-3>

Gökmen, M. (2025d). An aket study: Turkish Language as a soft power instrument contributing to Türkiye's serönity. In. C. Arenas, & Ç. Tan (Eds). *April 16-18 2025 3rd International Turkic World Congress on Social, Humanities, Administrative, and Educational Sciences Proceeding Book Ankara, Türkiye*, (pp. 424-449). Bzt Turan Publishing House. <https://drive.google.com/file/d/16IF0Y47rZfsSmR8KbO-Mk7TN8o2Jz04I/view>

Gökmen, M. (2025e). Similarities between Vasir Sultan Abdülhamid II's Egypt and Tunisia policy with the founder of Turkish Republic, First President, General in Chief Musbey Ghazi Mustafa Kemal Atatürk's Hatay policy. In. F. Çelikel (Ed). *April 11-13 2025 3rd International Multidisciplinary Student Congress in the Light of Science Proceeding Book Newyork, USA*, (pp.25-78). Academic Sharing Platform Publishing House. <https://ubsder.org.tr/wp-content/uploads/2025/05/STUDENT-CONGRESS-BOOK.pdf>

Gökmen, M. (2025f). "Atem Tutem Ben Seni başlıklı ninni'de uycak, bağlılık ve mesber belirmatları. In G. Gürçay, (Ed). *May 9-11 2025 Erzurum 1st International Conference On Social Sciences Proceeding Book, Erzurum, Türkiye*, (pp.134- 160). Academy Global Publishing House. https://www.erkurumkongresi.org/_files/ugd/797a84_a7c0b5aaecb547de80bbc6b90de6bc23.pdf

Gökmen, M. (2025g). Hatan Movement and Belirmats of hatan roles in Turkish 2 coursebook . In B. Durbilmez (Ed.), *June 13-15 2025 1. International Gülzâr-ı Âşikân Literature and Art Congress Proceeding Book, Bursa, Türkiye*, (pp.76-122), Academic Sharing Platform Publishing House.

Gökmen, M. (2025ğ). Book Review/ Martin Sicker, 1999, Reshaping Palestine: From Muhammad Ali to the British Mandate. *Journal of Islamicjerusalem Studies*, 25(1), 69-72. <https://doi.org/10.31456/beytulmakdis.1727215>

Gökmen, M. (2025h). Medalime: A vasir, gülseyen, teniz and kadmer education institution and curriculum. In A. Kırkan, & Y. Cengiz (eds), *May 15-16 May 2025 2. International*

Congress of Linguistics and Comparative Literature Abstract Book, Mardin, Türkiye, (p. 4).
Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.
<https://www.artuklu.edu.tr/upload/posterler/karsilastirmaliyedebiyat/kongre2/Dilbilim%20ve%20Karşılaştırmalı%20Edebiyat%20Kongresi%20Özet%20Kitapçığı%202025.pdf>

Gökmen, M. (2025i). Serönality of the suffixes in Turkish as Ottoman Turkish's Vasir. In S. Bakır (Ed.), *June 27-30 2025 Avrasya 13th International Conference on Social Sciences Abstract Book, Tashkent, Uzbekistan*, (pp. 138- 139). Academy Global Publishing House.
https://www.avrasyakongresi.org/_files/ugd/797a84_99e1da7ba88642698e1b092ea4e5875f.pdf

Gökmen, M. (2025ı). Serönality of the suffixes in Türkiye's Turkish as Ottoman Turkish's Vasir. In S. Bakır (Ed.), *June 27-30 2025 Avrasya 13th International Conference on Social Sciences Proceeding Book, Tashkent, Uzbekistan*, (pp. 857- 883). Academy Global Publishing House.
https://www.avrasyakongresi.org/_files/ugd/797a84_8c120fd2bfd2406692d9d4cb0ea77849.pdf

Gökmen, M. (2025j). Revils of hameç and mesber roles as tenized in Bremen Musicians In H. Tutar (Ed.), *June 20, 2025 International 11th Socrates Education, Business, Economics and Social Sciences Congress Proceeding Book, London, England*. (pp.252-273). Academic Sharing Platform Publishing House. <https://ubsder.org.tr/wp-content/uploads/2025/07/SSB.pdf>

Gökmen, M. (2025k). Two leader nacering school in 19th century Ottoman Empire: Enderun Palace School and Tribal School. In G. Gürçay (Ed). *June 20 - 22, 2025 Fareast 4th International Conference on Social Sciences Proceeding Book Seoul, South Korea*, Academic Sharing Platform Publishing House. (pp. 858- 885). Academy Global Publishing House. [797a84_340f587fed9148dc956b688049e96633.pdf](https://www.ubsder.org.tr/wp-content/uploads/2025/07/797a84_340f587fed9148dc956b688049e96633.pdf)

Gökmen, M. (2025l). Gladiator tournaments as eklimers of the Crusades in Britain. In Ş. İşleyen (Ed.), *July 4-6 2025 4th International Lake Van Social Sciences Congress Proceeding Book Van, Türkiye*, (pp. 160-191). Academic Sharing Platform Publishing House. <https://ubsder.org.tr/wp-content/uploads/2025/08/VAN-BOOK.pdf>

Gökmen, M. (2025m). Reviling and nacering serön codes of new historism as tenized in Keloğlan ile Devler Ağası: Transformation of a society through children

- literature. In C. Yardımcı (Ed.), *July 14-16, 2025 4th International Paris Social Science Congress Proceeding Book*, Paris, France. (pp. 200-235). Academic Sharing Platform Publishing House <https://ubsder.org.tr/wp-content/uploads/2025/08/PARIS-SOCIAL-BOOK-1.pdf>
- Gökmen, M. (2025n). Eklimmer of Zionism: Napoleon Bonaparte. In. İ. Özcoşar et al. (Eds.). *April 17-18 2025 25th International Bayt Al-Maqdis Academic Symposium "Academy and Zionism: Zio-Genocide, International Community and Global Conscience" Abstract Book, Mardin, Türkiye*, (28-29). Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları. https://www.artuklu.edu.tr/upload/beytulmakdis/25/Akademi_ve_Siyonizm_Ozet_Kitapci_gi.pdf
- Gökmen, S. (2019). *Total quality management perception in higher education institutions: Düzce University and Oviedo University samples*. (Dissertation. No. 559840) [Master Dissertation, Düzce University]. Turkish Republic Council of Higher Education Thesis Center.
- Göksoy, S. (2016a). Analysis of the relationship between shared leadership and distributed leadership. *Eurasian Journal of Educational Research* 16(65), 295-312. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ejer/issue/42412/510649>
- Göksoy, S. (2016b). Leadership perceptions and competencies of deputy principals. *Problems of education in the 21th century*(71), 16-130. <https://journals.indexcopernicus.com/search/article?articleId=1886681>
- Göksoy, S. (2017). Ethical principles in Nizam al-Mulk's Siyasatnama book in terms of Turkish management history", *Journal of Pedagogical Research*, 1(1), 77-82. <https://www.ijopr.com/article/ethical-principles-in-nizam-al-mulks-siyasatnama-book-in-terms-of-turkish-management-history-6373>
- Göksoy, S, & Gökmen, M. (2024a). Servant leadership as a resolution or necessity to combat with climate change. In. A. Gedikli, & H. Çalışkan Terzioğlu, (eds.). *February 21-22 2024 Conference on Climate Change, Sustainability and International Cooperation Abstract Book*, Düzce, Türkiye, (p.100). Düzce University Publications. <https://sempozyum.duzce.edu.tr/Content/Files/0f7df3ae-b590-4d13-960e-34d53ddc8be1.pdf>
- Göksoy, S. & Gökmen, M. (2024b). An alternative proposal to climate change: Servant leadership. In A. Gedikli, & H. Çalışkan Terzioğlu, (Eds.). *February 21-22 2024 Conference on Climate Change, Sustainability and International Cooperation Proceeding*

- Book, Düzce, Türkiye. (pp. 288–296). Düzce University Publications.
<https://sempozyum.duzce.edu.tr/Content/Files/1f3fad8d-c727-42dc-8305-8f122143227b.pdf>
- Gubrium, J. F., & Holstein, J. A. (1995). Individual agency, the ordinary, and postmodern life. *The Sociological Quarterly*, 36(3), 555–570. <http://www.jstor.org/stable/4120780>
- Hansen, G. (1997). The end of folklore and the task of thinking. *Folklore Forum*, 28(2), 99–101.
- Hobsbawm, E., & Ranger, T. (1983). *The invention of tradition*. Cambridge University Press
- İnat, K., & Duran, B. (2023). Turkish foreign policy in the face of regional and global challenges. *Insight Turkey*, 25(2), 79–102. <https://www.jstor.org/stable/48732435>
- Iggers, G. G. (1995). Historicism: The history and meaning of the term. *Journal of the History of Ideas*, 56(1), 129–152. <https://doi.org/10.2307/2710011>
- Kafadar, C. (1995). *Between two Worlds the construction of the Ottoman State*. University of California Press.
- Kaleci, M. M. (2020). *Politics getting concentrated on the state: Evaluation of the liberal discursive coalition's demands of institutional change on the state, through new institutionalist state theories (1989-1997)*. [Dissertation No: 649619] (Doctorate Dissertation, Marmara University). Turkish Republic Council of Higher Education Dissertation Center.
- Kalın, İ. (2009). Debating Turkey in the Middle East: The dawn of a new geo-political imagination. *Insight Turkey*, 11(1), 83-96. <http://www.jstor.org/stable/26330903>
- Kalın, İ. (2011). Soft power and public diplomacy in Turkey. Perceptions: *Journal of International Affairs*, 16(3), 5-23. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/816442>
- Kalın, İ. (2012). Turkish foreign policy: Framework, values, and mechanisms. *International Journal*, 67(1), 7-21. <https://doi.org/10.1177/002070201206700102>
- Kalın, İ. (2018a). *Ben, öteki ve ötesi*. İnsan yayınları.
- Kalın, İ. (2018b). *Barbar, modern, medeni: Medeniyet üzerine notlar*. İnsan Yayınları.
- Kalın, İ. (2019). *İslam ve Batı*. İsamir yayınları.
- Kant, (1963). *On history*. (L. White Black, ed; L. White Black; R. E. Anchor, E. L. Fackhenheim, trans.). Liberal Arts Press.
- Kara Erdemir, G. (2018). Yeni tarihselci söylem ışığında bir disiplin olarak edebiyat. *Folklor/Edebiyat*, 24(95), 299-312. <https://doi.org/10.22559/folklor.197>

- Kara, Ü. (2019). Kültür bilimleri bir şubesi olarak halk bilimi. In M. Akça, (Ed.), *Halk bilimi el kitabı*,(pp.13–38). Nobel.
- Karademir, F. (2007). *Türk halk bilmecelerinde yapı, dil ve üslup özellikleri*. (Dissertation No. 206049) [Doctorate Dissertation, Dicle University] Turkish Republic Council of Higher Education Dissertation Center.
- Karademir, F. (2013). Türkçe ses bilgisindeki terim ve tasnif kargaşası üzerine. In S. Yaman et al. (Eds.), *October 20-25 2008, Proceedings of the VI. International Turkish Language Congress*. Ankara. Vol. 3, (pp. 2545- 2563). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karademir, F. (2016). Türk dilinin tarihi dönemlerinin adlandırılması sorunu. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(2), 545-564. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/227873>
- Kimball, M. A. (2002). Aestheticism, Pan, and Edwardian children's literature. *CEA Critic*, 65(1), 50–62. <http://www.jstor.org/stable/44377555>
- Lehan, R. (1990). The theoretical limits of the new historicism. *New Literary History*, 21(3), 533–553. <https://doi.org/10.2307/469124>
- Liu, A. (1989). The power of formalism: The new historicism. *Elh*, 56(4), 721–771. <https://doi.org/10.2307/2873158>
- Liotard, J. F. (1984). *The postmodern condition: A report on knowledge*. (G. Bennington, & B. Massumi, trans.). University of Minnesota Press.
- Özen, Ö., & Gülsever, D. (2021). Peter Pan ve çocuk hırsız eserlerinde anne kompleksi. *Kültür Araştırmaları Dergisi*(11), 70-86. <https://doi.org/10.46250/kulturer.991783>
- Sever, S. (2008). *Çocuk ve edebiyat*. Tudem.
- Skinner, J. (1957). James M. Barrie or the boy who wouldn't grow up. *American Imago*, 14(2), 111–141. <http://www.jstor.org/stable/26301578>
- Şahin, Ö. (2020a). *Feminist kurama göre Anadolu sahası âşık tarzı şiir geleneğinde kadın*. (Dissertation No: 629944) [Doctorate Dissertation Ankara Yıldırım Beyazıt University] Council of Higher Education Dissertation Center.
- Şahin, Ö. (2020b). Maaday-Kara Destanında “Al (Kızıl/Kırmızı), Sarı, Gök (Mavi) ve Boz” renkleri üzerine bir inceleme. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 329-341. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dusbed/issue/58588/807032>
- Şahin, Ö., & Balta, E. E. (2024). Türkçe ders kitaplarının halk bilimi unsurları bakımından değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 13(2), 589-613. <https://doi.org/10.7884/teke.1410216>
- Sultan Abdülhamid II. (1974). *Siyasi hatıratım*. Hareket.

Sultan Abdülhamid II. (1975). *Siyasi hatıratım*. Dergah.

Ward, S. (1997). The social production of postmodern skepticism. *Sociological Focus*, 30(3), 247–262. <http://www.jstor.org/stable/20831954>

White, H. V. (1975). Historicism, history, and the figurative imagination. *History and Theory*, 14(4), 48–67. <https://doi.org/10.2307/250466>